

Prostorové projevy druhého demografického přechodu v České republice

Diplomová práce

Studijní program: N7503 – Učitelství pro základní školy
Studijní obory: 7503T009 – Učitelství anglického jazyka pro 2. stupeň základní školy
7503T114 – Učitelství zeměpisu pro 2. stupeň základní školy

Autor práce: **Bc. Tomáš Kolomazník**
Vedoucí práce: RNDr. František Murgaš, Ph.D.

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Tomáš Kolomazník**
Osobní číslo: **P14000649**
Studijní program: **N7503 Učitelství pro základní školy**
Studijní obory: **Učitelství anglického jazyka pro 2. stupeň základní školy**
Učitelství zeměpisu pro 2. stupeň základní školy
Název tématu: **Prostorové projevy druhého demografického přechodu v České republice**
Zadávací katedra: **Katedra geografie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

CÍLE:

popsání vývoje indikátorů druhého demografického přechodu a analýza jejich vzájemných souvislostí

POŽADAVKY:

- 1 Teorie druhého demografického přechodu
- 2 Druhý demografický přechod v České republice
 - 2.1 Indikátory
 - 2.2 Vývoj indikátorů ve sledovaném období
- 3 Prostorové souvislosti
- 4 Diskuse

METODY:

studium relevantní literatury, identifikace vhodných indikátorů, prostorová korelace, analýza

Rozsah grafických prací: dle potřeby

Rozsah pracovní zprávy: 45 stran

Forma zpracování diplomové práce: tištěná

Seznam odborné literatury:

BARTOŇOVÁ, D., et al., 2010. Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-024-7.

GIDDENS, A., 1999. Sociologie. 1. vyd. Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4.

KNOX, P., MARSTON, S. A., 2007. Human Geography: Places and Regions in Global Context. 4th ed. Upper Saddle River: Pearson. ISBN 0-13-149705-7.

LEE, R., et al., 2014. The SAGE Handbook of Human Geography: Volume 2. Los Angeles: SAGE. ISBN 978-0-85702-248-6.

PAIN, R., 2001. Introducing Social Geographies. 1st ed. London: Arnold. ISBN 0-340-72006-9.

SOBOTKA, T., 2008. Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. Demographic Research [online], vol. 19, article 8, s. 171-224. Dostupné z:

<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/default.htm>

Vedoucí diplomové práce: RNDr. František Murgaš, Ph.D.

Katedra geografie

Datum zadání diplomové práce: 10. prosince 2014

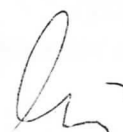
Termín odevzdání diplomové práce: 6. května 2016

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.

děkan

L.S.

doc. RNDr. Branislav Nižnanský, CSc.

vedoucí katedry

V Liberci dne 14. prosince 2012

Prohlášení

Byl jsem seznámen s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé diplomové práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum: 28. 6. 2016

Podpis: Tomáš Kolomančík

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěl poděkovat panu RNDr. Františku Murgašovi, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce a mnoho cenných rad, dále pak panu Bc. Ondřeji Benešovi z Krajské správy ČSÚ v Liberci za ochotné poskytnutí potřebných dat. Velký dík patří také mým rodičům, kteří mě během celého studia po všech stránkách podporovali. V neposlední řadě děkuji svým přátelům.

ANOTACE

Cílem této diplomové práce je objasnit koncept druhého demografického přechodu a popsat ho jak v obecné rovině, tak ve specifických podmínkách České republiky. V praktické části je definováno sedm indikátorů, které tvoří základ pro prostorovou analýzu vývoje tohoto fenoménu na úrovni okresů (LAU1) v období 2001 až 2014. V závěru odpovídá práce na otázku, zda v České republice druhý demografický přechod skutečně existuje a jak se projevuje v jednotlivých regionech. Zmíněna je také část zabývající se aplikací konceptu do vzdělávání. Všechna data lze nalézt v rozsáhlé tabulkové a mapové příloze.

Klíčová slova: Česká republika, druhý demografický přechod, indikátory, okresy (LAU1), prostorové analýzy

ABSTRACT

The aim of this diploma thesis is to explain the concept of the second demographic transition and to describe it not only generally, but also in specific conditions of the Czech Republic. In its practical part there are defined seven indicators, which form the basis for the spatial analysis of this phenomenon on the level of districts (LAU1) between the years 2001 and 2014. Finally, the question whether the second demographic transition in the Czech Republic exists and what are its effects in different regions is answered in the thesis. The application of the concept to education is included in the last chapter. All data are enclosed in vast table and map appendix.

Keywords: Czech Republic, second demographic transition, indicators, districts (LAU1), spatial analyses

OBSAH

Seznam obrázků.....	8
Seznam tabulek.....	8
Seznam grafů.....	8
Seznam použitých zkratk a symbolů.....	9
Seznam pojmů.....	11
Úvod.....	13
1 Teorie druhého demografického přechodu.....	16
1.1 Demografický přechod.....	16
1.2 Druhý demografický přechod.....	17
1.2.1 Obecné rysy.....	17
1.2.2 Proměny rodiny.....	19
1.2.3 Baby boom.....	21
1.2.4 Plánované rodičovství a reprodukční ztráty.....	22
1.2.5 Specifika střední a východní Evropy.....	23
1.2.6 Kritika druhého demografického přechodu.....	25
1.2.7 Odvrácená strana druhého demografického přechodu.....	27
1.2.8 Velký rozvrat.....	29
2 Druhý demografický přechod v ČR.....	31
2.1 Předcházející demografické změny.....	31
2.2 Meziválečné období.....	31
2.3 Vliv válečných událostí.....	32
2.4 Poválečný vývoj.....	32
2.5 Změny po roce 1990.....	34
2.6 Indikátory.....	36
2.6.1 Hrubá míra porodnosti.....	37
2.6.2 Migrační saldo (přírůstek/úbytek stěhováním).....	37
2.6.3 Hrubá míra rozvodovosti.....	37
2.6.4 Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním.....	38
2.6.5 Index kriminality.....	39
2.6.6 Střední délka života (naděje dožití).....	40
2.7 Vývoj indikátorů ve sledovaném období.....	40

3	Prostorové souvislosti	44
3.1	Vymezení statistických jednotek.....	44
3.2	Hrubá míra porodnosti	45
3.3	Migrační saldo.....	47
3.4	Hrubá míra rozvodovosti.....	48
3.5	Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním	50
3.6	Index kriminality	51
3.7	Střední délka života.....	53
3.7.1	Ženy	53
3.7.2	Muži	54
4	Diskuse.....	56
4.1	Metoda závěrečného porovnání	56
4.2	Druhý demografický přechod v okresech ČR.....	56
4.3	Porovnání s indexem kvality života	58
4.4	Porovnání s průměrnou měsíční hrubou mzdou.....	58
5	Využití tématu ve vzdělávání	59
5.1	Zakotvení v českém kurikulu	59
5.2	Prostorové myšlení.....	59
5.3	Demografický přechod – výukové aktivity.....	61
5.3.1	Úvod, vstupní motivace	61
5.3.2	Výklad.....	61
5.3.3	Aktivity v pracovním listu	61
5.3.4	Shrnutí.....	61
5.4	Druhý demografický přechod	61
5.4.1	Úvod, vstupní motivace	61
5.4.2	Výklad.....	62
5.4.3	Aktivity v pracovním listu	62
5.4.4	Domácí úkol.....	62
5.5	Závěrečná hodina	62
5.5.1	Vyhodnocení domácího úkolu	62
5.5.2	Práce s atlasem.....	63
5.5.3	Závěr	63
5.6	Úskalí tohoto tématu	63

Závěr	64
Seznam použitých zdrojů.....	66
Seznam příloh	72

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Demografický přechod	16
Obr. 2: Dirk J. van de Kaa	19
Obr. 3: První pár v ČR uzavírající registrované partnerství	21
Obr. 4: Vladimír Špidla	27
Obr. 5: První dítě narozené v Libereckém kraji v roce 2013.....	28
Obr. 6: Francis Fukuyama	29
Obr. 7: Propagandistický plakát zvučí do pohraničí.....	33
Obr. 8: Montovaná mateřská školka – Plzeň	36
Obr. 9: Satelitní městečko v okolí Pražského okruhu.....	47
Obr. 10: Demolice panelového domu na mosteckém sídlišti Chanov	52

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Postupné kroky demografického přechodu	18
Tab. 2: Aspekty prostorového myšlení	60

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Vývoj porodnosti	41
Graf 2: Vývoj migračního salda.....	41
Graf 3: Vývoj rozvodovosti	42
Graf 4: Vývoj indexu kriminality	42

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK A SYMBOLŮ

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
aj.	a jiní/jiné
č.	číslo
ČR	Česká republika
ČSÚ	Český statistický úřad
DDP	druhý demografický přechod
E	počet vystěhovalých
EU	Evropská unie
hmp	hrubá míra porodnosti
$hmro$	hrubá míra rozvodovosti
I	počet přistěhovalých
I_k	index kriminality
km^2	kilometr čtverečný
KSČ	Komunistická strana Československa
ms	migrační saldo
$P_{vš}$	počet obyvatelstva s vysokoškolským vzděláním
N^v	počet živě narozených
např.	například
NDR	Německá demokratická republika
ORP	obec s rozšířenou působností
$P_{vš}$	počet obyvatel s vysokoškolským vzděláním
P_{15+}	počet obyvatelstva 15letého a staršího
r.	rok
R	počet rozvodů

resp.	respektive
RVP ZV	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání
s.	strana
S	počet sňatků
\bar{S}	střední stav obyvatelstva
SLDB	sčítání lidu, domů a bytů
SDŽ	střední délka života (naděje dožití při narození)
tj.	to je
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
USA	Spojené státy americké
vš	podíl vysokoškolsky vzdělaných obyvatel
VŠ	vysoká škola
%	procento
‰	promile

SEZNAM POJMŮ

Antikoncepce označuje „*metody a prostředky, které brání otěhotnění a přitom umožňují pohlavní styk*“. Zahrnuje hormonální, bariérovou, přirozenou a záchrannou antikoncepci, spermicidy, nitroděložní tělísko či sterilizaci. (SPRSV 2013).

Demografie představuje „*vědní obor zabývající se reprodukcí lidských populací neboli demografickou reprodukcí. Termín demografie poprvé použil A. Guillard v roce 1855.*“ (Kalibová, et al. 2009, s. 13).

Demografický přechod (demografická revoluce) je „*označení pro převratné reprodukční změny v demografické reprodukci, které jsou důsledkem společenských změn, probíhajících postupně v jednotlivých populacích světa v průběhu posledních tří století*“ (Kalibová, et al. 2009, s. 29).

Diskriminace představuje „*činnost usilující o to, aby byla členům určité skupiny odepřena šance na postavení, prostředky nebo požitky, k nimž mají ostatní přístup*“ (Giddens 1999, s. 549).

Emigrace znamená „*přestěhování (dobrovolné či nucené) do jiného místa, trvale nebo dočasně. Termínem emigrace se také označuje skupina emigrujících a většinou se používá pro tzv. politickou emigraci (dobrovolnou i nedobrovolnou)*“ (Kalibová, et al. 2009, s. 46).

Feminismus (feministické hnutí) je „*hnutí prosazující práva žen ve společnosti*“ (Giddens 1999, s. 557). Usiluje o rovnoprávné postavení tohoto pohlaví s muži.

Generace je „*velká věkově vymezená skupina osob spojených dobově podmíněným stylem myšlení a jednání a prožívajících podstatná období své socializace ve shodných historických a kulturních podmínkách, pod vlivem stejných událostí*“ (Kalibová, et al. 2009, s. 52). Příkladem může být např. generace tzv. „Husákových dětí“.

Homosexualita je „*sexuální orientace na osoby téhož pohlaví*“ (Giddens 1999, s. 557).

Incest je „*sexuální vztah mezi blízkými příbuznými, například mezi otcem a dcerou nebo bratrem a dcerou.*“ (Giddens 1999, s. 557). Incest je ve většině společností (až na výjimky) vnímán jako nepřipustný.

Indikátor představuje „*ukazatel, vyjadřující dosažený stav k určitému datu nebo průměrný údaj za časové období*“ (Murgaš 2012, s. 49).

Kibucy jsou „izraelské komuny založené na kolektivním majetku, práci i výchově dětí, s minimálními nerovnostmi v bohatství a příjmech“ (Giddens 1999, s. 558).

Manželství představuje „trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí“ (Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.). V celosvětovém srovnání k tomu Giddens (1999, s. 550) dodává: „Takřka vždy jde o vztah mezi osobami opačného pohlaví (i když v některých kulturách jsou tolerovány určité typy homosexuálních manželství).“

Naděje dožití (střední délka života) je „výsledným ukazatelem úmrtnostních tabulek a je to aritmetický průměr rozložení tabulkového počtu zemřelých v jednotlivých věkových skupinách“ (Kalibová, et al. 2009, s. 69). Další možná definice zní: „očekávaná průměrná délka života narozené osoby za předpokladu, že by míry úmrtnosti zůstaly neměnné“ (Bartoňová, et al. 2010, s. 215).

Nukleární rodina je „rodina sestávající z matky, otce (nebo alespoň jednoho z rodičů) a závislých dětí“ (Giddens 1999, s. 560).

Okres je statistická územní jednotka na území České republiky, která odpovídá úrovni LAU 1 (dříve NUTS 4). „Představuje územní členění státu na okresy s výjimkou území Prahy, kde je uplatněno statistické členění na 15 správních obvodů.“ (CRR ČR 2016).

Rozšířená rodina „se skládá z více než dvou generací příbuzných žijících buď ve stejné domácnosti, anebo velmi blízko sebe“ (Giddens 1999, s. 562).

Sekularizace znamená „oslabování vlivu náboženství“ (Giddens 1999, s. 552).

Socialismus je „obecné označení doktríny, podle níž vlastnictví a kontrola výrobních prostředků – kapitálu a půdy – by měla být v rukou společnosti jako celku, která by je měla využívat v zájmu všech. (...) Socialistický stát se vyznačuje diktaturou proletariátu a také vzácností statků a služeb“ (Pearce, et al. 2002, s. 389).

Sociální kapitál je „kooperativní norma zakotvená ve vztazích mezi příslušníky skupiny lidí“ (Fukuyama 2006, s. 39).

Sociologie je společenská věda, která se zabývá „studiem sociálního života, skupin a společností“ (Giddens 1999, s. 14).

Suburbanizace je „proces, při němž se lidé, obydlí, průmysl a obchod stěhují za hranice tradičních městských center. Vzniká tak krajina s roztroušenými sídly, která však jsou s městy stále propojena dojížděním“ (Gregory, et al. 2009, s. 731–732).

ÚVOD

Jednou ze základních charakteristik každé země je její obyvatelstvo. To během historie státu prochází svým vývojem – někde rychlejším a výraznějším, jinde jen pozvolným a méně markantním. Změny se mohou týkat např. počtu obyvatel, hustoty zalidnění, míry urbanizace, demografických ukazatelů, národnostního či náboženského složení. Některé z nich jsou součástí širších globálních (případně regionálních) procesů, jiné mají spíše specifický charakter.

Nejinak tomu samozřejmě je i v případě České republiky, na jejímž území prošlo obyvatelstvo také výraznými proměnami. Stejně jako prakticky v celé Evropě zde proběhl proces demografického přechodu, během něhož původně vysoká míra porodnosti a úmrtnosti postupně klesla na výrazně nižší hodnoty. V posledních desetiletích se však začaly objevovat některé další jevy, pro něž je souhrnně používán termín druhý demografický přechod. Ač si to možná řada lidí neuvědomuje, tyto procesy a jejich důsledky nemají význam jen pro několik zanícených vědců odtržených od reality. Týkají se mnoha běžných životních situací téměř každého z nás – např. plánování rodiny, umístění dítě do mateřské či základní školy, rozdílů náročnosti přijímacích zkoušek na střední a vysokou školu, případně možnosti uplatnění absolventů na pracovním trhu. Na rozdíl od západoevropských států, kde se o druhém demografickém přechodu začalo hovořit poprvé, se však tento fenomén v ČR vyznačuje jistými specifiky, která souvisejí s odlišným historickým vývojem před rokem 1989 a zásadními změnami po něm.

Druhý demografický přechod lze studovat z pohledu několika vědeckých disciplín – např. klasické demografie (s četným využitím statistických metod), sociologie nebo geografie. V geografii jsou klíčové prostorové koncepty. Ve své diplomové práci jsem si stanovil jako cíle **popsání vývoje indikátorů druhého demografického přechodu a analýzu jejich vzájemných souvislostí**. Nejvhodnější územní jednotkou byly pro studium zvoleny okresy, neboť podávají mnohem detailnější obraz o tomto fenoménu než kraje a zároveň nejsou tak roztříštěné jako správní obvody obcí s rozšířenou působností. Zajímat mě budou nejen jejich demografické charakteristiky, ale i negativní indikátory sociální patologie. Dále bych chtěl zjistit, zda a jak tyto hodnoty korelují např. s mírou vzdělanosti nebo religiozity.

Hlavními prameny, z nichž jsem ve své práci čerpal, byly odborné články publikované v anglickém jazyce. Zásadní primární zdroje představovala díla autorů konceptu druhého demografického přechodu – *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries* (Van de Kaa 2002) a výzkumná zpráva Centra populačních studií michiganské univerzity *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition* (Lesthaeghe 2010). Cenné informace o specifikách tohoto fenoménu v různých částech Evropy (zejména střední) mi poskytl článek *The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe* (Sobotka 2008).

Pro zhodnocení domácích poměrů posloužila publikace *Demografická situace České republiky* od autorského kolektivu vedeného Bartoňovou (2010). Tato studie poskytuje velmi podrobné informace o vývoji nejrůznějších demografických ukazatelů. Pro hlubší historický kontext jsem potom využíval *Dějiny obyvatelstva českých zemí* (Fialová, et al. 1996).

Studium druhého demografického přechodu bylo postaveno na datech ochotně poskytnutých Krajskou správou ČSÚ v Liberci, na jejichž základě jsem prováděl své vlastní výpočty.

Druhému demografickému přechodu se v minulosti věnovaly i jiné kvalifikační práce – např. Daniela Hastíková na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity v Brně obhájila v roce 2010 diplomovou práci na téma *Druhý demografický přechod v ČR – vybrané regionální aspekty*. Od té doby je však dostupná celá řada nových dat a právě na ně bych se chtěl více zaměřit. Navíc tato práce prezentovala spíše ekonomický a statistický pohled, v mém případě by mělo být téma studováno geograficky.

Na začátku své diplomové práce jsem si stanovil dvě následující **hypotézy**:

Hypotéza 1

Nejvíce se budou jevy související s druhým demografickým přechodem projevovat v aglomeracích Praha, Brno, Ostrava a Plzeň. V těchto městech však bude hrát pozitivní roli jejich migrační ziskovost.

Hypotéza 2

Nejméně výrazné budou projevy druhého demografického přechodu v okresech s vysokou mírou religiozity.

Celý text lze rozdělit na dvě části – **teoretickou** a **praktickou**. Ačkoliv práce zasahuje i do jiných oborů, považuji ji za výsostně geografickou z důvodu využití prostorových konceptů. Pro zpracování teoretické části bylo nejprve klíčové studium již zmíněné relevantní literatury. Následně jsem využil především **kompilační metodu**.

V praktické části jsem identifikoval vhodné **indikátory**, k nimž bylo třeba vyhledat patřičné statistické údaje, jejichž vývoj jsem poté popsal v předem stanoveném období. V závěru jsem potom provedl analýzu jejich vzájemných souvislostí. Zaměřil jsem se především na **prostorové korelace**, přičemž konečné výsledky jsem porovnával s předem stanovenými hypotézami. Kombinoval jsem tedy kvantitativní a kvalitativní výzkum – na základě statistických údajů jsem vyvozoval souvislosti.

Kvantitativní metody v geografii se obecně soustřeďují na získávání smysluplných informací z rozsáhlých souborů, na výzkum prostorových dat, prověřování role nahodilosti v jejich prostorovém uspořádání a v neposlední řadě matematické předpovědní modely. Jejich význam je neocenitelný i při hledání důkazů pro nejrůznější společenskovední hypotézy (Fotheringham 2006). Příkladem může být právě ověřování existence druhého demografického přechodu. Nesmí však dojít k záměně kvantitativní geografie a pozitivismu: *„Zatímco cílem pozitivisty by bylo odhalovat pravdu o realitě ve formě absolutních zákonů, kvantitativní geografové si uvědomují, že najít takovou absolutizaci je ve většině případů velmi obtížné. Proto se drží přijatelnějšího cíle – jednoduše shromáždit dostatečné množství důkazů, na jejichž základě by mohli postavit tvrzení přijatelná pro většinu lidí.“* (Fotheringham 2006, s. 241). V této práci byla pro výsledné zhodnocení druhého demografického přechodu využita metoda **transformace na konzistentní škálu <0–1>**, známější spíše z hodnocení kvality života (Murgaš 2012). Její podrobnější popis následuje v příslušné kapitole.

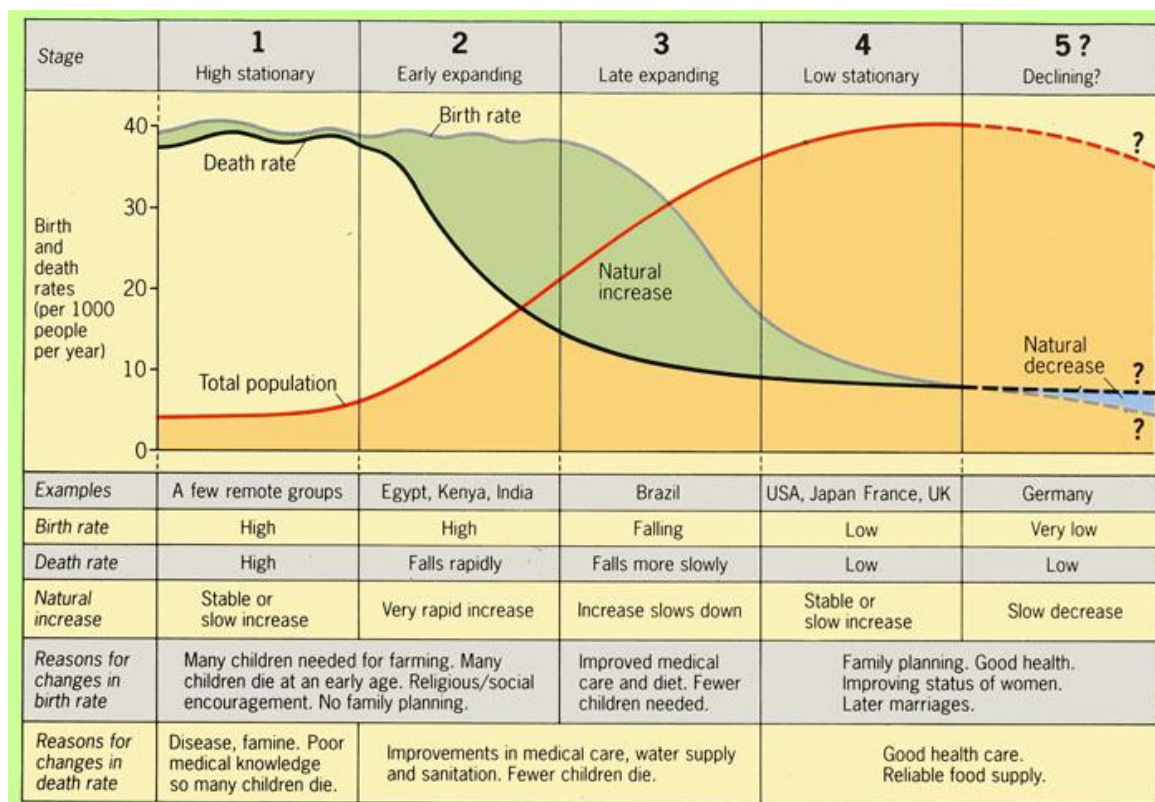
Ačkoliv uznávám význam kvantitativních metod v geografii, domnívám se, že kvalitativní metody jsou neméně důležité.

Jistou „nadstavbu“ této diplomové práce potom tvoří kapitola věnující se možnosti aplikace konceptu druhého demografického přechodu do **vzdělávání**. V ní jsou v základních obrysech nastíněny možné aktivity pro výuku zeměpisu na 2. stupni základní školy.

1 TEORIE DRUHÉHO DEMOGRAFICKÉHO PŘECHODU

1.1 Demografický přechod

Klíčovým pojmem této diplomové práce je **druhý demografický přechod**. Pro jeho hlubší pochopení je však nejprve nutno stručně objasnit podstatu přechodu prvního. Již na konci 19. století si někteří francouzští vědci (Dumont, Leroy-Beaulieu či Laundry) všimli zásadních změn zasahujících obyvatelstvo jejich země, pro které se ujal termín demografická revoluce (Van de Kaa 2002). V české literatuře se někdy používá dodnes, ale ve světě již převládá pojem **demografický přechod** (*demographic transition*). Ten definuje Knox, et al. (2007, s. 106) jako „*model populační změny, v němž jsou vysoké hodnoty porodnosti a úmrtnosti nahrazeny nízkými*“. Objasňuje historické změny v úrovni plodnosti, úmrtnosti, migrace a ve věkové struktuře, zároveň dává do kontextu ekonomický a demografický vývoj společnosti (Gregory, et al. 2009). Pro lepší vysvětlení všech probíhajících procesů bývá přechod většinou znázorňován grafickou formou.

Obr. 1: Demografický přechod (Zdroj: Anon 2015)

V **první fázi** je porodnost i úmrtnost vysoká – rodí se sice mnoho dětí, ale lidé často umírají na infekční choroby (a to i v kojeneckém věku) nebo ve válkách, což vede k nízkému přirozenému přírůstku obyvatelstva. S těmito charakteristikami se v současné době lze setkat jen velmi zřídka, pravděpodobně např. u domorodých kmenů.

Ve **druhé fázi**, typické např. pro Afriku a Indii, začíná úmrtnost prudce klesat díky pokroku medicíny a hygieny, ale porodnost zůstává na stejných hodnotách, neboť rodičovství nelze plánovat a děti jsou potřeba jako pracovní síla v zemědělství. Důsledkem je rychlý populační nárůst. Vyspělé státy prošly tímto stádiem přibližně před 200 lety, méně vyspělé teprve před 50 lety (Rubenstein 2010).

Ve **třetí fázi** demografického přechodu začíná klesat i porodnost, především v důsledku industrializace a změny způsobu života. Vyspělé státy zaznamenaly tuto etapu cca před 100 lety, zatímco příkladem oblasti aktuálně jí procházející jsou státy Latinské Ameriky – např. Chile (Rubenstein 2010).

Čtvrtá fáze je charakteristická nízkými hodnotami porodnosti i úmrtnosti – patří sem většina vyspělých zemí včetně ČR. V posledních letech bývá zmiňována i pátá fáze, v níž se porodnost dostává pod hranici úmrtnosti a dochází k přirozenému úbytku. Tyto proměny však obvykle souvisí s druhým demografickým přechodem.

1.2 Druhý demografický přechod

1.2.1 Obecné rysy

Pojem druhý demografický přechod použili poprvé demografové **Dirk J. van de Kaa a Ron Lesthaeghe** (Toušek, et al. 2008, s. 85). Jejich první krátký článek o tomto tématu byl publikován v roce 1986 v nizozemském sociologickém časopise „*Mens en Maatshappij*“ (Lesthaeghe 2010). Každý z výzkumníků se zaměřil na svou zemi – van de Kaa na Nizozemsko a Lesthaeghe na Belgie. Výhodou pro ně samozřejmě byla znalost společného jazyka. Tento článek se setkal s velkým zájmem, a proto byl van de Kaa záhy požádán washingtonskou Population Reference Bureau k sepsání demografického bulletinu o demografické situaci v Evropě, což přispělo k ještě většímu rozšíření konceptu (Van de Kaa 2002).

Hlavním rysem tohoto jevu je **pokles úhrnné plodnosti** pod reprodukční hranici 2,1. Při nižších hodnotách již hrozí vymírání obyvatelstva. Mezi projevy druhého demografického přechodu patří nárůst **kohabitace**, tedy „*stavu, kdy spolu dvojice*

partnerů žije v sexuálním vztahu, aniž jsou manželi“ (Giddens 1999, s. 179). S tím souvisí i zvýšení relativního podílu dětí narozených mimo manželství. Velmi často je také **mateřství odkládáno** do pozdějšího věku (Lee, et al. 2014). Van de Kaa dokonce upozorňuje na zvýšení počtu lidí, kteří zůstávají dobrovolně **bezdětní** (Van de Kaa 2002). Tyto změny je však nutno vnímat v širším kontextu proměn tradiční rodiny. Přehled postupných kroků v rámci druhého demografického přechodu je uveden v této tabulce:

Tab. 1: Postupné kroky demografického přechodu

KROK	PROJEVY
1.	Pokles úhrnné plodnosti v důsledku jejího omezení ve vyšším věku
2.	Předcházení těhotenství před svatbou a „vynucených“ sňatků
3.	Přechodné snížení průměrného věku při sňatku
4.	Pozdější zakládání rodiny v manželství, pokles plodnosti u mladých žen vedoucí k celkovému snížení úhrnné plodnosti
5.	Nárůst rozvodovosti
6.	Nahrazení odkládaného manželství kohabitací
7.	Zvýšení popularity kohabitace, odklad sňatku do těhotenství, zvýšení počtu předmanželských porodů a věku při porodu prvního dítěte
8.	Schválení zákonů umožňujících sterilizaci a interrupce, další snížení porodnosti
9.	Ještě větší rozmach kohabitace (i u rozvedených a ovdovělých)
10.	Kohabitace považována za alternativu manželství, více dětí narozených mimo manželský svazek
11.	Stabilizace úhrnné plodnosti na nízkých hodnotách
12.	Mírný nárůst porodnosti u žen dříve odkládajících děti
13.	Nemožnost úplné kompenzace počtu narozených dětí
14.	Rozšíření „dobrovolné bezdětnosti“
15.	Stabilizace plodnosti kohorty pod hranicí prosté reprodukce

Zdroj: Van de Kaa 2002, s. 9–10, upraveno

Zatímco první demografický přechod je dlouhodobý důsledek poklesu úmrtnosti, druhý demografický přechod představuje důsledek poklesu plodnosti na tak nízkou úroveň, která byla v minulosti považována za nemožnou (Van de Kaa 2002).

Van de Kaa se však věnuje i změnám v oblasti **úmrtnosti**. Podle jeho názoru začala přibližně okolo roku 1970 třetí fáze jejího poklesu. Příčiny spatřuje zejména ve větším důrazu lidí na prevenci předčasného úmrtí, kterou prakticky realizují například pravidelným cvičením, zdravější stravou a omezováním alkoholu a kouření. Díky tomu se ve většině industriálních zemí zvýšila střední délka života (Van de Kaa 2002).

Obr. 2: Dirk J. van de Kaa (Zdroj: *The Academy of Europe 2015*)

Mnohem obtížněji a nejednoznačněji vysvětlitelné jsou pravděpodobné **příčiny druhého demografického přechodu**, jedná se totiž většinou jen o hypotézy. Lee, et al. (2014) připisuje velký význam všeobecnému nárůstu individualismu ve společnosti. Na demografické ukazatele má vliv především emancipace žen, která se projevuje mj. v jejich potřebě vyššího vzdělání a lepšího pracovního uplatnění (ať již kvůli materiálnímu zajištění rodiny, či kvůli seberealizaci). Neméně důležitou skupinu příčin je možno označit jako modernizaci a vědecký pokrok – zejména v oblasti medicíny, kde došlo k objevu hormonální antikoncepce (na Západě veřejně dostupné od 60. let 20. století), umožňující spolehlivější plánování rodiny. Ve 20. a 21. století se v evropských zemích výrazně snížil počet věřících (nebo alespoň těch praktikujících), což mohlo také výrazně ovlivnit představy o rodině. Van de Kaa (2002) rozděluje hlavní sociální proměny, které zapříčinily druhý demografický přechod, na dimenzi strukturální (zejména socioekonomické změny), kulturní a technologickou.

1.2.2 Proměny rodiny

Oba zmíněné demografické přechody je třeba vnímat v širším kontextu proměn **rodiny**. Tu definuje Giddens (1999, s. 156) jako „skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí“. Následně ji potom ještě rozděluje na rodinu **nukleárního typu** (manželé a děti) a **rozšířenou** (pokud v jedné domácnosti žijí i další rodinní příslušníci – např. prarodiče, bratři/sestry

nebo tety/strýcové). K dosavadnímu studiu proměn rodiny Giddens (1999, s. 157) poznamenává: „*Sociologové se dříve domnívali, že v předmoderní době převládaly v západní Evropě rodiny rozšířeného typu. Novější výzkumy však ukazují, že tento názor byl nesprávný a že se v evropských podmínkách už dlouho vyskytují převážně rodiny nukleární.*“ Dále autor uvádí konkrétní údaje o velikosti rodin: „*Před nástupem moderní doby byly sice rodiny v průměru větší než dnes, ale rozdíl nejsou tak velké, jak se někdy traduje. Například v Anglii od 17. do 19. století čítala průměrná domácnost 4,75 osob; dnešní průměr ve Velké Británii činí 3,04 osoby.* (Giddens 1999, s. 157). Zároveň však upozorňuje na zahrnutí domácího služebnictva do staršího z údajů, což výsledný rozdíl minimalizuje a potvrzuje spíše myšlenku, že rozšířené rodiny byly mnohem typičtější pro východní Evropu a Asii než pro Anglii. (Giddens 1999).

Ke specifikům současné rodiny patří vysoká **rozvodovost**, v jejímž důsledku přibývá domácností vedených osamělým rodičem (především ženou – může být ale i ovdovělá či svobodná matka). Dále je častým problémem „chybějící otec“ a role nevlastních rodičů ve vztahu k dětem v následném manželství (Giddens 1999). Wolfinger (2005) uvádí, že ve Spojených státech amerických začaly rozvody jako příčina vzniku neúplné rodiny převažovat nad smrtí jednoho z rodičů teprve ve 40. letech 20. století. Vývoj rozvodovosti popisuje v cyklu, který měl svůj vrchol mezi lety 1969–1979. Vstřícný postoj Američanů k rozvodům v průzkumech veřejného mínění vyvrcholil v roce 1974, kdy se 34 % respondentů vyslovovalo pro jejich liberalizaci – o čtvrtstoletí později to již bylo pouze 28 % (Wolfinger 2005).

Děti, které prošly výchovou v neúplné rodině, jí mohou (ale na druhou stranu bezpodmínečně nemusí) být neblaze poznamenány. Je u nich vyšší pravděpodobnost rozvodu či kohabitace v jejich vlastním životě. Dětství v neúplné rodině podle Wolfingerových výzkumů omezuje rozvoj interpersonálních dovedností potřebných v manželství. Ačkoliv tito jedinci uzavírají sňatek v průměru před dvacátým rokem častěji než jejich vrstevníci (v USA), po dosažení tohoto věku jejich šance na vstup do manželství značně klesají. Tyto děti jsou prý psychicky labilnější, mají více problémů ve vztazích a častější sklony k závislosti na alkoholu a kouření. Hrozba předčasného úmrtí se u nich zvyšuje o celou jednu třetinu (Wolfinger 2005).

Míra rozvodovosti se může lišit i u jednotlivých sociálních skupin vymezených na základě náboženství, rasy/ethnicity či socioekonomického původu – v podmínkách

USA např. dosahuje vyšších hodnot u Afroameričanů, výrazně nižších potom u osob římskokatolického vyznání. Z geografického hlediska je velmi zajímavý vyšší výskyt rozvodů ve městech a na předměstích oproti venkovským oblastem. S tím souvisí i stěhování rozvedených matek do větších měst jako únik před společenským stigmatem (Wolfinger 2005).

Mezi další odvrácené stránky současné rodiny doplňuje Giddens (1999) **incest**, **zneužívání** a **domácí násilí**. Tyto problémy bezesporu existovaly i v minulosti, ale teprve nyní se staly ve větším měřítku předmětem veřejné diskuse (včetně vydávání nejrůznějších zákonů na jejich regulaci).

Došlo též k rozvoji **alternativ klasické rodiny** – ať již ve formě komun (např. kibuců v Izraeli), kohabitace nebo registrovaného partnerství (Giddens 1999). V ČR byl první takovýto svazek oficiálně uzavřen dne 1. 7. 2006.

Obr. 3: První pár v ČR uzavírající registrované partnerství (Zdroj: Jiříčka 2011)

1.2.3 Baby boom

V souvislosti s demografickým vývojem bývá často v různých kontextech zmiňován pojem **baby boom**. Používá se především pro generaci Američanů narozených v letech 1946–1964. Jednalo se nejen o nárůst porodnosti v důsledku návratu mužů z války, ale i celkový obrat společnosti k tradiční rodině. Velký vliv na tento jev měla i státní podpora válečných veteránů, např. v oblasti vzdělávání. Došlo také k rozvoji silniční sítě, podél níž začala vyrůstat předměstí. Z nich se lidé za mnoha

aktivitami museli dopravovat automobily, což pomohlo rozvoji automobilového průmyslu. Celkově se jednalo o období ekonomické prosperity, kdy se lidé obraceli k rodině, navzdory velmi nepříznivé mezinárodní situaci (období „studené války“). K podobnému jevu nedošlo jen v USA, ale i v mnoha dalších státech (včetně bývalého Československa), nicméně většinou se slabší intenzitou.

Silná poválečná generace může představovat problém, neboť se právě ocitá ve věku odchodu do důchodu, což může vést k rapidnímu úbytku pracovní síly, kterou nadcházející ročníky nemohou zcela nahradit, a výrazné zátěže pro sociální systém i zdravotnictví do budoucnosti.

Baby boom však ovlivnil i mladší generace. Následoval po něm totiž výrazný pokles porodnosti a plodnosti, v angličtině známý jako „baby bust“. Zejména pro Američany narozené přibližně mezi lety 1965 a 1975 se často používá označení **Generace X**, nebo také „*slackers*“ („*ulejváci*“, „*flákači*“). Mezi její příslušníky totiž patřil mj. dnes již zesnulý zakladatel grungeové hudební skupiny Nirvána, hudebník Kurt Cobain (1967–1994), jehož životní dráha poskytuje výstižný obrázek o této generaci bojující proti establishmentu (Knox, et al. 2007).

Další výrazná věková skupina (ročníky 1982–1994) nese název **Generace Y**, případně NetGeneration. V této době se porodnost opět mírně zvýšila, nicméně již nedosáhla hodnot předválečného baby boomu. Tito mladí lidé vyrůstali souběžně s masivním rozvojem informačních technologií, které proto obvykle velmi dobře ovládají (Knox, et al. 2007).

1.2.4 Plánované rodičovství a reprodukční ztráty

S proměnami rodiny úzce souvisí tzv. **plánované rodičovství**, které „*vychází ze základního lidského práva jedinců a dvojic rozhodovat o počtu svých dětí a časovém odstupu mezi jejich narozením*“ (Kocourková 2010, s. 157). Znalosti o plánovaném rodičovství v historii jsou poměrně nepřesné. K jeho většímu rozšíření došlo v evropských poměrech v 19. století a největší rozvoj zaznamenalo po druhé světové válce, obzvláště potom v 60. letech 20. století. Rabušic (2001, s. 186) k tomu dodává: „*Začalo se usazovat vědomí i praktiky, že sexuální vztahy v manželství nejsou*

cíleny k prokreaci¹ (sekularizace zde sehrála obrovskou roli), ale především k naplnění lásky obou partnerů.“

Mezi hlavní **tři faktory ovlivňující úroveň kontroly plodnosti** patří:

- 1) *„přetrvávání tradičních praktik a kulturních zvyklostí,*
- 2) *informovanost o metodách regulace plodnosti,*
- 3) *dostupnost účinných antikoncepčních prostředků.“*

(Kocourková 2010, s. 157).

Za hlavní metody plánovaného rodičovství potom lze považovat **sexuální abstinenci, antikoncepci a interrupci**. Cílem vyspělé společnosti by mělo být snížit počet nechtěných těhotenství na minimum zajištěním dostupnosti antikoncepce. *„Interrupce by měla být chápána pouze jako východisko z nouze, nikoliv jako běžná metoda plánovaného rodičovství. Nicméně legální přístup k interrupci je vyjádřením práva ženy na reprodukční a sexuální zdraví, tzn., že žena má právo nejen svobodně rozhodnout o svém životě, ale také na dostupnou a kvalitní zdravotní péči v případě, že se rozhodne pro interrupci“* (Kocourková 2010, s. 157).

1.2.5 Specifika střední a východní Evropy

Druhý demografický přechod ve státech střední a východní Evropy patřících dříve do bývalého východního bloku byl v mnoha ohledech specifický. Demografové v postkomunistických zemích byli k tomuto konceptu zprvu poměrně skeptičtí a považovali ho pouze za důsledek tehdy probíhající ekonomické krize. Našli se ovšem i takoví, kteří jeho existenci připouštěli – zajímavé je, že řada z nich pocházela z České republiky (zvláště Zeman a Rabušic), demografové Zacharov a Ivanova z Ruska (Lesthaeghe 2010).

Sobotka (2005, s. 193) považuje za hlavní specifika druhého demografického přechodu ve stredo-evropském prostoru *„pozdější příchod změn chování a hodnot pro něj typických, rychlost některých jevů v 90. letech, důležitost strukturálních a ekonomických faktorů a významnost sociálně znevýhodněných skupin obyvatelstva při šíření nových forem rodinného chování (zejména dětí narozených mimo manželství a kohabitace)“*.

¹ plazení dětí, rozmnožování

Zatímco ve státech západní Evropy začal již v 60. letech 20. století, zde se naplno projevil až po roce 1989 (ovšem s mnohem větší rychlostí). Přesto lze konstatovat, že některé změny započaly již v období socialismu. Sobotka (2005) rozebírá tento fenomén na základě **modelu RWA**, tedy akronymu anglických slov Readiness (přípravenost) – Willingness (ochota) – Ability (schopnost, způsobilost). Readiness vyjadřuje „*ekonomické, sociální a psychologické výhody přijetí nového chování*“, willingness označuje jeho „*kulturní a etickou přijatelnost (a také zákonnost)*“ a ability „*se vztahuje k technickým a právním prostředkům umožňujícím přijetí nového chování*“ (Sobotka 2005, s. 194).

Z hlediska **readiness** je třeba zmínit změnu postavení ženy v období od 50. do 80. let 20. století. Díky posílení sociálního státu již rozvod či statut svobodné matky přestal pro ženy znamenat takovou nejistotu jako v minulosti. Zvýšilo se též procento zaměstnaných žen na úkor žen v domácnosti. Přesto se i za socialismu potýkaly s mnoha problémy. Vzhledem ke svému nižšímu vzdělání musely obvykle zastávat hůře placená místa. Diskriminace pokračovala i v oblasti bydlení, neboť byty byly přednostně přidělovány manželským párům. Jistým důvodem, proč lidé stále preferovali manželství a rodinu, byla jejich nespokojenost s režimem. Rodina jim poskytovala pocit bezpečí a umožňovala seberealizaci (Sobotka 2005).

Co se týká **willingness**, „*komunistická ideologie byla výrazně protináboženská, čímž přispěla k rozpadu tradičních norem týkajících se manželství, rodiny a sexuality*“ (Sobotka 2005, s. 195). Došlo tak k jakési „atomizaci společnosti“ i pomalému rozvoji konzumerismu. Výraznou roli sehrály i pronikající západní vlivy. Na druhou stranu se však oficiální ideologie paradoxně projevovala poměrně „puritánsky“ ve vztahu k sexualitě a genderovým rolím, čímž ve svém důsledku klasickou rodinu podporovala (Sobotka 2005).

Ability je také poměrně rozporuplná. Na jednu stranu socialistické státy často přijaly zákony zjednodušující rozvody a umožňující potraty, ale na druhou stranu velice omezovaly přístup mladých žen k hormonální antikoncepci a odrazovaly je od interrupcí. To se projevovalo v častém výskytu nechtěných těhotenství žen kolem 20 let věku (nezřídka však i nezletilých dívek) a vynucených sňatcích mnoha mladých párů (Sobotka 2005).

Zásadním mezníkem byly v těchto státech politické změny související s rozpadem východního bloku (např. sametová revoluce v ČSSR v listopadu 1989). V jejich důsledku došlo k mnoha změnám. Důvodem, proč lidé začali tak rychle přebírat západní způsoby chování, byl fakt, že tradiční normy (často spojené s náboženstvím) byly v těchto státech dlouhodobě narušeny a komunistická ideologie zdiskreditována (Sobotka 2005). Situace v jednotlivých státech se však značně lišila – velké rozdíly se vyskytovaly nejen mezi zeměmi s významnou rolí náboženství (Polsko, Slovensko, Rumunsko) a státy spíše sekulárními (např. ČR či bývalá NDR), ale i v rámci jednotlivých zemí (např. konzervativnější jihomoravské regiony oproti Praze v případě ČR).

Obyvatelům se po uvolnění politických a společenských poměrů naskytlo mnoho nových možností – např. v podobě terciárního vzdělávání dostupného pro každého bez rozdílu politického smýšlení, cestování na Západ či mnoha dalších způsobů seberealizace. Z toho logicky vyplynulo, že si lidé začali více „užívat mládí“ a rodiny zakládali později. Zdaleka ne všechny změny však byly tak pozitivní. Zejména přestala být garantována zaměstnanost a došlo také k omezení sociální podpory rodin a privatizaci bytového fondu (Lesthaeghe 2010). Mnoho lidí přišlo o práci a sociální jistoty, a proto nechtěli svou situaci ještě dále zhoršovat narozením potomka, který by vyžadoval mnoho nákladů.

Velmi zajímavým zjištěním je, že se některé změny související s druhým demografickým přechodem (např. nárůst kohabitace a počtu dětí narozených mimo manželství) projevují mnohem znatelněji u méně vzdělaných skupin obyvatelstva než u vzdělanějších žen, ačkoliv je u méně vzdělaných očekáváno spíše zastávání tradičních hodnot (Sobotka 2005).

1.2.6 Kritika druhého demografického přechodu

Koncept druhého demografického přechodu není uznáván zdaleka všemi geografy a demografy. Jak tvrdí Sobotka (2005), jedná se o velmi dobrý pojem „zastřešující“ mnoho změn v oblasti sexuality, rodiny, partnerství i odloženém rodičovství. Vyčítá mu však jeho příliš široký záběr a ne vždy zcela jasné vymezení. Výhrady má i k ne úplně nutné souvislosti pouze se sníženou mírou porodnosti. Na druhou stranu se však domnívá, že by nebylo moudré měnit již zavedený pojem a že by

místo toho mělo být prováděno více výzkumů ve střední a východní Evropě, které autor chápe jako „*velkou demografickou laboratoř*“ (Sobotka 2005, s. 213).

Jedním z kritiků konceptu druhého demografického přechodu byl **David Coleman**, který například tvrdil, že se jedná pouze o sekundární znak přechodu prvního. Výhrady měl též k rozšíření tohoto fenoménu – podle něj se týkal pouze západní Evropy (případně Kanady a Austrálie), zatímco jižní, střední a východní Evropu nezasáhl – tamější změny považoval pouze za důsledek ekonomické krize a transformace po rozpadu východního bloku. Stejně tak v USA podle jeho slov nehrozí pokles úhrnné plodnosti pod hranici prosté reprodukce. Coleman poukazoval též na přecenění souvislosti mezi transformací rodinných vztahů a nízkou plodností. V neposlední řadě potom zpochybňoval univerzalitu druhého demografického přechodu (Coleman in Lesthaeghe 2010).

Naopak Lesthaeghe (2010) s tvrzením, že je druhý demografický přechod pouze sekundárním znakem či pokračováním přechodu prvního, nesouhlasí. Poukazuje například na zcela odlišné režimy sňatečnosti – zatímco v prvním přechodu bylo všeobecným trendem dřívější uzavírání manželství, v druhém naopak věk při vstupu do manželství roste (a navíc stoupá počet lidí, kteří do manželství během života nevstoupili nikdy). V oblasti rozvodovosti během prvního přechodu platila přísná (někdy až pokrytecká) pravidla snižující její hodnoty na minimum, oproti tomu za druhého došlo k výrazné liberalizaci rozvodů spojené s nárůstem jejich počtu (s výjimkou silně katolických zemí). V neposlední řadě se minimalizovaly opětovné sňatky po rozvodu či ovdovění – nahradila je kohabitace (Lesthaeghe 2010).

Pozoruhodný byl též vývoj antikoncepce ve druhé polovině 20. století. Původně platilo spojení plodnosti s manželstvím, antikoncepce se řešila pouze v pozdějším věku. S vynálezem a rozšířením hormonální antikoncepce došlo k sexuální revoluci, spojené s liberalizací sexu mimo manželský svazek, ale i k revoluci genderové, v jejímž důsledku ženy začaly o plánování rodiny ve větší míře rozhodovat samy. „*Zatímco během prvního demografického přechodu bylo klíčovým problémem užívat antikoncepci a předejít tak otěhotnění, během druhého demografického přechodu je zásadním rozhodnutím antikoncepci vysadit kvůli početí dítěte*“ (Lesthaeghe 2010, s. 4).

Dalším argumentem proti Colemanovi je **teorie cyklických populačních kohort Richarda Easterlina**. Ten tvrdí, že příslušníci menších populačních kohort měli

lepší šance na získání pracovního místa, což u nich vedlo k dřívějšímu vstupu do manželství a vyšší plodnosti (Easterlin in Lesthaeghe 2010).

Lesthaeghe též vyvrací Colemanovy pochybnosti o možnosti rozšíření druhého demografického přechodu mimo západní Evropu – minimálně střední a jižní Evropa jeho charakteristiky vykazuje, navzdory jistým regionálním odlišnostem v historickém vývoji (rozpad socialistického bloku) či pojetí rodiny (silná rodina v jihoevropských státech). Některé znaky druhého demografického přechodu se autorovi podařilo nalézt i u vyspělých asijských států – Japonska, Jižní Koreje, Taiwanu, Hongkongu a Singapuru – kde je extrémně nízká plodnost. Oproti tomu v USA k takovému poklesu plodnosti nedošlo (Lesthaeghe 2010).

Ačkoliv se tedy v určitých částech světa objevují fundamentalistické reakce na změnu hodnot ve společnosti, jejich schopnost zamezit rozšiřování tohoto fenoménu je zanedbatelná – mohou ho pouze zpomalit (Lesthaeghe 2010).

1.2.7 Odvrácená strana druhého demografického přechodu

Demografický přechod se však nemusí týkat pouze porodnosti a úmrtnosti. Může být spojen i s celou řadou dalších změn, které bych chtěl ve své diplomové práci dále studovat. Lesthaeghe (2010) upozorňuje především na stárnutí populace, menší sociální kohezi, častější rodinnou nestabilitu a větší spoléhání vyspělých států na vyrovnávání počtu obyvatel v důsledku imigrace.

V tomto ohledu mě zaujal výrok bývalého českého předsedy vlády a pozdějšího eurokomisaře **Vladimíra Špidly**, který v roce 2005 prohlásil: „*Odpověď na mé zadání, kdy zemře poslední Čech a kdo to bude, byla: bude to v roce 2401 a bude to žena.*“ (iDnes, ČTK 2005).

Obr. 4: Vladimír Špidla (Zdroj: Novinky.cz 2013)

Přesto počet obyvatel ČR neklesá z důvodu velkého množství imigrantů, kteří stav vyrovnávají. To dobře ilustruje první dítě narozené v Libereckém kraji v roce 2013 – jmenuje se Kýril a jeho rodiče pocházejí z Ukrajiny (Naše Jablonecko 2013).

Obr. 5: První dítě narozené v Libereckém kraji v roce 2013 (Zdroj: Naše Jablonecko 2013)

„Mezi hlavními příčinami, které vedly vládu ČR k aktivnímu postoji vůči imigraci, byl ekonomický růst a s ním spojený tlak na trh práce, zájem získat vysoce kvalifikované pracovníky a aktivně přistoupit k ekonomicky motivované migraci“ (Kocourková 2010, s. 170). V praxi se však také často jedná o *„nábor levné nekvalifikované pracovní síly, která dříve chyběla v různých oblastech trhu práce“* (Kocourková 2010, s. 170). V tomto směru proběhl podobný vývoj i v zahraničí. Zejména v západní Evropě v 60. letech 20. století byli zvaní tzv. *„guest workers“* (často též známí pod německým označením *„Gastarbeiter“*) především z jižní Evropy, Turecka a Maroka. Zatímco obyvatelé jihoevropských zemí se po jejich vstupu do Evropské unie obvykle vrátili do své mateřské země, Turci, Maročané a imigranti z dalších mimoevropských států zde většinou zůstali (Van de Kaa 2002). Někteří občané se vůči imigrantům dlouhodobě vymezují, dochází také k rozmachu různých extremistických hnutí a politických stran s výrazně národním akcentem, zejména v období současné *„migrační krize“*. Příkladem může být Alternativa pro Německo (kritizující politiku spolkové kancléřky Angely Merkelové), francouzská Národní fronta Marine Le Penové či postup pravicového populisty Norberta Hofera do druhého kola rakouských prezidentských voleb v roce 2016.

Na druhou stranu je však třeba považovat Špidlův výrok za ne zcela aktuální – během uplynulých deseti let došlo k tzv. baby boomu, kdy se silné populační ročníky

ze 70. let (tzv. „Husákovy děti“) rozhodly mít druhé dítě, což porodnost zvýšilo. Jednalo se však pouze o krátkodobý jev. Takovéto výkyvy v porodnosti přinášejí pro stát mnoho nepříjemností – je třeba zajistit dostatek míst ve školkách a školách, ale po odeznění silných ročníků mohou být tato zařízení opět prakticky poloprázdná (alespoň v některých oblastech).

1.2.8 Velký rozvrat

Dalším konceptem, který někteří autoři s druhým demografickým přechodem ztotožňují, je tzv. **velký rozvrat** – termín použitý americkým spisovatelem, filosofem a politologem japonského původu **Francisem Fukuyamou**.

Fukuyama (2006, s. 39) ho charakterizuje následovně: *„Asi tak v roce 1965 nabralo vzestupný trend mnoho ukazatelů, které slouží jako záporná měřítka sociálního kapitálu. Všechny patřily do některé ze tří široce pojatých kategorií: týkaly se trestné činnosti, rodiny a důvěry.“* V některých státech k těmto změnám došlo až později, v principu se ale nijak výrazně nelišily. Autor následně podrobně popisuje jednotlivé změny a problémy.

Obr. 6: Francis Fukuyama (Zdroj: Grand Valley State University 2014)

Zločinnost Fukuyama chápe jako nepřítomnost sociálního kapitálu, která vede k porušení jisté normy. Trestné činy dále rozlišuje na násilné, majetkové, „úřednické“ a na narušení veřejného pořádku. V případě USA, které Fukuyama studuje nejpodrobněji, došlo od roku 1963 k významnému nárůstu počtu spáchaných vražd a loupeží, což na

konci této dekády vedlo k vítězství konzervativců zdůrazňujících „právo a pořádek“. V polovině 80. let sice došlo k jistému snížení míry kriminality, ale další vrchol následoval již v letech 1991–1992.

Rodina byla zasažena dvěma fenomény – sexuální revolucí a rozmachem feminismu. Všeobecně došlo k poklesu porodnosti, což Fukuyama (2006, s. 50–51) komentuje takto: *„Když v Americe a Evropě vyrůstala generace, která dospěla v 60. a 70. letech, neustále slyšela o populační explozi a celosvětové ekologické krizi a mnozí její příslušníci jsou dodnes přesvědčeni, že jedním z hlavních nebezpečí, která ohrožují lidskou existenci, je „přelidnění“. V mnoha částech třetího světa snad – většina vyspělých zemí se však potýká s problémem naprosto opačným: vylidňují se.“* Přidavky na děti a další vládní opatření mají podle autora na vzestup porodnosti pouze minimální vliv. Další změnu představuje nárůst rozvodovosti a nemanželských zrození (s výjimkou výrazně katolických zemí, jako jsou např. Itálie nebo Španělsko). Vznikají „divoká manželství“ s nízkou stabilitou. Oblastí, kde jsou tyto změny nejvíce markantní, je bezesporu Skandinávie.

Za poslední okruh v rámci „velkého rozvratu“ Fukuyama považuje pokles důvěry, mravních hodnot a úpadek občanské společnosti. Pokles důvěry byl zaznamenán v USA téměř ke všem institucím, klesla však i důvěra „soukromá“. Snížil se také zájem o členství v nejrůznějších tradičních organizacích.

O příčinách velkého rozvratu samozřejmě lze polemizovat. Názory na tento koncept se mohou lišit i v závislosti na politickém smýšlení člověka, nicméně probíhající změny není úplně snadné popřít. Příkladem demografa, který změny související druhým demografickým přechodem (potažmo velkým rozvratem) nevnímá ani zdaleka tak negativně jako Fukuyama, je Ladislav Rabušic (2001).

2 DRUHÝ DEMOGRAFICKÝ PŘECHOD V ČR

2.1 Předcházející demografické změny

Druhý demografický přechod v České republice je třeba vnímat v širším kontextu změn, které zde probíhaly ve 20. století. V první řadě nelze zcela snadno určit, kdy tento fenomén na našem území začal. Někteří autoři datují jeho počátek již do konce období první Československé republiky: „*V třicátých letech končilo u nás stoleté období demografické revoluce – v závěru století začalo období druhého demografického přechodu* (Fialová, et al. 1996, s. 312). Toto tvrzení se však netýká Slovenska a Podkarpatské Rusi – zde byl vývoj značně opožděn. Na konci 30. let navíc vypukla druhá světová válka, po níž následoval obrat zahraniční orientace východním směrem, který vyvrcholil událostmi února 1948. Toto vše výrazně zasáhlo prakticky do všech demografických procesů a způsobilo mnoho odchylek od vývoje v západoevropských zemích. Více pozornosti si však nejdříve zaslouží období mezi lety 1918–1938.

2.2 Meziválečné období

Situace po vzniku Československé republiky se (nejen) z demografického hlediska velmi lišila od současnosti. Jejím typickým rysem byl nízký stupeň urbanizace a koncentrace obyvatelstva (s výjimkou severních Čech, Ostravska a Prahy). Většina obyvatelstva se hlásila k nějaké církvi (nejčastěji římskokatolické), bez vyznání bylo pouze 8 % občanů – především v Čechách. Ani úroveň vzdělanosti nedosahovala tak vysokých hodnot jako v současnosti – pouze 10 % obyvatel mělo středoškolské / střední odborné vzdělání a vysokoškolské dokonce jen 1 % (z toho v drtivé většině muži). Mezi nejstaršími obyvateli se ještě vyskytovali i negramotní lidé, ale tento problém se postupně podařilo vymýtit (Fialová, et al. 1996). V porovnání s ostatními evropskými zeměmi (i v rámci bývalého Rakouska-Uherska) však tyto hodnoty nebyly vůbec špatné a neustále se zlepšovaly.

Z hlediska demografického vývoje stojí za pozornost snížení sňatečnosti a porodnosti během první světové války. Úmrtnost byla samozřejmě také vyšší, ale přispěla k ní i epidemie španělské chřipky. Po válce naopak došlo ke kompenzačnímu vzestupu sňatečnosti, porodnosti i ke zvýšení plodnosti. Tyto hodnoty záhy klesly a ještě výrazněji je potom snížila hospodářská krize. Pokles plodnosti měl mezigenerační charakter. Na počátku období činila úhrnná plodnost 3,0 dítěte na 1 ženu, zatímco

v roce 1925 to již bylo jen 2,15. Tento ukazatel se lišil regionálně – všeobecně platilo, že na Moravě a ve Slezsku vykazoval, zejména u lidí pracujících v zemědělství, vyšší hodnoty než v Čechách. V porovnání se současností však do výsledného počtu dětí v rodině mnohdy zasahovala vysoká kojenecká úmrtnost – v letech 1920–21 až 170 ‰, do roku 1937 se jí podařilo snížit na 100 ‰ (což je však stále hodně).

Naopak velmi nízká byla míra rozvodovosti. V této oblasti došlo ke změně legislativy ve smyslu její liberalizace – rozvod mohl mít buď formu rozluky, nebo se jednalo o „rozvod od stolu a lože“, který byl umožněn i římským katolíkům a neumožňoval již uzavření žádného dalšího sňatku. K jistému pomalému zvyšování potom docházelo u naděje dožití (Fialová, et al. 1996).

2.3 Vliv válečných událostí

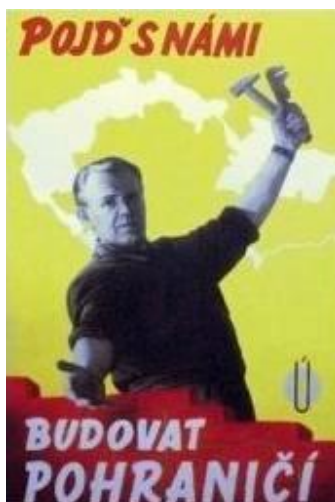
V sice krátkém, ale velmi neblahém období 1938–1945 došlo k jistým změnám v demografickém chování. Souvisely především se zavedením tzv. totálního nasazení, kterému se mnoho žen chtělo vyhnout uzavřením sňatku ve dřívějším věku a otěhotněním. Je poněkud překvapivé, že se neobávaly přivést dítě do tak složité doby. Snížení věku při sňatku však patrně mělo za následek zvýšení míry rozvodovosti. Mezi kladné ukazatele potom patřilo snížení sebevraždnosti – v době ohrožení národa lidé tímto způsobem pravděpodobně méně řešili své osobní problémy.

2.4 Poválečný vývoj

Velmi výrazným fenoménem, který zasáhl do struktury obyvatelstva Československa po druhé světové válce, byl odsun Němců. V první fázi měl neorganizovanou podobu – zde se jednalo přibližně o 600 tisíc obyvatel německé národnosti, v hlavní vlně bylo odsunuto 2,256 milionu a v roce 1947 pak ještě dodatečně okolo 80 tisíc Němců. To samozřejmě vedlo ke značnému snížení počtu obyvatel – zatímco v roce 1944 jich žilo na území dnešní ČR celkem 11,2 milionu, v roce 1946 klesl jejich počet jen na 8,7 milionu. Vzhledem k politickému vývoji po roce 1948 potom k dalšímu snížení přispěla i politická emigrace (Fialová, et al. 1996).

Po odsunu Němců sice probíhalo státem podporované dosídlování pohraničí, které však mělo výrazně selektivní charakter – v některých oblastech se proto již nikdy nepodařilo zvýšit hustotu zalidnění na původní úroveň (Hampl 2005). Růst obecně zaznamenala okresní města, z nichž většina velikostně patřila do kategorie středně

velkých sídel. Došlo také k industrializaci zemědělských oblastí (kromě relativně zaostalého Slovenska také např. jižní Moravy a jižních Čech).

Obr. 7: Propagandistický plakát zvoucí do pohraničí (Zdroj: Navara 2010)

Výraz charakteristický pro poválečný vývoj obyvatelstva je **homogenizace** – např. národnostní (převaha české národnosti s prakticky jedinou menšinou v podobě národnosti slovenské). Cílem bylo také vytvořit uniformní společnost rozdělenou do tří skupin – dělníci, ostatní zaměstnanci a družstevní rolníci. Postupně také došlo k výrazné **sekularizaci** – což dobře ilustruje nárůst počtu obyvatel bez vyznání z 6 % v roce 1950 na 44 % v roce 1991 (Fialová, et al. 1996).

V porovnání s obdobím po první světové válce nedošlo po roce 1945 k tak výraznému kompenzačnímu vzestupu sňatečnosti a plodnosti. Vzhledem k politickému vývoji po roce 1948 se Československo začalo přibližovat k východoevropskému demografickému modelu chování obyvatelstva. To znamenalo např. vstup do manželství v nezdravě nízkém věku, nárůst rozvodovosti či pokles bezdětnosti. Pro pomyslný předěl mezi východoevropským a západoevropským demografickým modelem se používá označení Hajnalova linie. Právě v poválečném období došlo k její výrazné oscilaci (Fučík, et al. 2014).

Liberalizace legislativy v oblasti rozvodů usnadnila možnost ukončení mrtvých manželství. Velmi zásadní vliv na porodnost mělo přijetí **Zákona č. 68/1957 Sb. o umělém přerušení těhotenství**. Oficiálním důvodem vzniku zákona sice bylo zdraví žen, ale ve skutečnosti se jednalo spíše o opatření sociální. V jeho důsledku klesla úhrnná plodnost z hodnoty 2,48 v roce 1957 na 2,09 v letech 1959–1960. Jak uvádí

Fialová, et al. (1996, s. 350), „přijetí zákona bez předchozího rozšíření kvalitní antikoncepce vyvolalo další zářez ve věkové struktuře“.

Ne všechny změny však byly negativní. Za velký úspěch lze považovat úspěchy tehdejšího zdravotnictví při vymýcení nejrůznějších infekčních nemocí. „Rychlým poklesem úmrtnosti a vzestupem naděje dožití patřilo Československo v té době k předním evropským zemím. Přispělo k tomu používání antibiotik, výborně organizované očkování dětí (proti dětské obrně, záškrtu, tetanu), sjednocení zdravotní péče aj.“ (Fialová, et al. 1996, s. 350).

Společenská situace po roce 1968 se promítla i do demografického vývoje. Došlo k všeobecnému **návratu zpět do rodin**. Zde jsou pravděpodobné důvody vysoké intenzity sňatečnosti do 80. let a růstu počtu časných sňatků (podpořených novomanželskými půjčkami). Díky zlepšené sociální situaci rodin s dětmi v 70. letech se rychle zvýšila plodnost žen. Dodatečně se narodily desetitisíce dětí, které byly dříve odkládány či odmítány. K tomu navíc přispěly i populačně silnější ročníky žen narozených kolem roku 1950. Důsledkem byla demografická vlna (baby boom), která byla nejintenzivnější v roce 1974. Lidově se pro generaci narozenou v tomto období vžilo označení „Husákovy děti“ (objevuje se i v textu písně 1970 hudební skupiny Chinaski, ačkoliv tento ročník nelze označit za úplně typického reprezentanta generace). Úhrnná plodnost v letech 1974–75 překročila úroveň 2,4 živě narozených dětí. Již v letech 1979–1980 se však dostala pod úroveň 1,9.

Demografickou situaci výstižně shrnuje Rychtaříková (2010, s. 33): „Nejdříve se zdálo (do počátku šedesátých let u úmrtnosti a porodnosti, do počátku sedmdesátých let u sňatečnosti a mimomanželské plodnosti), že kapitalistický a socialistický evropský svět je sice politicky rozdělen, ale že základní lidské hodnoty (rodina, délka života) zůstávají stejné. Později se ukázalo, že ekonomické kontexty či sociální orientace nebo intervence státní politiky ovlivňovaly demografické chování, i když s jistým zpožděním. Proto se postupně Evropa rozdělila, i pokud jde o základní demografické parametry, což dobře dokumentují výsledky faktorové analýzy situace z roku 1985“.

2.5 Změny po roce 1990

Události 17. listopadu 1989, známé jako **sametová revoluce**, se staly zásadním mezníkem v dějinách této země. Došlo především k politickému uvolnění a návratu

demokracie po mnoha desetiletích komunistického režimu. To se pochopitelně setkalo s nadšením ze strany většiny občanů – protože se jim otevřely nové možnosti. Z těch nejvýznamnějších stojí určitě za zmínku svoboda slova a politického přesvědčení, možnost studia a kariéry pro všechny na základě skutečných schopností, ne jen podle členství v KSČ, otevření hranic a umožnění cestování na Západ nebo rozvoj soukromého podnikání. Stát v mnoha ohledech přestal zasahovat do života svých občanů a omezovat jejich práva.

Na druhou stranu však mnoho obyvatel začalo pociťovat i **negativní dopady** společenských změn. Mezi ně patřila zejména ztráta jistoty zaměstnanosti – v mnoha regionech, které dříve prosperovaly díky umělé podpoře těžby a těžkého průmyslu, došlo k masivnímu propouštění v důsledku restrukturalizace ekonomiky. Po mnoha desetiletích se tedy vrátil fenomén nezaměstnanosti. Dále byla omezena nejrůznější opatření na podporu mladých manželů a rodin s dětmi (např. konec výhodných novomanželských půjček či omezení počtu jeslí). Tehdejší pravicová vláda razila názor, že rozhodnutí mít děti závisí především na konkrétní rodině a stát by do něj neměl nijak zasahovat. Stejně tak došlo k výraznému omezení zařízení pro děti do 3 let věku (jeslí) ve prospěch delší mateřské dovolené. To bylo v ostrém kontrastu se socialistickou podporou plné zaměstnanosti žen. Toto jsou jen některá z opatření v průběhu 90. let, která měla zásadní vliv na hluboké demografické změny probíhající v této době.

Mezi pozitivní změny v oblasti demografických ukazatelů lze nepochybně zařadit zvýšení střední délky života a snížení úmrtnosti – především u mužů. Burcin a Kučera (2010, s. 67) vysvětlují vývoj na základě těchto příčin: *„stále ještě rostoucí objem finančních vstupů do zdravotnictví a jeho vesměs velmi dobré personální zabezpečení, možnost svobodné volby lékaře, relativně široká dostupnost vysoce účinných léčiv a moderních technologií, růst výkonů zdravotnictví, rozšiřující se prevence a – v neposlední řadě – i rostoucí ekonomická a tím i společenská hodnota lidského zdraví“*. K tomuto tvrzení bych však měl jisté výhrady, zejména v regionech má zdravotnictví stále rezervy, k čemuž bezesporu nepřispívá ani nedostatek praktických, dětských a zubních lékařů. Do značné míry se může projevat zlepšení životního stylu díky změně stravovacích návyků (lepší dostupnost čerstvého ovoce a zeleniny, omezení konzumace tučných jídel), na druhou stranu však narůstá zastoupení lidí pracujících v kanceláři, kde převažuje „sedavý způsob života“.

Pozoruhodný byl i nárůst počtu dětí narozených mimo manželství. Mezi roky 1988 a 2008 jejich podíl vzrostl ze 7,4 % na 36,3 %. Všeobecně platí, že děti narozené svobodným matkám jsou převážně prvního pořadí. Tyto matky jsou také v průměru mladší a mají nejčastěji základní vzdělání. „Zatímco u dětí prvního pořadí narozených svobodným ženám byl v 90. letech růst výrazný a téměř paralelní při zachování hierarchie podle vzdělání, tak u druhého pořadí se svobodné mateřství týká zejména dětí narozených se základním vzděláním“ (Rychtaříková 2010, s. 58).

Přibližně od roku 2005 do roku 2010 se porodnost v ČR nakrátko zvýšila, především díky porodům, které ženy ze silných ročníků 70. let („Husákovy děti“) dlouho odkládaly. Tento jev bývá označován jako novodobý „baby boom“. Ačkoliv lze zvýšení porodnosti hodnotit velmi pozitivně, ne všechna města na něj byla připravena, což vedlo např. k nedostatku míst v mateřských školách (z nichž byly některé v minulosti neuváženě zrušeny). Řada samospráv se proto rozhodla pro rychlé a finančně únosné řešení a vybudovala školky montované.

Obr. 8: Montovaná mateřská školka – Plzeň (Zdroj: Městský obvod Plzeň 2 – Slovany 2014)

2.6 Indikátory

Prostorové projevy druhého demografického přechodu v okresech ČR lze pochopitelně jen stěží popsat bez použití vhodných indikátorů. Pojem indikátor znamená „ukazatel, vyjadřující dosažený stav k určitému datu nebo průměrný údaj

za časové období“ (Murgaš 2012, s. 49). Pro co nejkompexnější analýzu druhého demografického přechodu jsem zvolil hrubou míru porodnosti, migrační saldo, hrubou míru rozvodovosti, zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním, index kriminality a střední délku života mužů a žen. Data ke všem indikátorům mi laskavě poskytl pan Bc. Ondřej Beneš z Krajské správy ČSÚ v Liberci.

2.6.1 Hrubá míra porodnosti

Prvním z indikátorů je hrubá míra porodnosti. Jedná se o klasický ukazatel vypovídající o demografickém chování obyvatelstva. Hrubá míra porodnosti se vypočítá podle následujícího vzorce (Toušek, et al. 2008, s. 70):

$$hmp = \frac{N^v}{\bar{S}}$$

hmp [‰]hrubá míra porodnosti
N^vpočet živě narozených ve sledovaném období
 \bar{S} střední stav obyvatelstva

2.6.2 Migrační saldo (přírůstek/úbytek stěhováním)

Další důležitý indikátor představuje migrační saldo, které vyjadřuje rozdíl počtu přistěhovalých a vystěhovalých na přepočtený na 1000 obyvatel středního stavu (Toušek, et al. 2008, s. 88):

$$ms = \frac{I - E}{\bar{S}} * 1000$$

ms [‰]migrační saldo
I počet přistěhovalých
Epočet vystěhovalých
 \bar{S} střední stav obyvatelstva

2.6.3 Hrubá míra rozvodovosti

Zásadní proměny současné rodiny lze velmi dobře vystihnout pomocí hrubé míry rozvodovosti, jejíž hodnotu lze získat dle jednoduchého vzorce (Toušek, et al. 2008, s. 82):

$$hmro = \frac{R}{\bar{S}} * 1000$$

hmro [%] hrubá míra rozvodovosti

R počet rozvodů za sledované období

\bar{S} střední stav obyvatelstva

Další možností, jak měřit rozvodovost, je převést počet rozvodů na počet sňatků. Já jsem se tento ukazatel nakonec rozhodl nepoužít, neboť k němu mám několik opodstatněných výhrad. V první řadě je nutno podotknout, že se rozvody zpravidla nevztahují ke sňatkům uzavřeným v daném roce. V regionech s vysokou mírou religiozity může být míra rozvodovosti snížena díky vyššímu podílu sňatků (kohabitace je zde obvykle nižší). To může vést k mylným závěrům.

2.6.4 Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním

Zastoupení obyvatelstva s vysokoškolským vzděláním se vypočítá následovně:

$$vš = \frac{P_{vš}}{P_{15+}} * 100$$

vš [%] podíl vysokoškolsky vzdělaných obyvatel

P_{vš} počet obyvatelstva s vysokoškolským vzděláním

P₁₅₊ počet obyvatelstva 15letého a staršího

Údaje za tento indikátor jsou, na rozdíl od ostatních, dostupné pouze ze sčítání lidu, domů a bytů, prováděného v současnosti jednou za deset let. Data z roku 2001 se vztahují k místu trvalého pobytu, zatímco z roku 2011 k místu pobytu obvyklého. Vzhledem k jejich nesrovnatelnosti jsem proto posuzoval pouze údaje ze SLDB 2011.

Vysokoškolské vzdělání je dnes považováno za velmi žádané, neboť výrazně zvyšuje společenské postavení člověka a ve většině případů zvyšuje jeho možnosti uplatnění na trhu práce. Tento indikátor jsem však zvolil především proto, že dosažené vzdělání obvykle velmi zásadně ovlivňuje demografické chování obyvatelstva. Zejména u žen, které vystudovaly vysokou školu, se většinou očekává menší počet dětí a také vyšší věk, ve kterém se stanou matkami. Důvodem kromě delší doby studia samotného je i požadovaná praxe, které většina žen chce dosáhnout ještě před odchodem na

mateřskou dovolenou. Nižší počet dětí zapříčiňuje také snaha těchto matek vrátit se do práce co nejdříve, aby neztratily kontakt s oborem, na nějž se dlouho připravovaly.

2.6.5 Index kriminality

Index kriminality vyjadřuje počet trestných činů na určitý počet obyvatel. Pro účely diplomové práce byl zvolen tento v praxi poměrně často používaný přepočet na 10 000 obyvatel:

$$I_k = \frac{T}{S} * 10000$$

I_k index kriminality
 T počet trestných činů
 \bar{S} střední stav obyvatelstva

Pain (2001) upozorňuje na právní odlišnosti ve vnímání zločinů v různých světových oblastech, i státech (dokonce i na federální úrovni). Týkají se např. kriminalizace homosexuality, homofobního násilí, legalizace tvrdých a měkkých drog, krvavých „sportů“, ekonomické kriminality nebo domácího násilí. Česká republika patří v tomto ohledu ke státům poměrně liberálním a zdůrazňujícím lidská práva, ani zdaleka však ne do takové míry jako např. Nizozemsko.

Z metodologického hlediska je obtížné posuzovat kriminalitu pouze na základě oficiálních statistik, nezastupitelnou roli totiž hrají i kvalitativní data – např. dotazníky či rozhovory (Pain 2001). Ty však lze realizovat spíše na lokální úrovni.

Existují také teoretické výzkumy, které dávají do souvislosti zločin s prostředím. Coleman našla pozitivní korelaci mezi hustotou a velikostí sídliště, délkou chodeb a rozložením (Pain 2001). Při aplikaci těchto teoretických poznatků z anglofonních zemí na české prostředí lze očekávat vyšší index kriminality v oblastech s rozsáhlými sídlištními komplexy vzniklými převážně v období socialismu. V takovýchto prostorech panuje značná anonymita umožňující snazší páchaní trestných činů. Vzhledem k životu na omezeném prostoru se někteří obyvatelé mohou uchýlovat k rizikovým způsobům trávení volného času.

Velmi zajímavé znázornění údajů o kriminalitě je v současnosti možno nalézt na stránkách Mapakriminality.cz, provozovaných Otevřenou společností, o.p.s.

2.6.6 Střední délka života (naděje dožití)

Střední délka života, ve zkratce SDŽ, je „výsledným ukazatelem úmrtnostních tabulek a je to aritmetický průměr rozložení tabulkového počtu zemřelých v jednotlivých věkových skupinách“ (Kalibová, et al. 2009, s. 69).

Vzhledem k faktu, že ČSÚ na úrovni okresů sleduje tento indikátor pro každé pohlaví samostatně, zařadil jsem střední délku života jako indikátory dva – pro ženy a pro muže. Kvůli eliminaci nahodilých výkyvů je střední délka života na úrovni okresů zjišťována v pětiletých intervalech (konkrétně 2001–2005, 2004–2008, 2005–2009, 2006–2010, 2007–2011, 2008–2012, 2009–2013 a 2010–2014).

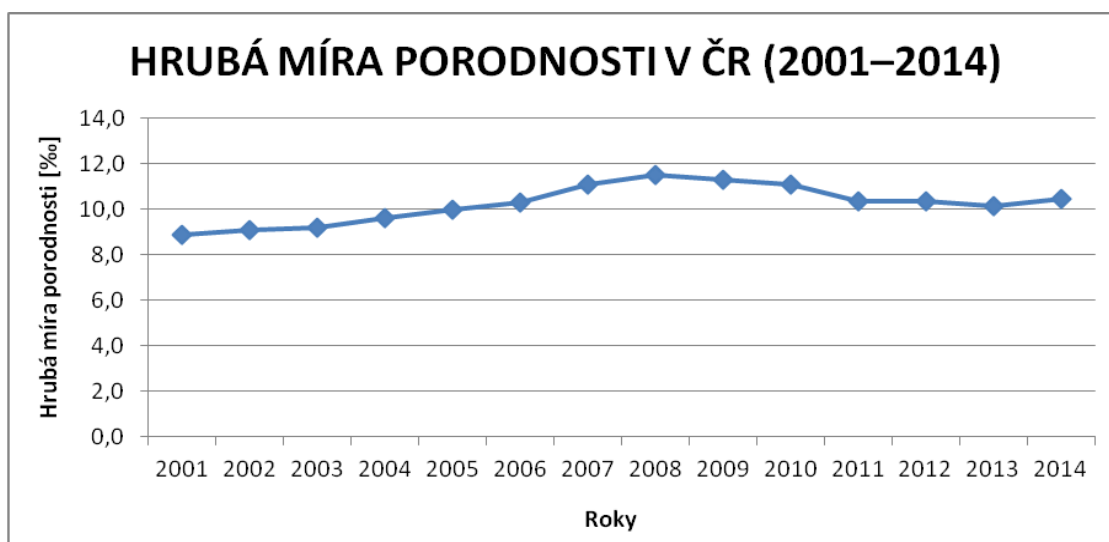
2.7 Vývoj indikátorů ve sledovaném období

Ačkoliv je tato práce zaměřena hlavně na posuzování průměrných hodnot jednotlivých indikátorů, pozornost by měla být věnována i jejich nejdůležitějším vývojovým trendům, alespoň na úrovni státu.

Sledované období začíná rokem 2001, kdy se také uskutečnilo Sčítání lidu, domů a bytů, a končí v roce 2014, kdy byla k dispozici poslední aktuální data. V rámci zjednodušení hodnocení nezahrnuje všechny roky, nýbrž pouze významné mezníky (2001 a 2006) spolu s několika posledními lety (2011–2014).

Hrubá míra porodnosti začínala v roce 2001 na hodnotě 8,9 ‰. Největšího nárůstu si lze všimnout v období 2006–2010, označovaném někdy jako „baby boom“. Tehdy se rozhodlo založit, případně rozšířit rodinu mnoho žen patřících k silným ročníkům ze 70. let, které těhotenství na přelomu tisíciletí odkládaly. Po roce 2010 se však hodnoty opět začaly navracet k 10 ‰.

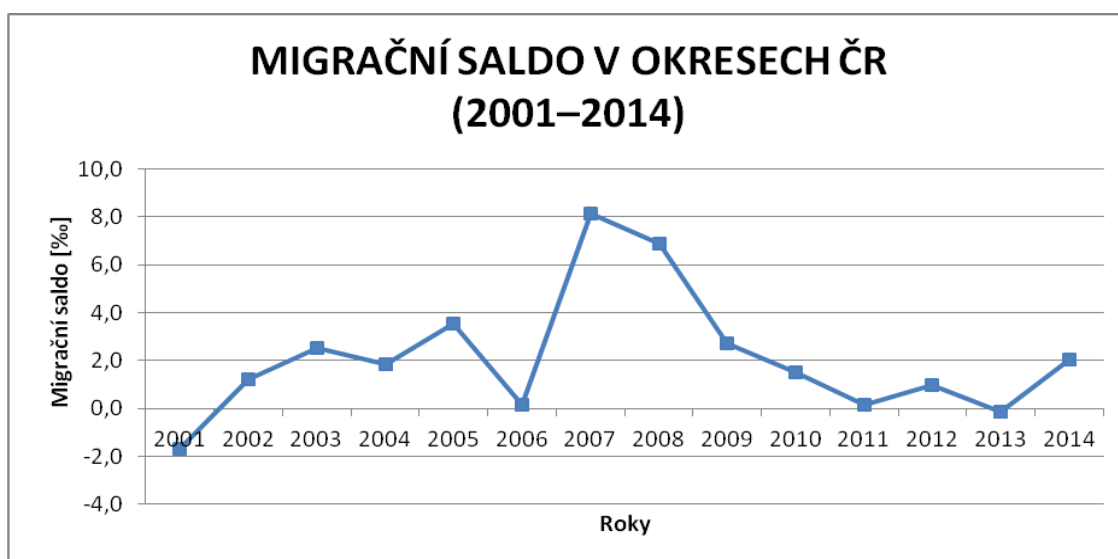
Graf 1: Vývoj porodnosti

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016

V případě **migračního salda** samozřejmě výrazně hrály roli konkrétní okresy. Na celostátní úrovni však lze pozorovat mírný nárůst po roce 2001, pravděpodobně v souvislosti s vládní podporou imigrace a vstupem ČR do EU. Rok 2006 se vyznačoval poklesem, ale již roku 2007 došlo k prudkému nárůstu. Zde se nejspíše projevil vstup do Schengenského prostoru. Vysoké hodnoty se udržely ještě v roce 2008, potom opět poklesly.

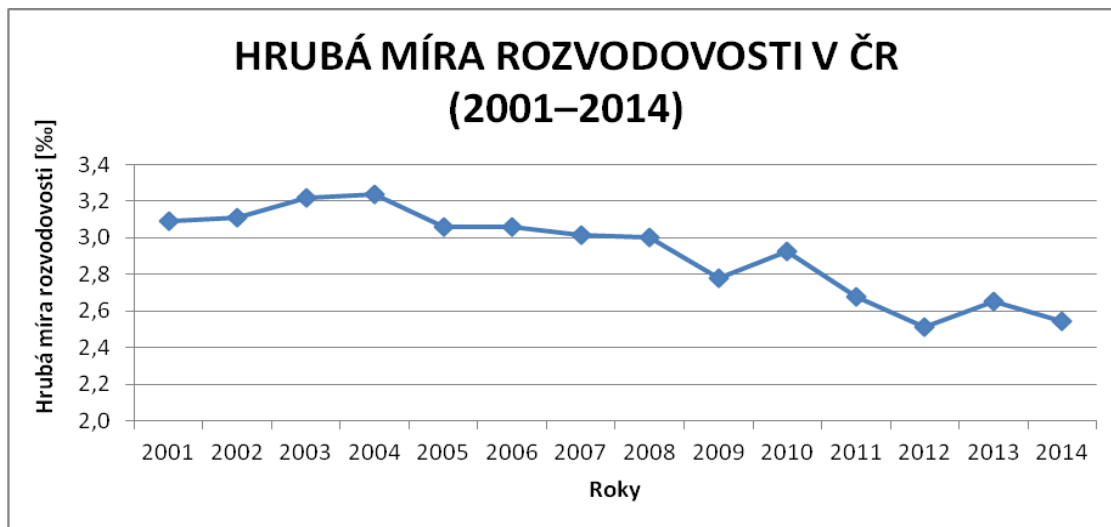
Graf 2: Vývoj migračního salda

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016

Hrubá míra rozvodovosti zaznamenala do roku 2004 mírný nárůst (značně překročila 3 promile), od roku 2005 s výjimkou drobných výkyvů klesá. Na druhou stranu si je však třeba uvědomit, že současně klesá i sňatečnost.

Graf 3: Vývoj rozvodovosti

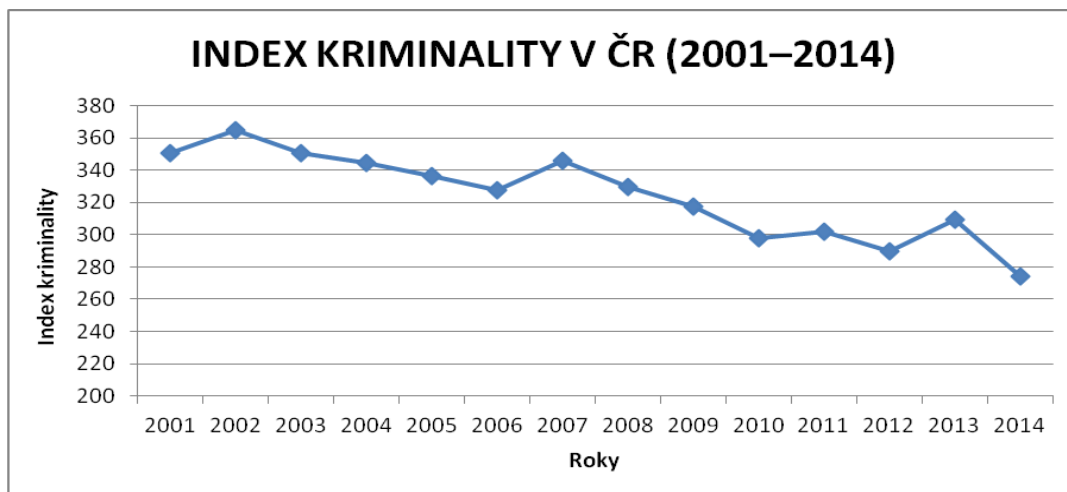

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016

Zastoupení obyvatelstva s vysokoškolským vzděláním se zjišťuje pouze v rámci SLDB. V roce 2001 mělo vysokoškolské vzdělání přibližně 8,9 % obyvatel starších 15 let, zatímco do dalšího sčítání lidu jejich podíl vzrostl na téměř 12,5 % (Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016). Výraznou roli sehrál rozvoj vysokých škol.

Index kriminality v období 2001–2014 neustále kolísal, ale oproti maximu v roce 2002 lze zaznamenat jistý pozvolný pokles.

Graf 4: Vývoj indexu kriminality

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016

U **střední délky života** je situace s daty složitější, neboť se tento indikátor hodnotí v intervalech delších než 1 rok. Je možno porovnat např. údaje pro období 2001–2005 a 2006–2010. U žen vzrostla naděje dožití při narození ze 78,7 na 80,1 let – tedy o více než 2 roky. U mužů došlo k nárůstu ze 72,3 na 73,9 let (Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016). Celkově tedy lze pozorovat velmi pozitivní tendenci k prodlužování délky lidského života, nicméně oproti severní či západní Evropě se stále jedná o hodnoty nižší.

3 PROSTOROVÉ SOUVISLOSTI

3.1 Vymezení statistických jednotek

Česká republika je rozdělena na nejrůznější administrativní a statistické jednotky. V zájmu srovnatelnosti statistických dat v rámci Evropské unie byl vytvořen systém **NUTS – Nomenclature of Units for Territorial Statistics – Nomenklatura územních statistických jednotek**. Tato klasifikace byla podle Portálu územního plánování (2016) vytvořena pro:

- „*shromažďování, zpracování a harmonizaci regionálních statistik EU,*
- *sociálně-ekonomické analýzy regionů,*
- *vymezení regionální politiky EU.*“

Upravená česká verze klasifikace známá pod názvem **CZ-NUTS** se potom skládá z těchto jednotek:

- „*NUTS 0 – Česká republika (administrativní jednotka),*
- *NUTS 1 – území celé České republiky (neadministrativní jednotka),*
- *NUTS 2 – sdružené kraje, tzv. regiony soudržnosti (neadministrativní jednotky),*
- *NUTS 3 – kraje (administrativní jednotky).*“ (PÚP 2016)

Všechny tyto jednotky jsou však poměrně rozsáhlé, tedy nevhodné pro podrobnější studium druhého demografického přechodu. Existují však i menší, které mají své kořeny ještě v období před zavedením evropské regionalizace. „*Do 31. 12. 2007 byly v systému NUTS vedeny také okresy a obce. Od 1. 1. 2008 byly tyto jednotky převedeny do systému LAU – Local Administrative Units – Místní samosprávné jednotky:*

- *LAU 1 (dříve NUTS 4) – okresy,*
- *LAU 2 (dříve NUTS 5) – obce.*“ (PÚP 2016)

Pro studium projevů druhého demografického přechodu jsem nakonec zvolil úroveň **LAU 1 (okresy)**, protože toto měřítko považuji z hlediska podrobnosti za nejvhodnější. Navíc jsou pro něj poměrně dobře dostupné statistické údaje. Ačkoliv došlo v ČR k 1. 1. 2003 k zániku okresních úřadů, okresy si vzhledem ke své optimální velikosti zachovaly svůj význam jako statistická jednotka. V současné době se na území

Česka nachází 76 okresů. Specifické postavení metropole, upravené **Zákonem č. 131/2000 Sb. o hlavním městě Praze**, v praxi znamená, že Praha je současně hlavním městem České republiky, krajem i obcí. Pro účely této diplomové práce jsem však toto město posuzoval jako okres – jeho nezahrnutí do hodnocení druhého demografického přechodu bych považoval za velký prohřešek, zkreslující celkové výsledky. Statistické údaje byly tedy sledovány v 77 regionech.

3.2 Hrubá míra porodnosti

Na základě hrubé míry porodnosti převedené na konzistentní škálu <0–1> byly okresy České republiky rozděleny na pentyly. Vzhledem k tomu, že je žádoucí co nejvyšší míra porodnosti, uvádím pentyly v opačném pořadí (od pátého k prvnímu).

Jednoznačně nejvyšších hodnot dosahuje porodnost v okresech Praha-východ (12,6 ‰) a Praha-západ (12,5 ‰). Jedině tyto dva okresy patří na konzistentní škále <0–1> do pátého pentylu. Důvod je nasnadě. Jedná se o oblast těsně obklopující hlavní město, kde v posledních desetiletích velmi intenzivně probíhá proces suburbanizace. Mladí lidé v tzv. „satelitních městečcích“ často brzy po přistěhování zakládají rodiny, díky čemuž je ve zmíněných okresech zvýšená porodnost. K tomu navíc částečně přispěl i nedávný „baby boom“. Ani rodiče dětí se však neobejdou bez problémů. Infrastruktura – zejména mateřské a základní školy nejsou na takový nápor žáků připraveny, a proto je někdy dokonce musejí odmítat. Vzhledem k pomalému tempu rozšiřování budov jsou školy často nuceny realizovat výuku i v nevyhovujících prostorách. Učebny jsou zde mnohdy přeplněné, což jistě také nepříspěvá k ideálním podmínkám vzdělávání.

Mezi výše zmíněnými dvěma okresy a zbytkem ČR lze pozorovat značný odstup, který se projevuje v úplné absenci čtvrtého pentylu.

Třetí pentyl je tvořen většinou okresů krajských měst (Hlavní město Praha, Brno-město, Ústí nad Labem, Liberec, Olomouc, České Budějovice a Jihlava) a jejich blízkého zázemí s obdobnými suburbanizačními procesy (Brno-venkov). Na okresy Praha-východ a Praha-západ potom ve zvýšené míře porodnosti navazuje zbytek Středočeského kraje (zejména jeho severní část) – i z něj je pro mladé lidi možnost dojíždět do Prahy. Samostatnou kapitolu představuje okres Mladá Boleslav se svým prosperujícím podnikem Škoda Auto a dalšími zaměstnavateli na něj navázanými.

Většina okresů ČR patří dle hrubé míry porodnosti do druhého pentylu, kam lze zařadit převážnou část jednotek, v nichž se nenacházejí krajská města.

Třemi okresy s nejnižší porodností jsou Jeseník (8,8 ‰), Hodonín a Karviná (v obou případech 9 ‰). Mezi jejich společné znaky patří mj. poloha v pohraničí, u Jeseníku a Karviné i značná míra nezaměstnanosti a nedostatek pracovních příležitostí. Zejména okres Jeseník lze označit za vysloveně periferní oblast vyznačující se malou atraktivitou pro mladé lidi, kteří chtějí založit rodinu (navzdory zachovalému životnímu prostředí). První pentyl dále zahrnuje velkou část jižní a jihovýchodní Moravy spolu s Vysočinou a pohraničními okresy jihozápadních Čech. Patří sem také severní Morava.

Obecně lze konstatovat, že hrubá míra porodnosti dosahuje (s výjimkou velkých měst) vyšších hodnot v Čechách než na Moravě. Rozdíl spočívá především ve větší četnosti zastoupení druhého pentylu oproti prvnímu. Velmi překvapivá je nadprůměrná míra porodnosti v severních Čechách – tedy v Libereckém a v části Ústeckého kraje. Může se zde odrážet nižší věkový průměr v této oblasti, kam během dosídlování pohraničí přišlo mnoho mladých lidí. Není tam také problém s nedostatkem bytů pro mladé rodiny díky značnému množství panelových sídlišť. V případě severozápadních Čech se může nepochybně projevovat přítomnost početné romské komunity, která se tradičně vyznačuje nadprůměrnou porodností a vyšším počtem dětí v rodinách.

Hypotéza o vyšších hodnotách porodnosti v okresech s výraznější religiozitou se nepotvrdila. Uherské Hradiště, Žďár nad Sázavou i Hodonín – tedy tři okresy s nejvyšším zastoupením věřících – patří z hlediska porodnosti k velmi slabým. Naopak vysoká porodnost se často vyskytuje v okresech s podprůměrnou mírou religiozity. V případě České republiky spolu tyto dva indikátory příliš nekorelují – ani pozitivně, ani negativně. Zdá se, že větší význam než hodnotové smýšlení má při plánování rodiny sociální situace potenciálních rodičů. Navíc si je třeba uvědomit, že ani v nejvíce nábožensky založeném okrese Uherské Hradiště věřící lidé nepřevažují a řada z nich patří spíše ke starší generaci, jejíž plodnost lze považovat za ukončenou.

3.3 Migrační saldo

Hodnoty migračního salda se u většiny okresů ČR pohybují v těsné blízkosti nuly. Všeobecně nejvyšší migrační aktivitu vykazuje obyvatelstvo ve věkové kategorii 20 až 34 let (Ouředníček, et al. 2011), což může vyvolávat i zvýšení porodnosti.

Dvěma migračně jednoznačně nejziskovějšími regiony jsou okresy Praha-východ a Praha-západ (pátý pentyl). Příčinou je zejména proces suburbanizace spojený s růstem obcí v pražské aglomeraci. Příkladem může být Jesenice u Prahy nebo Hostivice. Mladí lidé z centra se stěhují do tzv. satelitních městeček na okraji, masivně budovaných developerskými společnostmi.

Motivací, která mladé rodiny do těchto obcí láká („pull faktorem“), je často zájem bydlet v rodinném domku blízko přírody, ale zároveň nedaleko velkoměsta. Život zde s sebou však přináší i mnoho nevýhod – především nutnost denního dojíždění za prací do metropole (vzhledem ke stále nedostatečné obslužnosti městskou hromadnou dopravou většinou s nutností využití vlastního automobilu a dlouhého čekání v kolonách). Hnilička (2005) v souvislosti se suburbanizací dokonce používá pojem „sídelní kaše“ a poukazuje na nízké architektonické kvality těchto sídel a absenci atributů jak města, tak vesnice.

Obr. 9: Satelitní městečko v okolí Pražského okruhu (Zdroj: Česká televize 2014)

Tento fenomén ještě částečně zasahuje do přilehlého sousedního okresu Beroun, který však již patří do čtvrtého pentyly. Podobný jev lze zaznamenat v mnohem menším měřítku i v okolí dalších velkých měst – typicky se jedná zejména o okres Brno-venkov. V případě Nymburka nelze opomenout velmi rychlý růst města Milovice, kde se po rekonstrukci objektů původně využívaných armádou uvolnilo velké množství cenově relativně dostupných bytů.

Druhý pentyl zahrnuje všechny zbývající okresy Středočeského kraje a regiony okolo krajských měst (České Budějovice, Liberec, Pardubice či všechny tři plzeňské okresy). Naopak pohraniční oblasti jsou zastoupeny poměrně málo (např. Teplice, Domažlice, Frýdek-Místek).

Většina okresů se výsledky řadí do prvního pentyly, nicméně některé jen velmi těsně. Migračně nejztrátovějšími regiony jsou Bruntál (− 3,9 ‰), Sokolov (− 4,4 ‰) a Karviná (− 5,3 ‰). Okresy se záporným migračním saldem spojují ekonomické a sociální problémy, mnohdy ještě v souvislosti se znečištěným životním prostředím. Kromě tradičně očekávaných migračně ztrátových oblastí (Moravskoslezský kraj, Podkrušnohoří, pohraničí) však do této kategorie patří i převážná část Moravy a celý Kraj Vysočina, neblahá situace panuje také v jihozápadních a východních Čechách. Lidé se vystěhovávají z oblastí, které jim nenabízejí dostatek pracovních i jiných příležitostí (obzvláště pro mladou generaci) a je zde nižší životní úroveň. Za velmi překvapivé považují postavení okresu Brno-město, který je čtvrtým nejztrátovějším regionem. Zde se patrně projevuje odchod obyvatel do sousedního okresu Brno-venkov.

Při pokusu zobecnit prostorovou diferenciaci stěhování na území ČR lze konstatovat, že Čechy (zejména střední) jsou migračně mnohem ziskovější než Morava a Slezsko.

3.4 Hrubá míra rozvodovosti

Hodnoty indikátoru hrubá míra rozvodovosti vykazují v rámci okresů ČR jisté odlišnosti. Nejnižších hodnot dosáhl v okrese Žďár nad Sázavou (2,0 ‰), mezi další regiony v pátém pentylu patří Pelhřimov (2,1 ‰), Havlíčkův Brod (2,2 ‰), Vsetín (2,2 ‰) a Uherské Hradiště (2,3 ‰). Všeobecně se jedná o okresy, pro něž je charakteristická vysoká míra religiozity, značná část obyvatelstva zde navíc žije po generace na venkově. Rodina v tradičním slova smyslu zde stále hraje důležitou roli.

Z hlediska hospodářského rozhodně nejde o příliš rozvinuté oblasti – geograficky patří spíše k periférii (Hampl 2005). Situace zde ale na druhou stranu není natolik kritická jako v regionech nejvíce zasažených ekonomickou restrukturalizací po roce 1990.

Čtvrtý pentyl zahrnuje ostatní regiony s vyšší mírou religiozity – převážně na Moravě, v jihozápadních a východních Čechách.

Třetí pentyl se týká především moravských regionů sice s vyšší mírou religiozity, ale zároveň s některými negativními ekonomickými a sociálními vlivy (často v souvislosti s polohou v pohraničí). Jde zejména o Olomoucký kraj a méně průmyslové okresy kraje Moravskoslezského. V Čechách patří do třetího pentylu hlavně jižní část Středočeského kraje spolu se západními Čechami a Královéhradeckem, tedy oblasti v rámci Čech spíše „tradičnější“. V neposlední řadě do tohoto pentylu patří také Hlavní město Praha.

Ve druhém pentylu je zastoupena především severní část Čech, České Budějovice, Český Krumlov, Ostrava-město a Karviná.

Nejvyšších hodnot dosahuje míra rozvodovosti v okrese Česká Lípa (3,5 ‰), následuje Chomutov a Kladno (3,3 ‰), Ostrava-město, Teplice, Děčín, Karlovy Vary a Sokolov (3,2 ‰). Typickým rysem těchto regionů je nízká míra religiozity. Postoj k rozvodům je zde proto tak liberální. Neméně důležitou roli však podle mého názoru hraje i vysoká míra nezaměstnanosti, se kterou se tyto okresy po roce 1989 dlouhodobě potýkají v důsledku restrukturalizace ekonomiky (útlum těžby uhlí, uranu a těžkého průmyslu). Ouředníček, et al. (2011, s. 37) v případě těchto oblastí upozorňuje na dlouhodobé riziko vytvoření „*kapes chudoby*“. Nezaměstnaní mohou být více náchylní k sociálně patologickým jevům, což ve svém důsledku může vést k neshodám v rodině a následnému rozvodu. Všechny tyto okresy také leží v pohraničí – tedy v oblastech, kde po druhé světové válce proběhl odsun Němců. Ti byli nahrazeni jiným obyvatelstvem, kterému scházelo dlouhodobé zakotvení a úcta k tradicím. Ve všech zmíněných regionech žije většina obyvatel ve městech, pro něž je typický liberálnější přístup k manželství i rozvodům.

Při značném zjednodušení lze vyslovit tvrzení, že v ČR hrubá míra rozvodovosti roste od jihovýchodu po severozápad (nebudeme-li uvažovat výjimky v podobě velkých měst).

3.5 Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním

Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním se nejvíce odvíjí od přítomnosti, resp. absence vysoké školy v daném okrese. Jednoznačně nejvyšších hodnot proto dosahuje v Hlavním městě Praze, kde je koncentrace vysokých škol největší. Ona jediná se nachází v pátém pentylu.

Ve čtvrtém pentylu jsou okresy Brno-město a Praha-západ, třetí pentyly obsadily okresy Praha-východ a Plzeň-město. Opět se jedná o regiony s tradičními univerzitními centry a jejich bezprostřední okolí.

Druhý pentyly začíná dalšími okresy, v nichž se nacházejí významné vysoké školy – České Budějovice, Olomouc, Ostrava-město, Hradec Králové, Zlín a další.

Důvod pozitivních výsledků všech výše zmíněných okresů je naprosto logický – podstatná část absolventů zůstává v místě svého studia z důvodu lepší možnosti pracovního uplatnění ve specializovaných profesích a mnohdy i lepšího finančního ohodnocení. Navíc univerzity samy potřebují dostatek pedagogů. V největších městech (zejména v Praze) sídlí také celá řada vědeckých institucí (např. ústavy Akademie věd ČR), které se bez kvalifikovaných odborníků neobejdou. Nadprůměrné množství vysokoškolsky vzdělaných obyvatel žije také v bezprostředním okolí velkých měst, kde hraje důležitou roli proces suburbanizace – zejména mladí lidé s rodinami se stěhují do tzv. „satelitních městeček“ a za prací denně dojíždějí do centra. Klasickým příkladem jsou okresy Praha-západ, Praha-východ a Brno-venkov.

První pentyly zahrnuje více než polovinu všech hodnocených okresů. Obvykle se jedná o oblasti bez významnějších vysokých škol, které by přispívaly k vyšší vzdělanosti obyvatelstva. Pokud se zde již náhodou nějaké nacházejí, byly založeny až po roce 1989, jsou většinou soukromé a nemají příliš mnoho absolventů.

Nejnižších hodnot (pod 5 %) dosahují okresy Chomutov, Děčín, Tachov a Sokolov. Protože se všechny nacházejí v pohraničí, zasáhl je po druhé světové válce odsun Němců. Ty bylo třeba nahradit novým obyvatelstvem. Mezi lidmi, kteří pohraničí dosídlovali, však obvykle převažovala mladší generace s nepříliš vysokým vzděláním, která sem často přicházela s vidinou snadného získání bydlení a práce. *„Úroveň vzdělanosti je zde zkreslena vývojem migrace v období intenzivní industrializace ve druhé polovině 20. století: v této době směřovaly do hlavních průmyslových center silné*

proudy mladého obyvatelstva, ovšem s nižším vzděláním odpovídajícím struktuře poptávky po pracovních silách“ (Ouředníček, et al. 2011, s. 31). Vzhledem k charakteru okresů Chomutov, Děčín a Sokolov se jednalo většinou o pracovní místa v průmyslu a těžbě, tedy manuální činnosti nevyžadující příliš vysokou kvalifikaci. Po roce 1989 došlo v těchto oblastech k úpadku v souvislosti s restrukturalizací ekonomiky, což také nepřispívá k jejich atraktivitě pro vysokoškoláky. Drtivá většina z nich musí za studiem dojíždět a zpátky už se nevrací. Velké „lákadlo“ pro ně může představovat i lépe placená práce v sousedním Německu. Poněkud jiná situace je v okrese Tachov, který v rámci ČR patří k periferii s dlouhodobým nedostatkem pracovních příležitostí. Proto nebyl po odsunu Němců prakticky nikdy zcela dosídlen, což je i příčinou tamější nízké hustoty zalidnění.

Nízké zastoupení vysokoškolsky vzdělaných odborníků rozhodně nepřispívá k rozvoji regionů. Tyto oblasti se mnohdy potýkají s nedostatkem lékařů, aprobovaných učitelů a dalších profesí. Problémy se sehnáním kvalifikovaných odborníků (zvláště v technických oborech) mohou mít i potenciální investoři.

Extrémní hodnoty v obou směrech je možno vymezit poměrně jasně, ale při bližším pohledu na tematickou mapu si lze všimnout i dalších odlišností, ačkoliv již ne tak markantních. Všeobecně výraznější procento vysokoškoláků žije spíše v jádrových oblastech s většími městy. Až překvapivá je míra vzdělanosti na Moravě a částečně i ve Slezsku, což bych zdůvodnil větší koncentrací vysokých škol na malém prostoru (Brno, Olomouc, Ostrava, Opava, Zlín).

3.6 Index kriminality

Z mapového znázornění indexu kriminality je jasně patrné, že se převážná část okresů ČR nachází v pátém a čtvrtém pentylu – kriminalita je zde tedy relativně nízká. Jednoznačně nejnižším indexem kriminality se mohou pyšnit regiony s nejvyšším zastoupením věřících obyvatel (zejména na Vysočině a jižní Moravě).

Ostatní pentyly zahrnují pouze devět nejproblematictějších okresů, přičemž ve druhém je Ostrava-město a v prvním Hlavní město Praha. Nejvyšších hodnot tento indikátor dosahuje ve velkých městech, což není nijak překvapivé a výrazně se neliší ani od jiných států. Hlavní důvod spatřuji v anonymitě, která velmi usnadňuje páchaní mnoha trestných činů prakticky bez povšimnutí. Proto se tam často soustřeďují i

zločinci z ostatních regionů. Rizikovým faktorem je bezesporu koncentrace velkého počtu obyvatel na malém prostoru – zejména v centru (hlavní nádraží a náměstí) a na sídlištích. V případě Ostravy může být již tak vysoká míra kriminality ve velkém městě znásobena nepříznivou sociální situací v této oblasti.

Mimo tři největší města ČR lze nalézt i další oblasti se zvýšenou mírou kriminality. Jednoznačně patrný je pás táhnoucí se od Chomutova přes Most, Teplice, až do Ústí nad Labem, na nějž navazují sousední okresy s jen mírně nižším indexem kriminality. Značnou kriminalitu má i Česká Lípa. Všechny tyto okresy prošly obdobným historickým vývojem – původní většinou německé obyvatelstvo bylo po roce 1945 nahrazeno novým. Ne všichni tam však přišli se zcela dobrými úmysly a dodnes se zde nepodařilo obnovit určité tradice, sdílené hodnoty a důvěru mezi lidmi – problematický je zde tedy nízký sociální kapitál. Tyto okresy patří k oblastem s nejnižší mírou religiozity v zemi, je zde vysoká nezaměstnanost a v případě Podkrušnohoří se bezesporu projevuje i poškozené životní prostředí a rozsáhlá panelová sídliště, často ve velmi zanedbaném stavu.

Obr. 10: Demolice panelového domu na mosteckém sídlišti Chanov (Zdroj: ABP Plzeň 2016)

Poměrně vysoký index kriminality je charakteristický i pro mnoho okresů Středočeského kraje. Kombinuje se zde vliv blízké Prahy, kde je kriminalita ještě mnohem vyšší, s mnoha dalšími faktory (např. nízkou mírou religiozity). V některých případech si lze všimnout i vyšších hodnot podél významných dopravních tahů,

umocňujících fluktuaci obyvatelstva a potenciálně dovolujících pachatelům trestných činů rychlý únik.

V moravských regionech jsou hodnoty indexu kriminality všeobecně nižší, což lze podle mého názoru vnímat mimo jiné v souvislosti s vysokou mírou religiozity a důrazem na tradice a morální hodnoty. Výjimkami jsou oblasti zasažené dosti neblahými sociálními důsledky restrukturalizace ekonomiky po roce 1989. Ve Slezsku se jedná zejména o okres Karviná, kde je značná míra nezaměstnanosti.

3.7 Střední délka života

V prostorové diferenciaci střední délky života obou pohlaví může hrát roli několik faktorů – negativní vliv životního prostředí (zejména znečištění ovzduší), struktura zaměstnanosti obyvatelstva (riziko představuje hlavně těžba, chemický a těžký průmysl) a v neposlední řadě také dostupnost zdravotní péče, která je obvykle lepší ve větších městech. Nepřímá souvislost se může projevovat i se zastoupením vysokoškolačů, neboť vzdělanější lidé obvykle vykonávají méně riziková povolání a vzhledem ke svým znalostem mohou o své zdraví pečovat lépe. Na druhou stranu však mohou být postiženi civilizačními chorobami plynoucími z nedostatku pohybu kvůli dlouhodobé práci v kanceláři a vyššímu stresu na důležitých postech.

3.7.1 Ženy

Střední délka života žen je v ČR, podobně jako v mnoha státech, vyšší než u mužů. Dokonce i v okrese Teplice, kde dosahuje nejnižších hodnot, se ženy v průměru stále dožívají více roků než muži v hlavním městě, které je pro ně z hlediska naděje dožití nejprůzračnější. O příčinách lze jen spekulovat, ale pravděpodobně mezi ně bude patřit zdravější životní styl žen (menší sklon k alkoholismu a kouření) a převážně nižší rizikovitost jejich povolání. Ženy se stávají mnohem méně častými oběťmi nejrůznějších nehod, zejména na silnicích, kde každoročně kvůli zbytečnému riskování umírá mnoho mladých mužů (Burcin, et al. 2010). Nelze však ani vyloučit jistý vliv vrozených dispozic k dlouhověkosti.

Překvapivě nejvyššího věku se dožívají ženy v okrese Jihlava. Následují okresy s dominancí velkých měst – Hradec Králové, Brno-město, Zlín a Hlavní město Praha. Pravděpodobnou příčinou může být vyšší životní úroveň a kvalitní lékařská péče. V pátém pentylu je nadprůměrně zastoupena Vysočina, jižní Morava a část jižních

a východních Čech. Jedná se spíše o periferní oblasti s vyšší zaměstnaností v zemědělství a menším stupněm urbanizace, kde ještě mnoho lidí žije tradičním způsobem života, který s sebou navzdory nižšímu výdělku přináší méně stresu a dalších rizikových faktorů než ve městech. V těchto oblastech je navíc díky nižší koncentraci těžkého průmyslu a prakticky nulové těžbě nerostných surovin poměrně kvalitní životní prostředí.

Většina území ČR spadá na základě střední délky života žen do třetího a čtvrtého pentyly, což lze považovat za úspěch.

Okresy s nejnižší nadějí dožití žen se, podobně jako u mužů, nacházejí v Ústeckém a Moravskoslezském kraji (žádný jiný kraj v prvním a druhém pentylu zastoupen není). Vůbec nejnižšího věku (77,4 roku) se ženy dožívají v okrese Teplice. Projevuje se zde především špatná kvalita životního prostředí, kterou však na rozdíl od stejného indikátoru u mužů tolik neumocňuje vysoká zaměstnanost v rizikových odvětvích průmyslu a v těžbě.

3.7.2 Muži

U střední délky života mužů lze pozorovat rozdíl v menším rozsahu čtvrtého a pátého pentyly. Muži se v ČR dožívají nejvyššího věku ve velkých městech – v Praze a okresech Hradec Králové, Plzeň-město, Brno-město a Praha-západ. Příčiny pravděpodobně spočívají v dostupnosti kvalitní zdravotní péče a malém počtu zaměstnanců v rizikových povoláních (díky vysoké míře vzdělanosti i specifické struktuře zaměstnanosti obyvatelstva). Ze stotisícových měst se svým výsledkem výrazně vymyká Ostrava, která má blíže spíše k dalším okresům Moravskoslezského kraje. Kromě jednotek s dominantními velkými městy lze jako nadprůměrnou označit i střední délku života mužů ve východních Čechách. Jedná se o region s nižší koncentrací těžkého průmyslu a těžby, což jistě přispívá k menší rizikovosti mužských povolání i lepší kvalitě životního prostředí.

Většina okresů ČR patří dle střední délky života mužů do třetího a čtvrtého pentyly, jejich počet je však nižší než u žen.

Na opačném konci tabulky (první a druhý pentyl) dominují především okresy v severozápadních Čechách a Moravskoslezském kraji. Důvodů může být opět několik. Jde o oblasti s velmi znečištěným životním prostředím – zvláště ovzduším v důsledku

těžby, těžkého průmyslu a tepelných elektráren. Pravidelně zde dochází k překračování limitů koncentrací některých látek (např. polévatého prachu) v ovzduší, což u mnoha obyvatel způsobuje dýchací i jiné zdravotní obtíže. Další důvod může spočívat ve větším počtu lidí zaměstnaných v rizikových povoláních, jako jsou např. horníci nebo hutníci. Tato pracovní místa jsou obsazena prakticky výhradně muži. Jistou roli by mohla hrát i nízká vzdělanost obyvatelstva.

Při porovnání naděje dožití mužů se ženami také zaujme horší výsledek mužské populace na jižní a jihovýchodní Moravě oproti jejich ženským protějškům. Pro tento jev je obtížné najít vhodné vysvětlení, ale jistou roli zde může sehrávat tradičně vyšší konzumace alkoholu – okresy Břeclav a Hodonín patří mezi známé vinařské regiony, na Slovácku a Valašsku zase patří k oblíbeným nápojům nejrůznější druhy pálenek (preferované hlavně muži, mnohdy v kombinaci s uzeninami). Zde se však již dostávám do roviny spekulací a zdůrazňuji, že tyto regiony mají v porovnání s uhelnými pánevemi stále dobré výsledky.

4 DISKUSE

4.1 *Metoda závěrečného porovnání*

Indikátory popsané v předchozí kapitole tvoří základ pro výsledné zhodnocení druhého demografického přechodu. Pro zajištění jejich vzájemné srovnatelnosti byla využita **transformace na konzistentní škálu**, která je postavena na dvou vzorcích (Murgaš 2012, s. 54):

Vzorec I

Tento vzorec se využívá pro indikátory, u nichž jsou žádoucí co nejvyšší hodnoty x_i . V případě mé diplomové práce se jedná o hrubou míru porodnosti, (kladné) migrační saldo, zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním a střední délku života žen i mužů.

$$I_{xi} = (x_i - \min x_i) / (\max x_i - \min x_i)$$

Vzorec II

Druhý vzorec slouží pro indikátory, jejichž žádoucí hodnocení se zvyšuje s klesající hodnotou x_i . To je hrubá míra rozvodovosti a index kriminality.

$$I_{xi} = (\max x_i - x_i) / (\max x_i - \min x_i)$$

Okres s nejlepším hodnocením tedy po přepočtu získává hodnotu 1, zatímco ten s nejhorsím číslo 0. Ve výsledku se hodnoty za všechny indikátory pro daný okres sečtou a vydělí jejich počtem za účelem získání aritmetického průměru. Výsledkem je tedy škála od nuly do jedné. V čistě hypotetickém okrese s hodnotou 1 by se druhý demografický přechod projevoval nejmarkantněji, v okrese s hodnotou 0 potom nejméně výrazně. Takovéto extrémy však s největší pravděpodobností nenastanou.

4.2 *Druhý demografický přechod v okresech ČR*

Ve výsledném hodnocení byly hodnoty rozděleny v intervalu <0–1> rozděleny na tzv. pentyly. První pentyl odpovídá hodnotě 0–0,20 a zahrnuje okresy s nejvýraznějšími projevy druhého demografického přechodu, které jsou převážně negativní. Pátý pentyl patří hodnotám 0,81–1 a příslušnost k němu znamená nejmenší projevy druhého demografického přechodu – tedy charakteristiky pozitivní.

V **prvních dvou pentylech** jsou regiony s mnoha společnými rysy. Jedná se o všechny okresy Ústeckého a Karlovarského kraje a podstatnou část kraje Moravskoslezského (okresy Karviná, Ostrava-město a Bruntál). Těsně se do tohoto pentylu dostal i okres Český Krumlov, Jeseník, Česká Lípa a Tachov. Ze všech těchto regionů patří do prvního, tedy „nejhoršího“, pentylu pouze okres Chomutov a Teplice. Jejich nepříznivé „umístění“ je však velmi těsné a v zásadě se neliší od sousedních územních jednotek, v nichž probíhají velmi podobné jevy. Pro oblasti s největšími projevy druhého demografického přechodu je typická především:

- a) poloha v pohraničí (odsun Němců a následné dosídlování),
- b) negativní projevy ekonomické restrukturalizace (útlum těžby a těžkého průmyslu po roce 1989),
- c) nízká míra religiozity,
- d) v mnoha případech znečištěné životní prostředí.

Převážnou většinu okresů ČR lze z hlediska projevů druhého demografického přechodu zařadit do **třetího**, tedy prostředního, **pentylu**. Jedná se velkou část Čech a Moravy, přičemž se mnoho z těchto okresů nachází ve vnitrozemí. Samozřejmě i v rámci této skupiny lze zaznamenat jisté rozdíly – všeobecně lepší výsledky vykazují velká prosperující města (Praha, Brno-město či Hradec Králové), zatímco blíže k dolní hranici pentylu je převážný zbytek pohraničních regionů (např. Domažlice, Prachatice, Liberec, Jablonec nad Nisou) spolu se sociálně dlouhodobě problematičtějšími okresy (např. Kladno).

Čtvrtý pentyl je již obsazen okresy, v nichž se druhý demografický přechod souhrnně projevuje vůbec nejméně. Do této kategorie paradoxně patří dvě velmi odlišné oblasti. První z nich tvoří intenzivně se rozvíjející zázemí dvou největších měst ČR – okresy Praha-západ, Praha-východ a Brno-venkov. Ačkoliv je v těchto regionech poměrně značná rozvodovost i kriminalita, tedy jevy s druhým demografickým přechodem a „velkým rozvratem“ související, vyvažuje je jejich migrační ziskovost a výrazně nadprůměrná střední délka života. Překvapit může nepatrně horší výsledek příměstského okresu Praha-východ oproti Praze-západ.

Ve čtvrtém pentylu však lze však najít i okresy Jihlava a Žďár nad Sázavou, v nichž naopak kriminalita a rozvodovost dosahují nízkých hodnot, ale z hlediska porodnosti, migračního salda a vzdělanosti jsou spíše podprůměrné. K jejich dobrému

výsledku patrně přispěla nadprůměrná střední délka života, charakteristická pro celé území Kraje Vysočina. Tuto oblast sice v rámci ČR rozhodně nelze označit za jádrovou, na druhou stranu si díky tomu stále udržela „tradiční způsob života“ spojený s výraznou zaměstnaností v zemědělství, vyšší mírou religiozity a nižším výskytem sociální patologie (zejména na venkově a v menších městech).

V **pátém pentylu** není žádný okres. Jednotlivé indikátory se totiž navzájem vyvažují. Regiony s vysokou mírou religiozity a tradičním způsobem života často trpí odlivem mladých obyvatel a v důsledku toho nízkou mírou porodnosti. Naopak ve velkých městech a jejich zázemí jsou nepříznivé výsledky v indikátorech sociální patologie vyrovnávány migrací, porodností a značnou nadějí dožití.

4.3 Porovnání s indexem kvality života

Prostorová diferenciacie druhého demografického přechodu a indexu kvality života na úrovni okresů ČR (Murgaš, et al. 2014) se sobě navzájem velmi podobá. Druhý jmenovaný ukazatel však dosahuje výraznějších extrémů. DDP má nejslabší intenzitu v oblastech s vysokým indexem kvality života (např. na Vysočině), nejsilnější v regionech s velmi špatnou kvalitou života. Samozřejmě však lze najít i jisté odlišnosti. Mírně lépe se žije ve velkých městech (Praha, Brno), zatímco projevy DDP jsou méně intenzivní spíše v jejich aglomeracích (hlavně díky kladnému migračnímu saldu). V mapě DDP oproti druhému ukazateli tolik „nevyčnívá“ pozitivní hodnocení Královéhradecka.

4.4 Porovnání s průměrnou měsíční hrubou mzdou

Dalším ukazatelem, s nímž lze DDP porovnat, je průměrná měsíční hrubá mzda. Data o ní se ale v současné době na úrovni okresů nezjišťují, k dispozici jsou pouze za kraje, což značně komplikuje možnost komparace. Jednoznačně nejvyššími výdělky se vyznačuje Hlavní město Praha, následuje Středočeský kraj. V obou těchto regionech se DDP souhrnně projevuje méně. V Ústeckém a Karlovarském kraji jsou výdělky nízké, projevy DDP intenzivní. Naopak v případě Kraje Vysočina se výsledky značně liší – průměrnou hrubou mzdou patří tento region k nejhorším, přesto není příliš zasažen DDP. Nelze tedy vždy tvrdit, že tyto dva ukazatele navzájem korelují. Výše výdělku však může mít vliv na některé dílčí indikátory – např. na migrační saldo (lidé se raději stěhují do regionů s lepším finančním ohodnocením za svou práci).

5 VYUŽITÍ TÉMATU VE VZDĚLÁVÁNÍ

5.1 Zakotvení v českém kurikulu

Téma této diplomové práce je sice spíše odborné, ale podle mého mínění může najít své uplatnění i v oblasti geografického vzdělávání. Jeho didaktický potenciál pochopitelně vzrůstá s věkem žáků, proto spatřuji větší možnosti na střední škole (především gymnáziu, kde je zeměpis zastoupen v největší míře). Přesto se domnívám, že je možné toto téma vyučovat i na druhém stupni základní školy, pro který jsem jako student učitelství připravován. Kvůli vyšší náročnosti na abstraktní myšlení ho doporučuji zařadit do 8. nebo 9. ročníku. Z mého pohledu by bylo lepší zabývat se jím nejprve na obecné úrovni. V rámci RVP ZV považuji za nejvhodnější pro zahrnutí druhého demografického přechodu tyto dva očekávané výstupy:

„Společenské a hospodářské prostředí

Z-9-4-01 posoudí na přiměřené úrovni prostorovou organizaci světové populace, její rozložení, strukturu, růst, pohyby a dynamiku růstu a pohybů, zhodnotí na vybraných příkladech mozaiku multikulturního světa

Česká republika

Z-9-6-03 hodnotí a porovnává na přiměřené úrovni polohu, přírodní poměry, přírodní zdroje, lidský a hospodářský potenciál České republiky v evropském a světovém kontextu“ (MŠMT 2013, s. 64–64)

Na jejich základě jsem s využitím **revidované Bloomovy taxonomie** (Anderson, et al. 2001) stanovil následující vzdělávací cíle:

NÍŽŠÍ ÚROVEŇ: Žák objasní pojem demografický přechod a porovná počáteční a výsledný stav. Žák stručně vysvětlí podstatu druhého demografického přechodu.

VYŠŠÍ ÚROVEŇ: Žák přiřadí státy k jednotlivým stádiím demografického přechodu a porovná demografický vývoj ve vyspělých a rozvojových zemích. Žák demonstruje na konkrétních datech projevy druhého demografického přechodu, porovná jednotlivé okresy ČR a uvede, jak tento fenomén ovlivňuje jeho školu.

5.2 Prostorové myšlení

Ve výuce zeměpisu by měl být kladen důraz na **prostorové myšlení**. Touto problematikou se velmi podrobně zabývá americký odborník na geografické vzdělávání

Philip J. Gersmehl (2005). Uvádí celkem 13 aspektů prostorového myšlení. V tabulce doplňují možné otázky u těch položek, které by se podle mého názoru daly využít při výuce o druhém demografickém přechodu:

Tab. 2: Aspekty prostorového myšlení

1.	Poloha	Kde to je?
Vymezte oblasti s nejvyšší a nejnižší hodnotou porodnosti, rozvodovosti a kriminality.		
2.	Podmínky v umístění	Co je tam?
Do jaké části ČR / do kterého kraje byste tyto okresy zařadili?		
3.	Propojení s ostatními místy	Jak je to propojeno?
Jsou okresy s nejvyššími a nejnižšími hodnotami nějak propojeny, nebo se vyskytují zcela izolovaně? Jakým způsobem?		
4.	Porovnání míst	V čem jsou si místa podobná a v čem odlišná?
V čem se liší oblasti s nejvyššími a nejnižšími hodnotami? (Nápověda: historický vývoj území, zastoupení věřících obyvatel, jádro vs. periferie, vzdělanost obyvatelstva)		
5.	Zóna vlivu okolo místa (aura)	Jak dalece charakteristika má vliv na významnost lokality?
Vykazují podobné charakteristiky i okolní okresy (i když ne v takovém měřítku)?		
6.	Vymezení regionu podobných míst	Která blízká místa jsou podobná tomuto?
Vymezte přibližný region výskytu s podobnými hodnotami např. porodnosti, migračního salda či rozvodovosti.		
7.	Popis oblasti mezi místy	Jaký je charakter přechodu mezi místy?
8.	Hledání analogie pro dané místo	Která vzdálená místa jsou podobná tomuto?
Kterému regionu jsou z hlediska sociálních problémů podobné severozápadní Čechy?		
9.	Identifikace prostorového vzoru („pattern“)?	Existuje jednostrannost, klastry, řetězce, vlivy a jiná prostorové uspořádání („pattern“)?
10.	Porovnávání prostorových vzorců (patterns)	Jsou prostorové vzorce podobné?
11.	Určení výjimky z pravidla	Kde jsou místa, která mají něčeho více/méně, než je očekáváno?
12.	Analýza změn v prostorových vzorech během času	Jak se to šíří?
13.	Návrh prostorových modelů	Jsou místa spojena s jedním nebo více zprostředkujícími procesy?

Zdroj: Gersmehl 2005, upraveno

5.3 Demografický přechod – výukové aktivity

5.3.1 Úvod, vstupní motivace

V úvodní části vyučovací hodiny o demografickém přechodu dostanou žáci následující **motivační otázky**: *Jak se liší průměrný počet dětí v rodinách v ČR a v afrických zemích? Kolika let se lidé dožívají zde a v nejméně vyspělých zemích? Bylo tomu tak na našem území vždy?* Jako vhodné doplňující materiály je možno využít **Školní atlas světa** a **obrázky** z vyspělých a rozvojových zemí. Ve třídě také lze provést anketu o počtu sourozenců.

5.3.2 Výklad

Následuje krátký výklad o demografickém přechodu s využitím prezentace s přehledným grafem jako klíčovou generalizací hodiny (mezipředmětový vztah s matematikou). Před ním je však s žáky třeba zopakovat/vysvětlit pojmy *porodnost*, *úmrtnost* a *přirozený přírůstek*.

5.3.3 Aktivity v pracovním listu

Pro upevnění probírané látky mají žáci za úkol čtyři krátká cvičení v pracovním listu (viz přílohu R). Zde se nabízí využití skupinové práce, kdy by mohli vzájemně konfrontovat své názory (samozřejmě tak, aby nerušili ostatní).

5.3.4 Shrnutí

Jako shrnutí hodiny poslouží společná kontrola pracovního listu řízená učitelem. Do ní se zapojí členové všech skupin. Na závěr se učitel zeptá, do které fáze demografického přechodu by zařadili Českou republiku.

5.4 Druhý demografický přechod

5.4.1 Úvod, vstupní motivace

Následující hodina by měla navazovat na učivo té předchozí. Na její cíle naladí žáky tyto **motivační otázky**: *Proč se ve vyspělých zemích rodí stále méně dětí? K jakým dalším změnám zde dochází? Jak se to může dotknout nás?* V úvodní části hodiny je třeba nejprve prověřit, do jaké míry si žáci zapamatovali učivo a porozuměli mu. Lze např. někoho vyvolat, aby jednoduše nakreslil graf demografického přechodu. Pokud si nebude vědět rady, může mu pomoci někdo jiný – ideální je rozdělit tvorbu grafu na několik fází, aby bylo zapojeno co nejvíce žáků.

Mnohem více však bude žáky jistě motivovat krátká a efektní **animace** – doporučuji např. *Imagine the population of tomorrow* (INED 2016), která znázorňuje věkové pyramidy v různých částech světa (její princip je samozřejmě třeba vysvětlit předem). Nabízí se využití interaktivní tabule.

5.4.2 Výklad

Po úvodní části by následoval krátký výklad o druhém demografickém přechodu s využitím prezentace. Domnívám se, že jména autorů konceptu stačí zmínit jen „pro zajímavost“ (pokud vůbec), nikoliv jako předmět testování. Důležitější je pochopení podstaty tohoto jevu, neboť se dotýká každého z nás.

5.4.3 Aktivity v pracovním listu

Po výkladu doporučuji zařadit krátké prověření znalosti nového učiva. K tomu by posloužilo cvičení 1 s výběrem možností (individuální formou, potom provést společnou kontrolu).

Poté by žáci pokračovali skupinovou prací ve čtveřicích. Ke cvičení je třeba předem připravit a nakopírovat údaje o počtech žáků v jednotlivých ročnících a třídách. Po rozdání by zjišťovali odpovědi na kladené otázky. Následovat bude diskuse o „baby boomu“, jejímž předmětem může být i situace v mateřských školkách. Někteří se mohou podělit o zkušenosti ze své vlastní rodiny.

5.4.4 Domácí úkol

Na závěr hodiny doporučuji zadat domácí úkol a důkladně ho vysvětlit. Tato aktivita spočívá především v práci s dostupnými zdroji a v rozhovoru s rodiči/prarodiči, na jehož základě žáci zjistí odlišnosti mezi obdobími před rokem 1989 a po něm (mezipředmětový vztah s dějepisem). Poté odhadnou, případně vyhledají, jaký vliv mohly tyto změny mít na vývoj porodnosti.

5.5 Závěrečná hodina

5.5.1 Vyhodnocení domácího úkolu

Následující hodina zeměpisu by začala vyhodnocením domácího úkolu. Nejprve mají žáci chvíli možnost porovnat svá zjištění mezi sebou ve skupinách. Následně je budou chodit zaznamenávat na tabuli.

5.5.2 Práce s atlasem

Poté považují za vhodné zařadit práci s atlasem, případně s dalšími mapami, které uvádím v přílohách (nejlépe ve dvojicích). Příklady možných kladených otázek jsou v Tab. 2. Tři nejrychlejší dvojice se všemi správnými odpověďmi dostanou plus.

5.5.3 Závěr

V závěru by učitel s pomocí žáků shrnul nejdůležitější projevy druhého demografického přechodu po roce 1989 v ČR. Tímto bych považoval téma za uzavřené. V případě nedostatku času je v závěrečné hodině k dispozici časová rezerva.

5.6 Úskalí tohoto tématu

Důležité je, aby žáci nevnímali druhý demografický přechod pouze jako nějaký abstraktní koncept, ale aby jim ho učitel přiblížil na konkrétních dopadech jevů na ně samotné a jejich okolí (metakognitivní úroveň). Nabízejí se motivační otázky typu: *Proč se na naší škole otevřely v první ročníku třídy od A až do B, a v sedmé jenom jedna? Jak je možné, že v roce X přijali na střední školu skoro všechny uchazeče a v roce Y jen každého třetího?* Naopak velmi opatrný bych byl s otázkami týkajícími se jejich rodin (např. na rozvedy), protože mohou být považovány za příliš osobní.

Téma demografických přechodů může samozřejmě ve vzdělávání narazit i na určitá úskalí. Učitel ani žáci zde totiž nevyhnutelně budou muset používat pojmy jako např. plánované rodičovství či antikoncepce. Ta často u jedinců v období puberty vzbuzují různé reakce, které se zákonitě mohou projevit ve zhoršení kázně na hodině. Na druhou stranu však právě možnost otevřené diskuse o těchto tématech může u žáků vzbuzovat pocit „dospělosti“. Učitel by měl mít na paměti, že zatímco někteří žáci považují všechna tato témata za naprosto samozřejmá, jiní vyrůstají v mnohem konzervativnějším prostředí, kde se o nich prakticky nehovoří.

Jisté problémy mohou nastat i při rozhovoru s rodiči o společenských změnách. Někteří si na něj jednoduše nenajdou čas, jiní zase mohou být názorově ovlivněni svým politickým smýšlením (rovina postojů).

Ačkoliv tato diplomová práce není primárně zaměřena didakticky, její sekundární didaktický rozměr spočívá ve faktu, že učí budoucího učitele myslet v prostorových souvislostech. To v praxi znamená ptát se, proč jsou jevy diferencovány určitým způsobem a jaké jsou důsledky změn.

ZÁVĚR

Druhý demografický přechod je velmi zajímavý koncept, který se přímo nebo nepřímo týká celé společnosti. Přesto je k tomuto tématu v českém jazyce dostupné poměrně malé množství odborné literatury. Proto byla většina informací čerpána ze zahraničních publikací a článků, jejichž autoři se tomuto jevu věnovali podrobněji.

Hlavní projev druhého demografického přechodu spočívá v poklesu úhrnné plodnosti v reprodukční hranici 2,1. Další změny se týkají i rodinných poměrů, kriminality či imigrace. V současné době se tento fenomén projevuje prakticky v celé Evropě, ačkoliv v postkomunistických zemích byl jeho nástup zpožděný a průběh intenzivnější. Mnoho rysů zmíněného přechodu se začíná objevovat i ve vyspělých asijských státech. Přesto však stále zaznívají kritické hlasy, které jeho existenci popírají a považují ho pouze za sekundární znak přechodu prvního. S druhým demografickým přechodem souvisí celá řada dalších fenoménů, souhrnně označovaných jako „velký rozvrat“ – jedná se např. o nárůst kriminality či zvýšení míry rozvodovosti. Právě tyto jevy jsem ve své diplomové práci podrobně studoval na úrovni okresů ČR.

Obecně lze konstatovat, že **hrubá míra porodnosti** v podmínkách ČR dosahuje nejvyšších hodnot zejména v okolí velkých ekonomicky prosperujících měst a o něco méně také přímo v nich. Tento indikátor nekoreluje s mírou religiozity. **Migrační saldo** se svou prostorovou diferenciací porodnosti částečně blíží, nicméně dosahuje mnohem větších extrémů. Migračně nejziskovější jsou opět okresy v okolí Prahy a dalších velkých měst, především díky intenzivnímu procesu suburbanizace. Mezi ztrátové regiony naopak patří periferní pohraniční okresy a oblasti vyznačující se ekonomickými, sociálními a environmentálními problémy (severozápadní Čechy, Moravskoslezský kraj). Lidé se vystěhovávají i z většiny Moravy a Vysočiny. **Hrubá míra rozvodovosti** negativně koreluje s mírou religiozity – proto je nejnižší na Vysočině a na jižní Moravě, zatímco nejvyšší v severozápadních Čechách, Moravskoslezském kraji a ve značném měřítku i ve velkých aglomeracích. Největší procento **vysokoškolsky vzdělaných obyvatel** žije v okresech kolem tradičních univerzitních center, nejméně jich je hlavně v pohraničních a periferních regionech. Nadprůměrnou vzdělaností se vyznačuje centrální část Moravy. **Index kriminality** se z hlediska korelace s mírou religiozity zásadně neliší od rozvodovosti, ale kromě již tradičních sociálně problematických regionů se zde výrazněji projevuje Praha a Ostrava.

V prostorové diferenciaci **střední délky života** mají nejlepší výsledky u obou pohlaví velká města s vysokou životní úrovní a okresy Kraje Vysočina. Nejnižšího věku se lidé dožívají zejména v severozápadních Čechách a v průmyslových částech Moravskoslezského kraje (příčemž markantnější je to u mužské části populace). Naděje dožití žen v ČR převyšuje hodnoty tohoto indikátoru u mužů.

Hypotézu 1 nelze zcela potvrdit. Je pravda, že ve velkých městech dosahují některé negativní indikátory spojené s druhým demografickým přechodem vysokých hodnot (zejména kriminalita a rozvodovost), ale na druhou stranu se tyto regiony vyznačují nadprůměrnou mírou porodnosti, kladným migračním saldem a vysokou nadějí dožití, což ve výsledku ostatní negativní indikátory zmírňuje. Mohu se tedy ztotožnit s tvrzením: „*V Praze začala tranzice nejdříve, byla nejbouřlivější a nejrychleji se ustaluje*“ (Fučík, et al. 2014, s. 79).

Hypotéza 2 se nepotvrdila – okresy s vyšší mírou religiozity mají sice nižší rozvodovost a kriminalitu, ale často trpí záporným migračním saldem, zejména mladých lidí. To vyvolává podprůměrnou míru porodnosti. V konečném důsledku tedy obecně nelze říct, že by se zde druhý demografický přechod projevoval nejméně. V případě okresu Žďár nad Sázavou tomu tak je, naopak mnoho jiných moravských regionů s vyšší mírou religiozity vykazuje spíše průměrné výsledky.

Na závěr se tedy nabízí otázka, zda v ČR druhý demografický přechod vůbec existuje. Já osobně tvrdím, že ano, ale má několik odlišných forem. Nejintenzivnější projevy jsou v sociálně velmi problematické severozápadní části Čech a Moravskoslezském kraji, které doplňuje několik dalších pohraničních okresů periferního charakteru. Za typický příklad oblasti, kde se druhý demografický přechod projevuje nejméně, považuji rozhodně Kraj Vysočina. Největší města a jejich aglomerace se vyznačují mnoha specifiky – navzdory pozitivním výsledkům v tabulkách se domnívám, že jsou i ona zasažena druhým demografickým přechodem. Jejich příznivá ekonomická situace a nadprůměrná životní úroveň však ve svém důsledku vyvolává celou řadu jevů (např. příliv nových obyvatel), které negativní dopady „velkého rozvratu“ značně zmírňují.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

A) Tištěné

- ANDERSON, L. W, KRATHWOHL, D. R., 2001. *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing*. Longman, Inc. ISBN 0-8013-1903-X.
- BARTOŇOVÁ, D., et al, 2010. *Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-024-7.
- BURCIN, B., KUČERA, T., 2010. Dlouhodobý pokles a strukturální změny v úrovni úmrtnosti obyvatel České republiky. In: BARTOŇOVÁ, D., et al. *Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-024-7.
- FIALOVÁ, L., HORSKÁ, P., KUČERA, M., et al., 1996. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0238-7.
- FOTHERINGHAM, A. S., 2006. Quantification, Evidence and Positivism. In: AITKEN, S., VALENTINE, G. *Approaches to Human Geography*. London: Sage. ISBN 0-7619-4263-7.
- FUČÍK, P., CHROMKOVÁ MANEA, B., 2014. *Rodičovské dráhy: Dvacet let vývoje české porodnosti v sociologické perspektivě*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6551-2.
- FUKUYAMA, F., 2006. *Velký rozvrat: Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia. ISBN 80-200-1438-1.
- GERSMEHL, P., 2005. *Teaching geography*. London: Guilford Press. ISBN 1-59385-154-5.
- GIDDENS, A., 1999. *Sociologie*. 1. vyd. Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4.
- GREGORY, D., et al., 2009. *The Dictionary of Human Geography*. 5th ed. Chinchester: Willey-Blackwell. ISBN 978-1-4051-3288-6.
- HAMPL, M., 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: DemoArt. ISBN 80-86746-02-X.
- HNILIČKA, P., 2005. *Sídelní kaše*. 1. vyd. Brno: ERA. ISBN 80-7366-028-8.

- KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A., 2009. *Demografie nejen pro demografy*. 3. přeprac. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-012-4.
- KNOX, P., MARSTON, S. A., 2007. *Human Geography: Places and Regions in Global Context*. 4th ed. Upper Saddle River: Pearson. ISBN 0-13-149705-7.
- KOCOURKOVÁ, J., 2010. Plánované rodičovství a reprodukční ztráty. In: BARTOŇOVÁ, D., et al. *Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-024-7.
- KOCOURKOVÁ, J., 2010. Rodinná politika a její pronatální význam. In: BARTOŇOVÁ, D., et al. *Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-024-7.
- LEE, R., et al., 2014. *The SAGE Handbook of Human Geography: Volume 2*. Los Angeles: SAGE. ISBN 978-0-85702-248-6.
- MURGAŠ, F., 2012. *Prostorová dimenze kvality života*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci. ISBN 978-80-7372-931-8.
- MURGAŠ, F., KLOBUČNÍK, M., 2014. *Municipalities and Regions as Good Places to Live: Index of Quality of Life in the Czech Republic*. Applied Research in Quality of Life. 17. 12. 2014.
- OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., eds., 2011. *Atlas sociálně prostorové diferenciaci v České republice*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1889-0.
- PAIN, R., 2001. *Introducing Social Geographies*. 1st ed. London: Arnold. ISBN 0-340-72006-9.
- PEARCE, D. W., et al., 2005. *Macmillanův slovník moderní ekonomie*. 2. vyd. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-42-2.
- RABUŠIC, L., 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-01-6.
- RUBENSTEIN, J. M., 2010. *Contemporary Human Geography*. 1st ed. New York: Prentice Hall. ISBN 978-0-321-59003-9.

- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., 2010. Pokles porodnosti – hlavní faktor demografické změny. In: BARTOŇOVÁ, D., et al. *Demografická situace České republiky: Proměny a kontexty 1993-2008*. 1. vyd. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-024-7.
- TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J., et al., 2008. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-114-4.
- WOLFINGER, N. H., 2005. *Understanding the Divorce Cycle: The Children of Divorce in Their Own Marriages*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 13: 978-0521616607.

B) Elektronické

- BERÁNKOVÁ, M., 2016. *Přednáška č. 10. Demografický přechod, stárnutí populace* [online]. [vid. 5. 6. 2016]. Dostupné z: <http://slideplayer.cz/slide/5652981/>
- CRR ČR, 2016. *RIS – regionální informační servis* [online]. [vid. 5. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/stredocesky-kraj/verejna-sprava/spravni-cleneni/>
- HASTÍKOVÁ, D., 2010. *Druhý demografický přechod v ČR – regionální aspekty* [online]. Diplomová práce. Brno: Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity. [vid. 6. 6. 2016]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/14086/esf_m/
- iDNES, ČTK, 2005. Špidla ví, kdy zemře poslední Čech. *iDnes* [online]. Aktualizováno 21. 5. 2005. [vid. 20. 2. 2015]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/spidla-vi-kdy-zemre-posledni-cech-d4w-/domaci.aspx?c=A050421_193845_domaci_lja
- INED, 2016. *Imagine the population of tomorrow* [online]. [vid. 5. 6. 2016]. Dostupné z: https://www.ined.fr/en/everything_about_population/population-games/tomorrow-population/
- LESTHAEGHE, R., 2010. *Research Report: The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*. Michigan: Population Studies Center. Dostupné z: <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/abs/6089>
- MŠMT, 2013. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (verze platná od 1. 9. 2013). In: *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. [vid. 25. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/file/433>

- NAŠE JABLONECKO, 2013. Prvním občanem Libereckého kraje v roce 2013 je Kyril Timofiyev. *Naše Jablonecko* [online]. Aktualizováno 2. 1. 2013 [vid. 7. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.nasejablonecko.cz/jablonecko-aktualne/prvnim-obcankem-libereckeho-kraje-v-roce-2013-je-kyril-timofiyev/?aktualitaId=22692>
- OTEVŘENÁ SPOLEČNOST, 2016. *Mapakriminality.cz* [online]. [vid. 5. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.mapakriminality.cz/>
- PÚP, 2016. *Portál územního plánování* [online]. [vid. 5. 6. 2016]. Dostupné z: <http://portal.uur.cz/spravni-usporadani-cr-organy-uzemniho-planovani/nuts.asp>
- SOBOTKA, T., 2008. Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic Research* [online], vol. 19, article 8, s. 171-224. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/default.htm>
- SPRSV, 2013. *O antikoncepci stručně a jednoduše* [online]. [vid. 9. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.planovanirodiny.cz/clanky/antikoncepce-strucne>
- VAN DE KAA, D., 2002. *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. Dostupné z: [http://virtualpostgrads.unisabana.edu.co/pluginfile.php/163483/mod_resource/content/5/kaa\(1\)%20second%20demographic%20transition.pdf](http://virtualpostgrads.unisabana.edu.co/pluginfile.php/163483/mod_resource/content/5/kaa(1)%20second%20demographic%20transition.pdf)

C) Legislativní předpisy

- Zákon č. 68/1957 Sb. o umělém přerušení těhotenství*. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1957, částka 33.
- Zákon o č. 94/1963 Sb. o rodině*. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1963, částka 53.
- Zákon č. 131/2000 Sb. o hlavním městě Praze*. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 2000, částka 39.

D) Data poskytnutá Krajskou správou ČSÚ v Liberci (2016)

E) Obrázky

- Obr. 1:** ANON, 2015. The Demographic Transition Model. *Coolgeography.co.uk* [online]. [vid. 7. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.coolgeography.co.uk/A-level/AQA/Year%2012/Population/DTM/DTM%20new.htm>

- Obr. 2:** THE ACADEMY OF EUROPE, 2015. *Dirk J. van de Kaa*. [vid. 17. 12. 2015].
Dostupné z: http://www.ae-info.org/ae/User/Kaa_Dirk
- Obr. 3:** JIŘIČKA, J., 2011. Registrované partnerství slaví pět let, na matriku zašlo přes tisíc párů [online]. *iDNES.cz* Aktualizováno 1. 6. 2011 [vid. 6. 6. 2016]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/registrovane-partnerstvi-je-mozne-uzavrit-uz-pet-let-pfh-domaci.aspx?c=A110701_110114_domaci_jj
- Obr. 4:** NOVINKY.CZ, 2016. *ČSSD míří na zelené, Špidla varuje před důsledky klimatických změn* [online]. Aktualizováno 21. 5. 2013 [vid. 6. 6. 2016]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/domaci/302526-cssd-miri-na-zelene-spidla-varuje-pred-dusledky-klimatickych-zmen.html>
- Obr. 5:** NAŠE JABLONECKO, 2013. Prvním občanem Libereckého kraje v roce 2013 je Kýril Timofijev. *Naše Jablonecko* [online]. Aktualizováno 2. 1. 2013 [vid. 7. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.nasejablonecko.cz/jablonecko-aktualne/prvnim-obcankem-libereckekeho-kraje-v-roce-2013-je-kyril-timofiyev/?aktualitaId=22692>
- Obr. 6:** GRAND VALLEY STATE UNIVERSITY, 2014. *Noted author Francis Fukuyama to discuss essential questions of politics* [online]. Aktualizováno 28. 10. 2014 [vid. 6. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.gvsu.edu/gvnow/2014/noted-author-francis-fukuyama-to-discuss-essential-questions-8270.htm>
- Obr. 7:** NAVARA, L., 2010. *Vzhůru do pohraničí*. Náš směr [online]. Aktualizováno 26. 7. 2010 [vid. 5. 6. 2016]. Dostupné z: <http://nassmer.blogspot.cz/2010/07/vzhuru-do-pohranici.html>
- Obr. 8:** MĚSTSKÝ OBVOD PLZEŇ 2 – SLOVANY, 2014. *Nová mateřská škola v Úslavské ulici brzy přivítá své první žáky* [online]. Aktualizováno 22. 8. 2014 [vid. 6. 6. 2016]. Dostupné z: <http://umo2.plzen.eu/zivot-v-obvodu/aktualne-z-obvodu/nova-materska-skola-v-uslavske-ulici-brzy-privita-sve-prvni-zaky.aspx>
- Obr. 9:** ČESKÁ TELEVIZE, 2014. *Prahu obklopila satelitní městečka. Města to ale nejsou, upozornil geograf* [online]. Aktualizováno 24. 11. 2014 [vid. 5. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1007952-prahu-obklopila-satelitni-mestecka-mesta-ale-nejsou-upozornil-geograf>

Obr. 10: ABP PLZEŇ, 2016. *Demolice panelového domu v Chánově* [online]. Aktualizováno 24. 11. 2014 [vid. 5. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.apb-plzen.cz/demolice-paneloveho-domu-v-chanove>

F) Software

ESRI, 2013. *ArcGIS* [software]. Version 10.2. Redlands: ESRI [přístup 10. 6. 2016].

MICROSOFT, 2007. *Microsoft Office Excel* [software]. Version 12.0. Redmond: Microsoft. [přístup 14. 6. 2016].

MICROSOFT, 2007. *Microsoft Office Word* [software]. Version 12.0. Redmond: Microsoft. [přístup 14. 6. 2016].

G) Data GIS

ARCDATA PRAHA, 2013a. *KrajePolygony* [digitální data ESRI Shapefile]. [ArcČR 500 – AdministrativniCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.arccdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/>

ARCDATA PRAHA, 2013b. *OkresyPolygony* [digitální data ESRI Shapefile]. [ArcČR 500 – AdministrativniCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.arccdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/>

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha A: Hrubá míra porodnosti (tabulka)
- Příloha B: Hrubá míra porodnosti v okresech ČR (mapa)
- Příloha C: Migrační saldo (tabulka)
- Příloha D: Migrační saldo v okresech ČR (mapa)
- Příloha E: Hrubá míra rozvodovosti (tabulka)
- Příloha F: Hrubá míra rozvodovosti v okresech ČR (mapa)
- Příloha G: Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním (tabulka)
- Příloha H: Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním v okresech ČR (mapa)
- Příloha I: Index kriminality (tabulka)
- Příloha J: Index kriminality v okresech ČR (mapa)
- Příloha K: Střední délka života – ženy (tabulka)
- Příloha L: Střední délka života žen v okresech ČR (mapa)
- Příloha M: Střední délka života – muži (tabulka)
- Příloha N: Střední délka života mužů v okresech ČR (mapa)
- Příloha O: Druhý demografický přechod (tabulka)
- Příloha P: Srovnání krajských měst (tabulka)
- Příloha Q: Druhý demografický přechod v okresech ČR (mapa)
- Příloha R: Míra religiozity (mapa)
- Příloha S: Prostorová diference indexu kvality života v okresech ČR (mapa)
- Příloha T: Průměrná hrubá měsíční mzda (mapa)
- Příloha U: Pracovní list

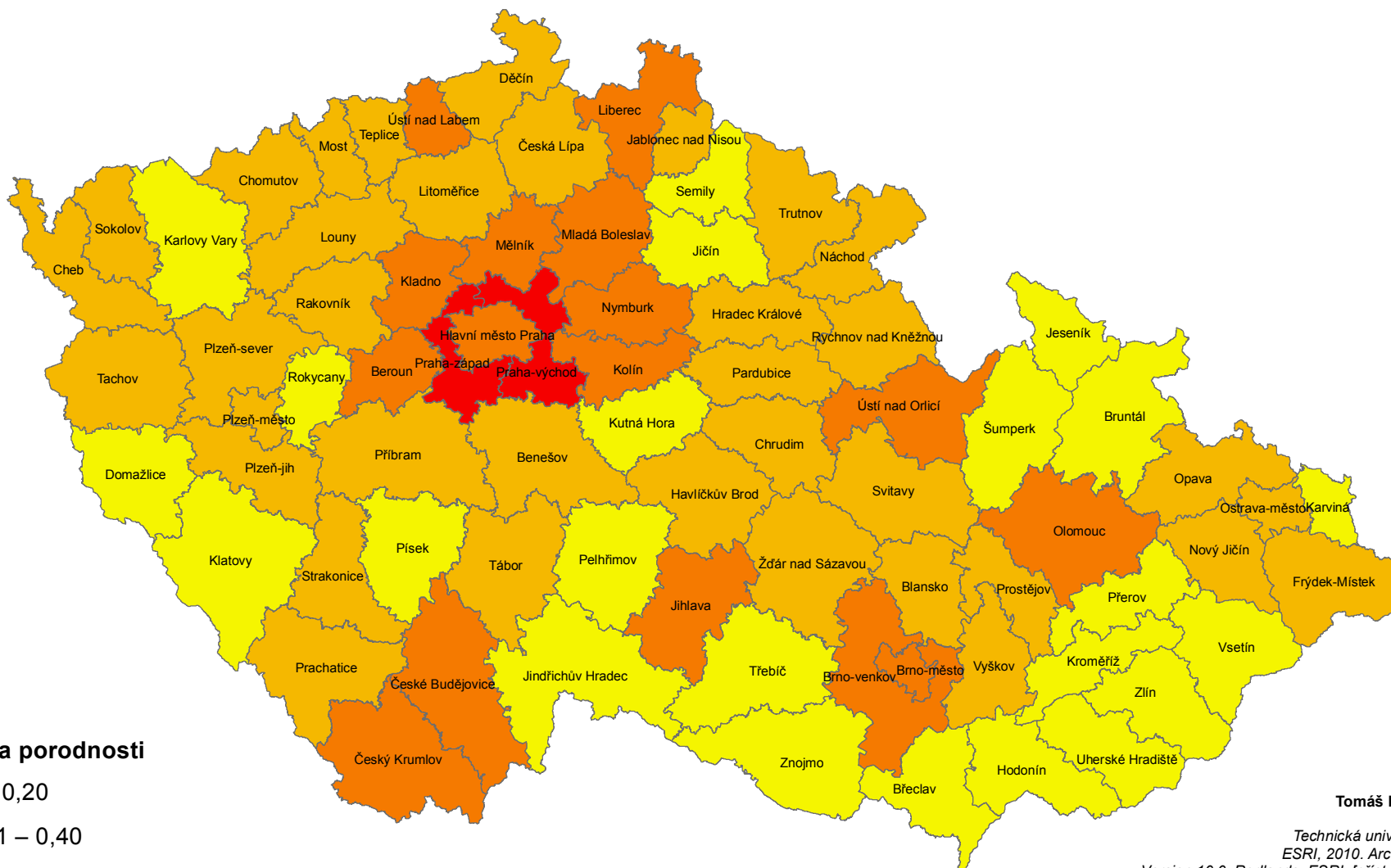
Příloha A: Hrubá míra porodnosti (2001–2014)

	OKRES	hmp [‰]	<0–1>
1.	Praha - východ	12,6	1
2.	Praha - západ	12,5	0,97
3.	Brno - město	11,0	0,58
4.	Brno - venkov	10,9	0,55
5.	Hlavní město Praha	10,7	0,51
6.	Kladno	10,7	0,49
7.	Ústí n. Labem	10,7	0,49
8.	Nymburk	10,6	0,48
9.	Liberec	10,6	0,48
10.	Beroun	10,6	0,47
11.	Olomouc	10,6	0,47
12.	Český Krumlov	10,5	0,44
13.	Kolín	10,5	0,43
14.	Mělník	10,4	0,42
15.	Mladá Boleslav	10,4	0,41
16.	České Budějovice	10,4	0,41
17.	Jihlava	10,4	0,41
18.	Ústí n. Orlicí	10,4	0,41
19.	Prachatice	10,3	0,40
20.	Benešov	10,3	0,38
21.	Litoměřice	10,2	0,37
22.	Tachov	10,2	0,36
23.	Česká Lípa	10,2	0,36
24.	Blansko	10,2	0,35
25.	Děčín	10,1	0,35
26.	Louny	10,1	0,34
27.	Teplice	10,1	0,34
28.	Vyškov	10,1	0,34
29.	Rychnov n. Kněžnou	10,1	0,33
30.	Jablonec n. Nisou	10,1	0,33
31.	Pardubice	10,0	0,32
32.	Cheb	10,0	0,31
33.	Plzeň - město	10,0	0,30
34.	Žďár n. Sázavou	9,9	0,30
35.	Sokolov	9,9	0,29
36.	Nový Jičín	9,9	0,29
37.	Hradec Králové	9,9	0,28
38.	Chrudim	9,9	0,28
39.	Rakovník	9,8	0,27

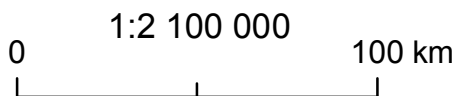
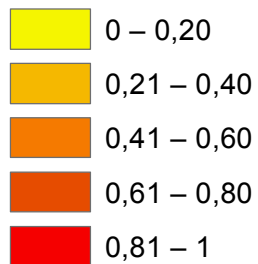
	OKRES	hmp [‰]	<0–1>
40.	Chomutov	9,8	0,27
41.	Ostrava - město	9,8	0,27
42.	Náchod	9,8	0,27
43.	Strakonice	9,8	0,25
44.	Most	9,8	0,25
45.	Svitavy	9,7	0,25
46.	Plzeň - sever	9,7	0,24
47.	Havlíčkův Brod	9,7	0,24
48.	Opava	9,7	0,24
49.	Trutnov	9,6	0,22
50.	Příbram	9,6	0,22
51.	Frýdek - Místek	9,6	0,22
52.	Prostějov	9,6	0,22
53.	Plzeň - jih	9,6	0,21
54.	Tábor	9,6	0,21
55.	Rokycany	9,5	0,19
56.	Znojmo	9,5	0,19
57.	Domažlice	9,5	0,19
58.	Vsetín	9,5	0,19
59.	Jindřichův Hradec	9,5	0,19
60.	Semily	9,5	0,18
61.	Třebíč	9,4	0,17
62.	Kutná Hora	9,4	0,16
63.	Klatovy	9,4	0,16
64.	Zlín	9,4	0,16
65.	Pelhřimov	9,4	0,16
66.	Šumperk	9,4	0,15
67.	Břeclav	9,3	0,14
68.	Jičín	9,3	0,13
69.	Bruntál	9,2	0,12
70.	Přerov	9,2	0,11
71.	Karlovy Vary	9,2	0,11
72.	Kroměříž	9,2	0,10
73.	Písek	9,2	0,10
74.	Uherské Hradiště	9,2	0,10
75.	Karviná	9,0	0,04
76.	Hodonín	9,0	0,04
77.	Jeseník	8,8	0

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

HRUBÁ MÍRA PORODNOSTI V OKRESECH ČR (2001–2014)

Hrubá míra porodnosti

Tomáš KOLOMAZNÍK
 Liberec 2016
 Technická univerzita v Liberci
 ESRI, 2010. ArcGIS [software].
 Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
 Zdroje:
 ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygon [digitální data ESRI Shapefile].
 [ArcČR 500 – AdministrativníČlenění_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
 Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arc-cr-500/>
 Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
 Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

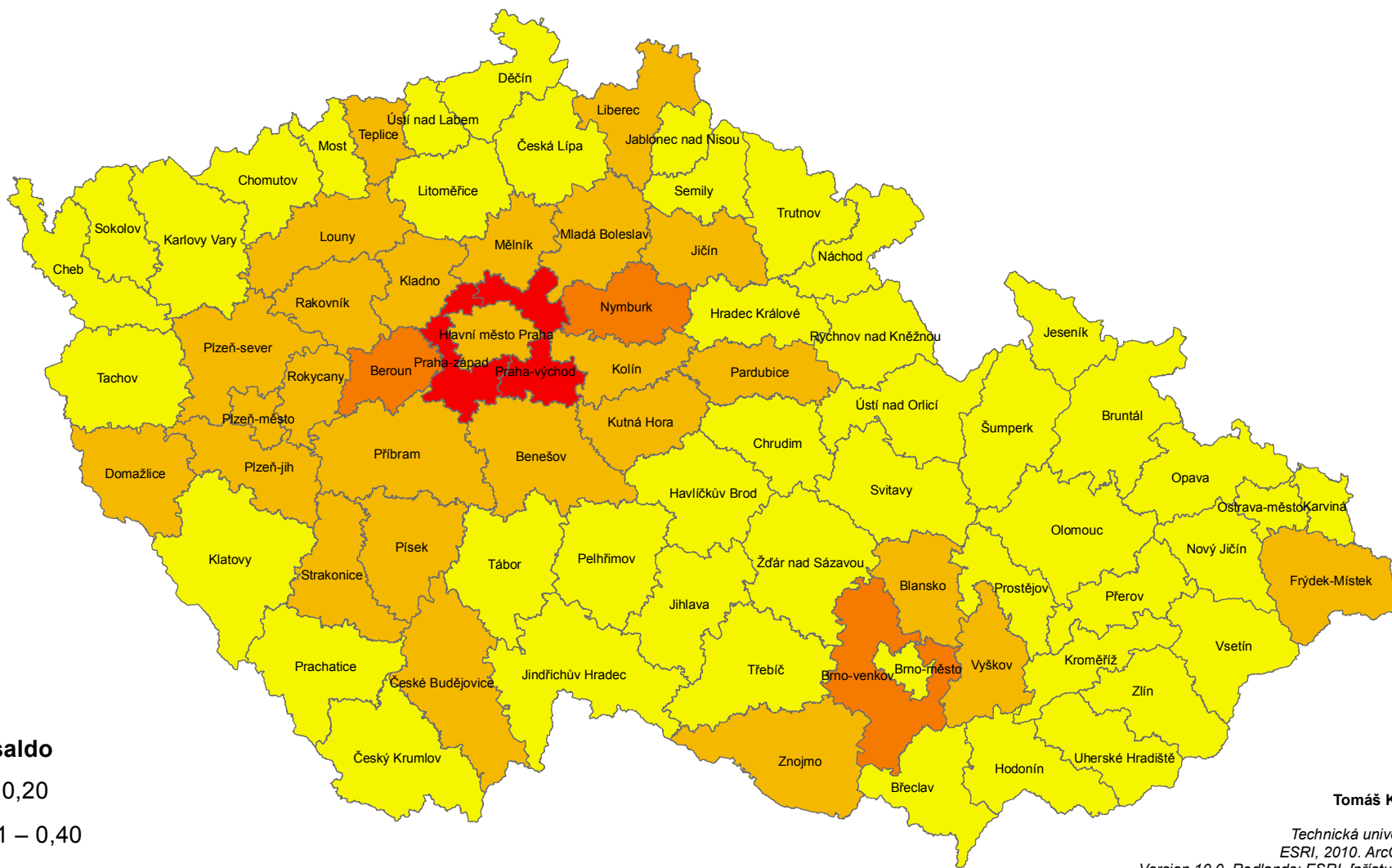
Příloha C: Migrační saldo (2001–2014)

	OKRES	ms [‰]	<0–1>
1.	Praha - západ	25,4	1
2.	Praha - východ	22,2	0,90
3.	Beroun	10,7	0,52
4.	Brno - venkov	8,8	0,46
5.	Nymburk	8,1	0,44
6.	Mladá Boleslav	6,5	0,39
7.	Plzeň - sever	6,5	0,38
8.	Kolín	4,7	0,33
9.	Kladno	4,7	0,33
10.	Benešov	4,5	0,32
11.	Rokycany	4,4	0,32
12.	Plzeň - jih	3,6	0,29
13.	České Budějovice	3,5	0,29
14.	Vyškov	3,5	0,29
15.	Kutná Hora	3,3	0,28
16.	Pardubice	3,2	0,28
17.	Blansko	3,1	0,27
18.	Teplice	2,5	0,25
19.	Domažlice	2,4	0,25
20.	Frydek - Místek	2,3	0,25
21.	Hlavní město Praha	2,2	0,25
22.	Příbram	2,2	0,24
23.	Písek	2,2	0,24
24.	Plzeň - město	2,1	0,24
25.	Jičín	1,9	0,23
26.	Liberec	1,8	0,23
27.	Mělník	1,8	0,23
28.	Rakovník	1,5	0,22
29.	Strakonice	1,2	0,21
30.	Znojmo	1,1	0,21
31.	Louny	1,0	0,21
32.	Prostějov	0,9	0,20
33.	Jablonec n. Nisou	0,7	0,20
34.	Tábor	0,7	0,20
35.	Olomouc	0,6	0,19
36.	Břeclav	0,5	0,19
37.	Klatovy	0,5	0,19
38.	Chrudim	0,4	0,19
39.	Jihlava	0,3	0,18

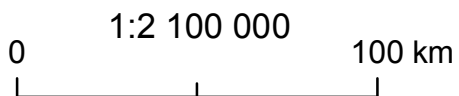
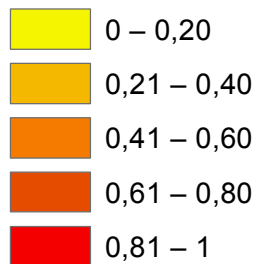
	OKRES	ms [‰]	<0–1>
40.	Pelhřimov	0,2	0,18
41.	Opava	0,0	0,17
42.	Kroměříž	0,0	0,17
43.	Hradec Králové	0,0	0,17
44.	Rychnov n. Kněžnou	-0,2	0,17
45.	Uherské Hradiště	-0,3	0,16
46.	Havlíčkův Brod	-0,3	0,16
47.	Most	-0,4	0,16
48.	Semily	-0,6	0,16
49.	Nový Jičín	-0,8	0,15
50.	Cheb	-0,8	0,15
51.	Děčín	-0,8	0,15
52.	Zlín	-0,9	0,15
53.	Trutnov	-0,9	0,15
54.	Svitavy	-1,0	0,14
55.	Litoměřice	-1,2	0,14
56.	Přerov	-1,3	0,13
57.	Karlovy Vary	-1,3	0,13
58.	Jindřichův Hradec	-1,4	0,13
59.	Vsetín	-1,4	0,13
60.	Hodonín	-1,4	0,13
61.	Prachatice	-1,5	0,12
62.	Žďár n. Sázavou	-1,5	0,12
63.	Česká Lípa	-1,6	0,12
64.	Náchod	-1,6	0,12
65.	Ústí n. Labem	-1,7	0,12
66.	Chomutov	-1,8	0,12
67.	Ústí n. Orlicí	-1,8	0,12
68.	Šumperk	-1,9	0,11
69.	Český Krumlov	-2,0	0,11
70.	Třebíč	-2,1	0,11
71.	Tachov	-2,9	0,08
72.	Ostrava - město	-3,2	0,07
73.	Jeseník	-3,3	0,07
74.	Brno - město	-3,3	0,06
75.	Bruntál	-3,9	0,05
76.	Sokolov	-4,4	0,03
77.	Karviná	-5,3	0

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

MIGRAČNÍ SALDO V OKRESECH ČR (2001–2014)

Migrační saldo

Tomáš KOLOMAZNÍK
 Liberec 2016
 Technická univerzita v Liberci
 ESRI, 2010. ArcGIS [software].
 Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
 Zdroje:
 ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygony [digitální data ESRI Shapefile].
 [ArcČR 500 – AdministrativníCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
 Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arc-cr-500/>
 Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
 Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

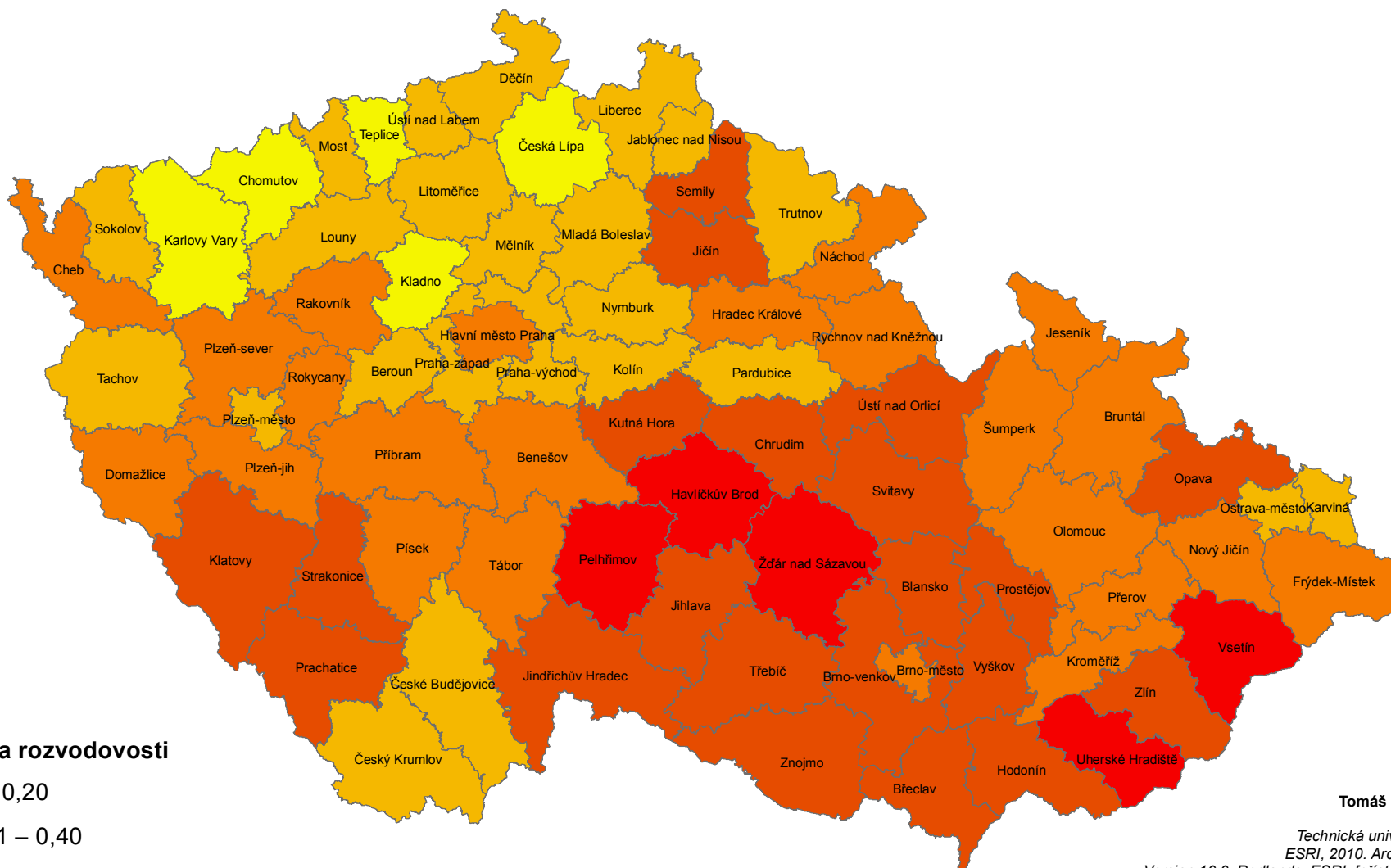
Příloha E: Hrubá míra rozvodovosti (2001–2014)

	OKRES	hmro [‰]	<0–1>
1.	Žďár n. Sázavou	2,0	1
2.	Pelhřimov	2,1	0,91
3.	Havlíčkův Brod	2,2	0,86
4.	Vsetín	2,2	0,85
5.	Uherské Hradiště	2,3	0,82
6.	Třebíč	2,3	0,77
7.	Ústí n. Orlicí	2,3	0,76
8.	Svitavy	2,4	0,74
9.	Jihlava	2,4	0,74
10.	Strakonice	2,4	0,73
11.	Břeclav	2,4	0,70
12.	Klatovy	2,4	0,69
13.	Semily	2,4	0,69
14.	Chrudim	2,4	0,69
15.	Prostějov	2,5	0,69
16.	Jičín	2,5	0,68
17.	Opava	2,5	0,67
18.	Znojmo	2,5	0,67
19.	Vyškov	2,5	0,66
20.	Blansko	2,5	0,66
21.	Hodonín	2,5	0,66
22.	Jindřichův Hradec	2,5	0,66
23.	Brno - venkov	2,5	0,66
24.	Kutná Hora	2,5	0,64
25.	Zlín	2,5	0,63
26.	Prachatice	2,5	0,63
27.	Benešov	2,6	0,60
28.	Šumperk	2,6	0,60
29.	Písek	2,6	0,60
30.	Přerov	2,6	0,59
31.	Nový Jičín	2,6	0,59
32.	Rychnov n. Kněžnou	2,6	0,59
33.	Frydek - Místek	2,6	0,58
34.	Plzeň - sever	2,6	0,56
35.	Kroměříž	2,7	0,55
36.	Hlavní město Praha	2,7	0,52
37.	Plzeň - jih	2,7	0,52
38.	Rakovník	2,7	0,52
39.	Tábor	2,7	0,50

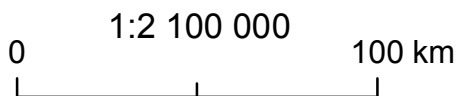
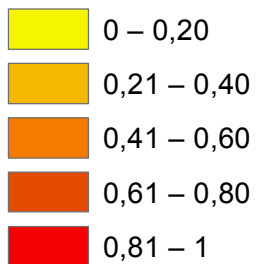
	OKRES	hmro [‰]	<0–1>
40.	Domažlice	2,7	0,50
41.	Bruntál	2,7	0,50
42.	Jeseník	2,7	0,49
43.	Hradec Králové	2,8	0,47
44.	Náchod	2,8	0,46
45.	Příbram	2,8	0,46
46.	Cheb	2,8	0,45
47.	Rokycany	2,8	0,44
48.	Brno - město	2,9	0,41
49.	Olomouc	2,9	0,41
50.	Louny	2,9	0,40
51.	Tachov	2,9	0,40
52.	Pardubice	2,9	0,39
53.	Trutnov	2,9	0,38
54.	Litoměřice	2,9	0,36
55.	České Budějovice	3,0	0,36
56.	Beroun	3,0	0,36
57.	Nymburk	3,0	0,35
58.	Jablonec n. Nisou	3,0	0,35
59.	Český Krumlov	3,0	0,34
60.	Praha - západ	3,0	0,33
61.	Kolín	3,0	0,33
62.	Plzeň - město	3,0	0,33
63.	Most	3,0	0,30
64.	Mladá Boleslav	3,0	0,29
65.	Mělník	3,1	0,29
66.	Ústí n. Labem	3,1	0,27
67.	Karviná	3,1	0,27
68.	Liberec	3,1	0,26
69.	Praha - východ	3,1	0,23
70.	Sokolov	3,2	0,22
71.	Děčín	3,2	0,21
72.	Ostrava - město	3,2	0,21
73.	Karlovy Vary	3,2	0,19
74.	Teplice	3,2	0,17
75.	Kladno	3,3	0,14
76.	Chomutov	3,3	0,11
77.	Česká Lípa	3,5	0

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

HRUBÁ MÍRA ROZVODOVOSTI V OKRESECH ČR (2001–2014)

Hrubá míra rozvodovosti

Tomáš KOLOMAZNÍK
 Liberec 2016
 Technická univerzita v Liberci
 ESRI, 2010. ArcGIS [software].
 Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
 Zdroje:
 ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygony [digitální data ESRI Shapefile].
 [ArcČR 500 – AdministrativníCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
 Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/>
 Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
 Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

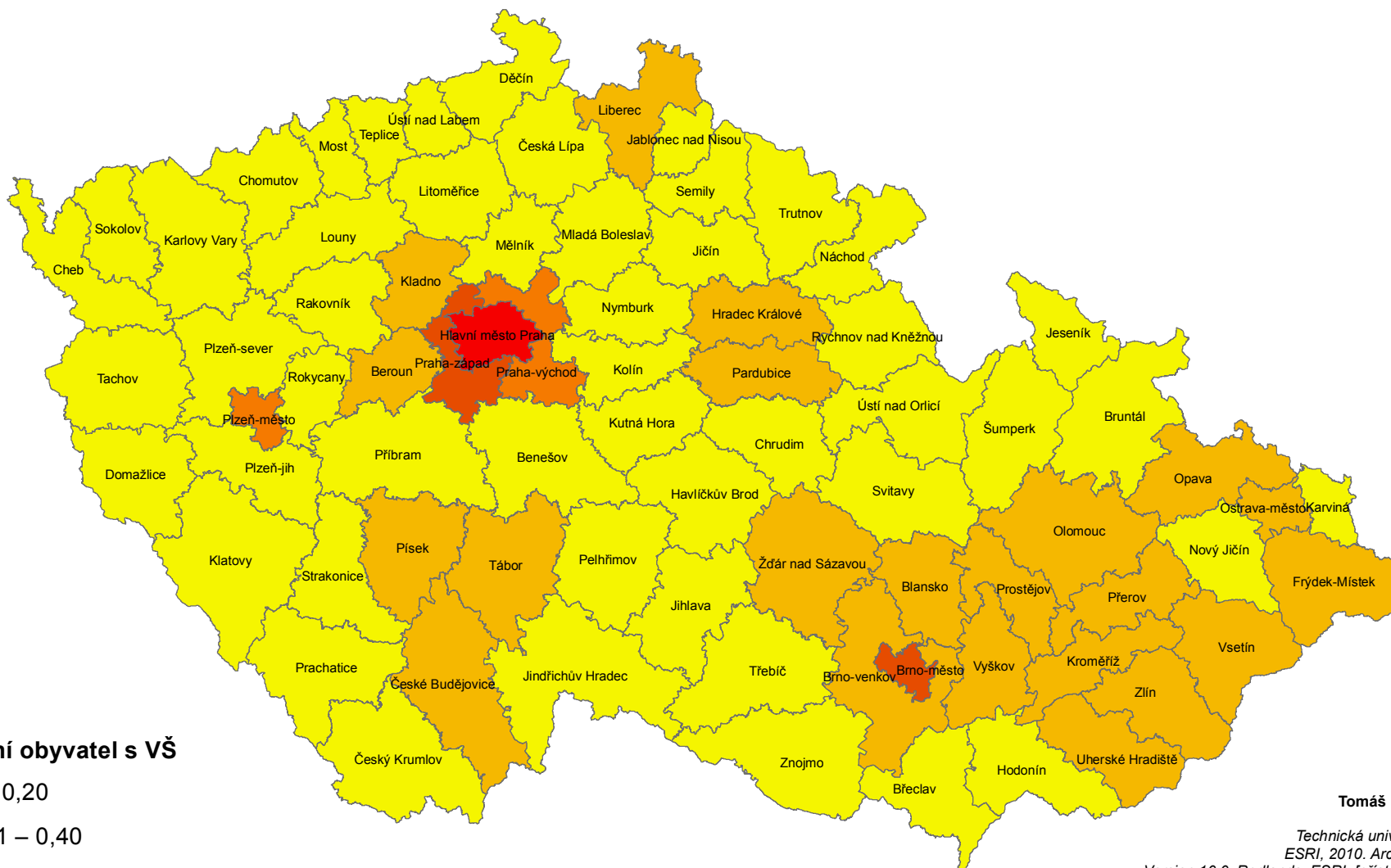
Příloha G: Zastoupení obyvatel s vysokoškolským vzděláním (2011)

	OKRES	vš [%]	<0-1>
1.	Hlavní město Praha	23,6	1
2.	Brno-město	18,5	0,74
3.	Praha-západ	16,7	0,65
4.	Praha-východ	13,4	0,48
5.	Plzeň-město	12,3	0,42
6.	České Budějovice	11,5	0,38
7.	Olomouc	11,5	0,38
8.	Ostrava-město	11,4	0,38
9.	Hradec Králové	11,3	0,37
10.	Zlín	10,1	0,31
11.	Brno-venkov	10,1	0,31
12.	Pardubice	10,0	0,30
13.	Frydek-Místek	9,5	0,28
14.	Liberec	9,3	0,27
15.	Blansko	8,9	0,25
16.	Tábor	8,9	0,25
17.	Vyškov	8,6	0,23
18.	Vsetín	8,5	0,23
19.	Opava	8,4	0,22
20.	Beroun	8,4	0,22
21.	Uherské Hradiště	8,3	0,22
22.	Přerov	8,3	0,22
23.	Kroměříž	8,3	0,22
24.	Žďár nad Sázavou	8,2	0,22
25.	Kladno	8,2	0,21
26.	Písek	8,1	0,21
27.	Prostějov	8,1	0,21
28.	Nymburk	8,0	0,20
29.	Nový Jičín	8,0	0,20
30.	Jihlava	7,9	0,20
31.	Benešov	7,8	0,19
32.	Jablonec n. Nisou	7,8	0,19
33.	Ústí nad Labem	7,7	0,19
34.	Třebíč	7,5	0,18
35.	Příbram	7,5	0,18
36.	Mladá Boleslav	7,5	0,18
37.	Semily	7,3	0,17
38.	Šumperk	7,3	0,17
39.	Karviná	7,2	0,17

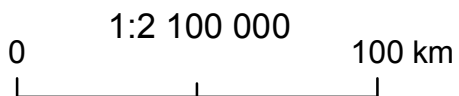
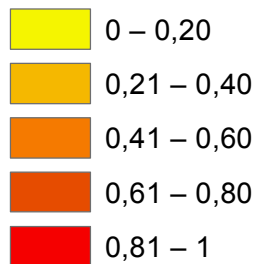
	OKRES	vš [%]	<0-1>
40.	Klatovy	7,2	0,17
41.	Kolín	7,1	0,16
42.	Rychnov n. Kněžnou	7,1	0,16
43.	Kutná Hora	7,1	0,16
44.	Pelhřimov	7,1	0,16
45.	Strakonice	7,1	0,16
46.	Ústí nad Orlicí	7,0	0,15
47.	Hodonín	6,9	0,15
48.	Jičín	6,9	0,15
49.	Mělník	6,9	0,15
50.	Havlíčkův Brod	6,9	0,15
51.	Karlovy Vary	6,8	0,14
52.	Prachatice	6,8	0,14
53.	Chrudim	6,8	0,14
54.	Rokycany	6,8	0,14
55.	Jindřichův Hradec	6,7	0,14
56.	Břeclav	6,7	0,14
57.	Rakovník	6,7	0,14
58.	Náchod	6,6	0,13
59.	Svitavy	6,6	0,13
60.	Litoměřice	6,5	0,13
61.	Plzeň-sever	6,5	0,13
62.	Trutnov	6,4	0,12
63.	Jeseník	6,3	0,11
64.	Znojmo	6,2	0,11
65.	Český Krumlov	6,2	0,11
66.	Bruntál	6,0	0,10
67.	Louny	5,9	0,10
68.	Plzeň-jih	5,8	0,09
69.	Most	5,7	0,08
70.	Teplice	5,6	0,08
71.	Domažlice	5,6	0,08
72.	Česká Lípa	5,5	0,08
73.	Cheb	5,4	0,07
74.	Chomutov	5,0	0,05
75.	Děčín	4,9	0,04
76.	Tachov	4,6	0,03
77.	Sokolov	4,0	0

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

ZASTOUPENÍ OBYVATEL S VYSOKOŠKOLSKÝM VZDĚLÁNÍM (2011)

Zastoupení obyvatel s VŠ

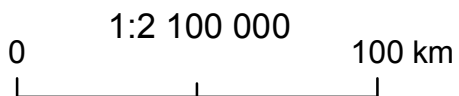
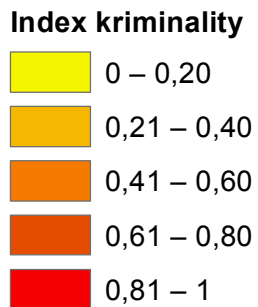
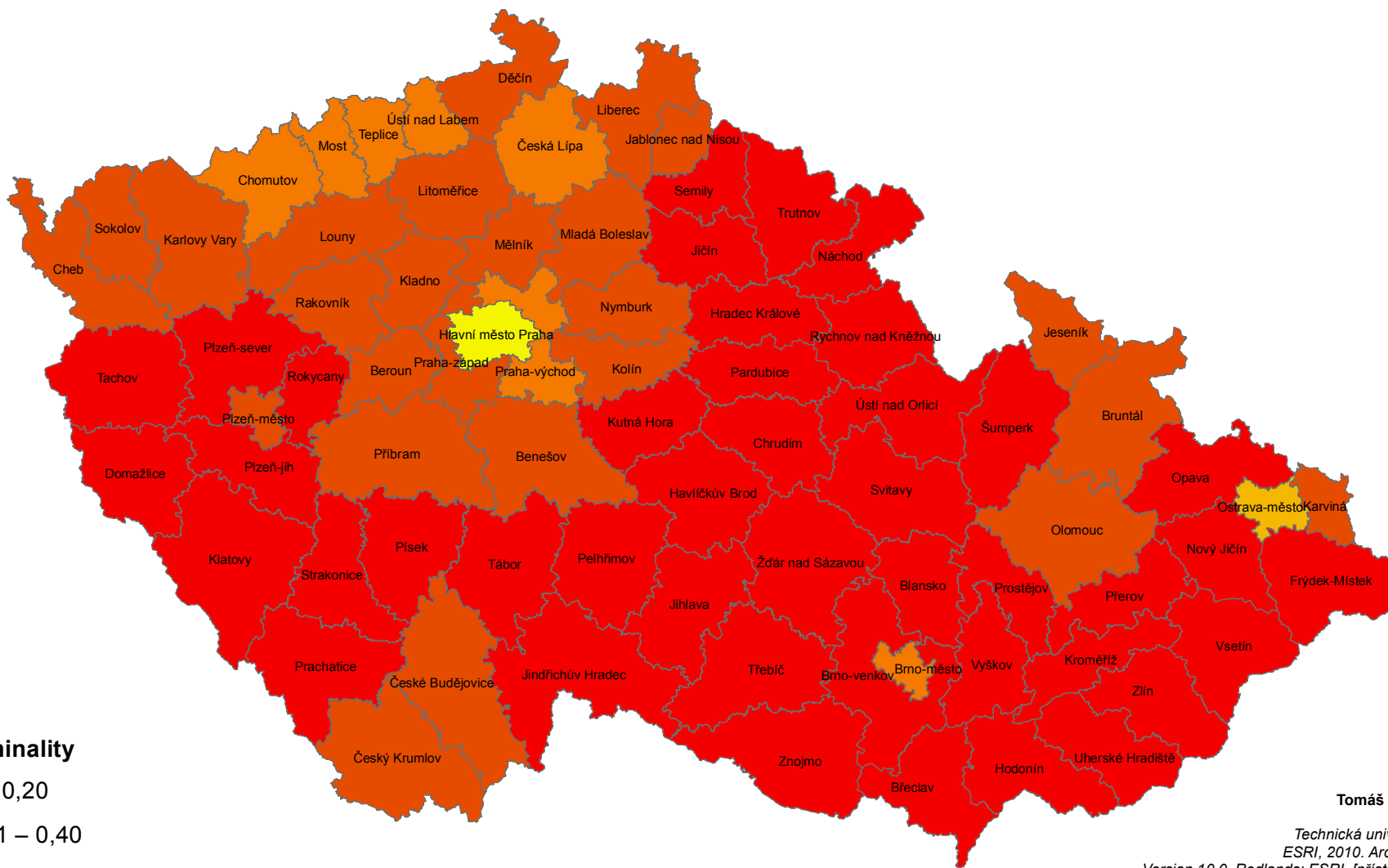
Tomáš KOLOMAZNÍK
Liberec 2016
Technická univerzita v Liberci
ESRI, 2010. ArcGIS [software].
Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
Zdroje:
ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygony [digitální data ESRI Shapefile].
[ArcCR 500 – AdministrativniCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arc-cr-500/>
Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

Příloha I: Index kriminality (2001–2014)

	OKRES	I _k	<0–1>
1.	Třebíč	144,8	1
2.	Blansko	146,3	0,99
3.	Žďár n. Sázavou	146,5	0,99
4.	Uherské Hradiště	147,7	0,99
5.	Hodonín	147,8	0,99
6.	Vyškov	150,7	0,99
7.	Ústí n. Orlicí	154,0	0,98
8.	Plzeň - jih	157,1	0,98
9.	Svitavy	158,1	0,97
10.	Rychnov n. Kněžnou	160,1	0,97
11.	Chrudim	160,2	0,97
12.	Havlíčkův Brod	160,4	0,97
13.	Zlín	163,0	0,97
14.	Kroměříž	166,3	0,96
15.	Plzeň - sever	172,4	0,95
16.	Pelhřimov	180,1	0,93
17.	Vsetín	183,9	0,93
18.	Šumperk	184,1	0,93
19.	Brno - venkov	185,4	0,92
20.	Domažlice	188,2	0,92
21.	Jindřichův Hradec	192,4	0,91
22.	Tábor	193,2	0,91
23.	Jičín	197,7	0,90
24.	Jihlava	198,4	0,90
25.	Semily	200,4	0,89
26.	Rokycany	201,1	0,89
27.	Znojmo	201,3	0,89
28.	Klatovy	205,9	0,88
29.	Opava	207,7	0,88
30.	Prostějov	208,3	0,88
31.	Náchod	209,0	0,88
32.	Hradec Králové	210,0	0,88
33.	Břeclav	213,0	0,87
34.	Prachatice	213,1	0,87
35.	Frýdek - Místek	215,7	0,87
36.	Nový Jičín	217,1	0,86
37.	Přerov	218,2	0,86
38.	Trutnov	220,3	0,86
39.	Písek	222,1	0,85
40.	Strakonice	225,2	0,85
41.	Kutná Hora	231,3	0,84
42.	Pardubice	232,3	0,83
43.	Tachov	246,8	0,81
44.	Bruntál	248,9	0,80
45.	Sokolov	250,8	0,80
46.	Jeseník	252,1	0,80
47.	Český Krumlov	252,9	0,79
48.	Benešov	253,1	0,79
49.	Nymburk	256,2	0,79
50.	Rakovník	257,2	0,79
51.	Olomouc	266,7	0,77
52.	Cheb	268,1	0,77
53.	Kladno	269,0	0,76
54.	Louny	271,9	0,76
55.	Mělník	278,8	0,75
56.	Jablonec n. Nisou	300,5	0,70
57.	Karlovy Vary	304,3	0,70
58.	České Budějovice	309,7	0,69
59.	Beroun	310,6	0,68
60.	Litoměřice	312,6	0,68
61.	Příbram	314,9	0,68
62.	Děčín	321,9	0,66
63.	Mladá Boleslav	325,6	0,66
64.	Praha - západ	328,8	0,65
65.	Karviná	329,4	0,65
66.	Kolín	329,9	0,65
67.	Liberec	342,2	0,62
68.	Plzeň - město	345,5	0,62
69.	Praha - východ	361,1	0,59
70.	Česká Lípa	368,3	0,58
71.	Teplice	377,7	0,56
72.	Chomutov	386,3	0,54
73.	Most	390,0	0,53
74.	Ústí n. Labem	404,5	0,51
75.	Brno - město	438,7	0,44
76.	Ostrava - město	517,0	0,29
77.	Hlavní město Praha	671,0	0

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

INDEX KRIMINALITY V OKRESECH ČR (2001–2014)

Tomáš KOLOMAZNÍK
Liberec 2016
Technická univerzita v Liberci
ESRI, 2010. ArcGIS [software].
Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
Zdroje:
ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygony [digitální data ESRI Shapefile].
[ArcČR 500 – AdministrativníClenění_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/>
Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

Příloha K: Střední délka života – ženy (2001–2014)¹

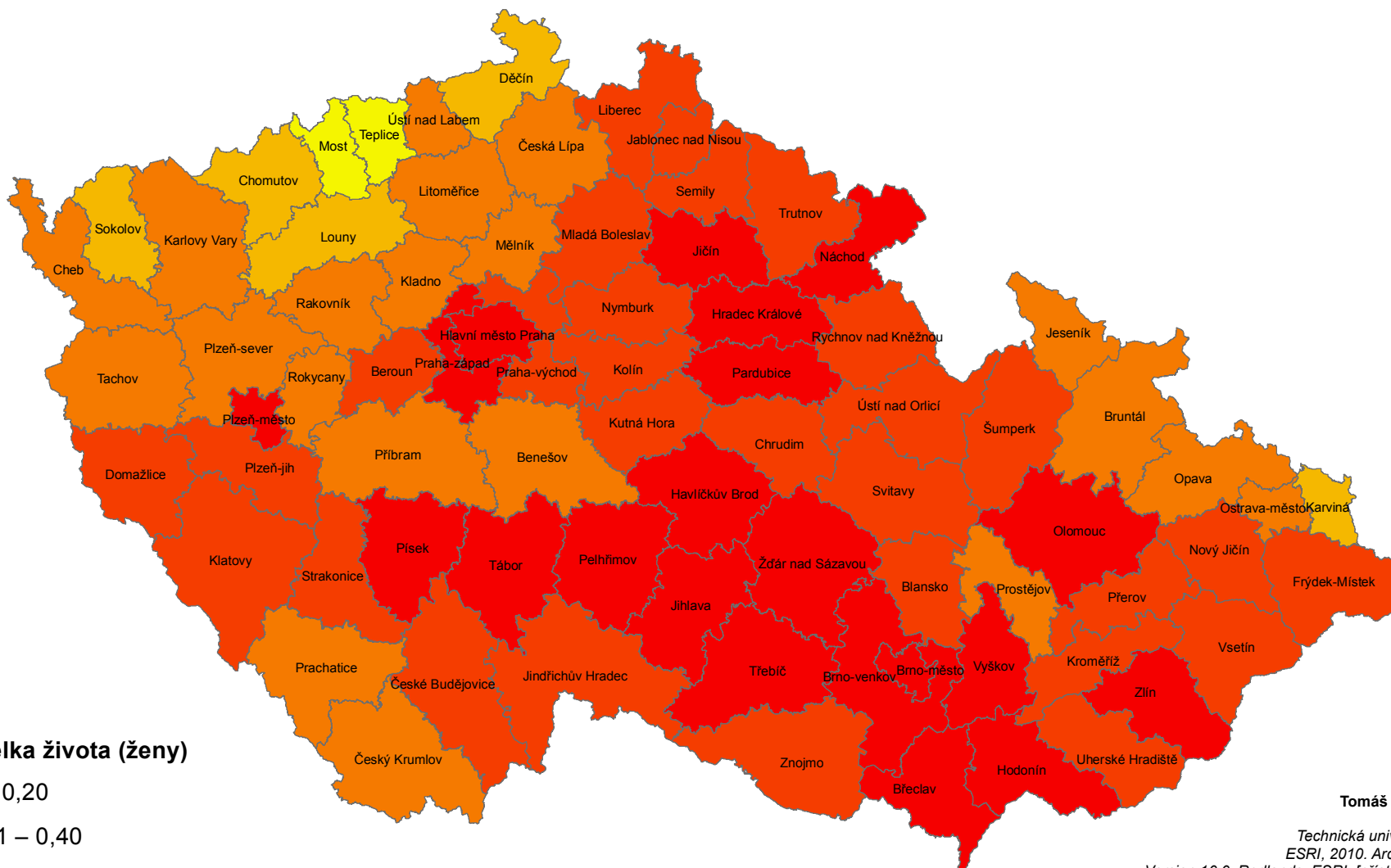
	OKRES	SDŽ [roky]	<0–1>
1.	Jihlava	81,2	1
2.	Hradec Králové	81,1	0,98
3.	Brno - město	81,0	0,96
4.	Zlín	81,0	0,95
5.	Hlavní město Praha	81,0	0,94
6.	Brno - venkov	80,9	0,93
7.	Písek	80,9	0,92
8.	Třebíč	80,9	0,92
9.	Tábor	80,9	0,91
10.	Břeclav	80,8	0,89
11.	Hodonín	80,8	0,89
12.	Plzeň - město	80,7	0,88
13.	Žďár n. Sázavou	80,7	0,88
14.	Pelhřimov	80,7	0,87
15.	Praha - západ	80,7	0,86
16.	Havlíčkův Brod	80,6	0,85
17.	Jičín	80,6	0,85
18.	Pardubice	80,6	0,85
19.	Olomouc	80,6	0,84
20.	Náchod	80,5	0,82
21.	Vyškov	80,5	0,81
22.	Vsetín	80,4	0,80
23.	Rychnov n. Kněžnou	80,4	0,80
24.	Šumperk	80,4	0,79
25.	Kroměříž	80,4	0,79
26.	Jablonec n. Nisou	80,3	0,77
27.	Znojmo	80,3	0,76
28.	Blansko	80,3	0,76
29.	Jindřichův Hradec	80,3	0,76
30.	Uherské Hradiště	80,2	0,75
31.	Mladá Boleslav	80,2	0,74
32.	Liberec	80,2	0,74
33.	Kutná Hora	80,2	0,74
34.	Semily	80,1	0,73
35.	Ústí n. Orlicí	80,1	0,72
36.	České Budějovice	80,1	0,71
37.	Klatovy	80,1	0,71
38.	Praha - východ	80,1	0,71
39.	Trutnov	80,0	0,69

	OKRES	SDŽ [roky]	<0–1>
40.	Frydek - Místek	79,9	0,67
41.	Nymburk	79,9	0,66
42.	Chrudim	79,9	0,66
43.	Kolín	79,9	0,66
44.	Domažlice	79,8	0,64
45.	Přerov	79,8	0,64
46.	Nový Jičín	79,8	0,63
47.	Plzeň - jih	79,8	0,62
48.	Svitavy	79,7	0,62
49.	Strakonice	79,7	0,61
50.	Beroun	79,7	0,61
51.	Opava	79,7	0,60
52.	Prostějov	79,7	0,60
53.	Jeseník	79,6	0,59
54.	Mělník	79,6	0,58
55.	Příbram	79,6	0,58
56.	Benešov	79,6	0,58
57.	Rakovník	79,5	0,57
58.	Kladno	79,4	0,54
59.	Prachatice	79,4	0,53
60.	Karlovy Vary	79,3	0,52
61.	Ostrava - město	79,3	0,50
62.	Tachov	79,2	0,49
63.	Český Krumlov	79,2	0,49
64.	Plzeň - sever	79,2	0,48
65.	Česká Lípa	79,2	0,48
66.	Cheb	79,1	0,46
67.	Ústí n. Labem	79,1	0,44
68.	Rokycany	79,0	0,42
69.	Litoměřice	79,0	0,42
70.	Bruntál	78,9	0,41
71.	Karviná	78,8	0,38
72.	Děčín	78,6	0,31
73.	Sokolov	78,4	0,28
74.	Louny	78,4	0,27
75.	Chomutov	78,3	0,23
76.	Most	77,6	0,06
77.	Teplice	77,4	0

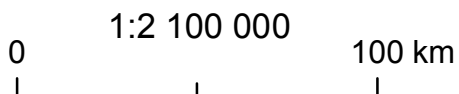
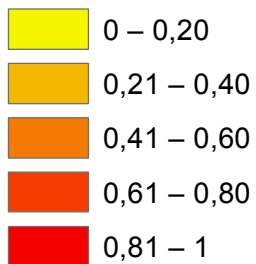
Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

¹ U obou pohlaví se jedná o průměr těchto pětiletých období: 2001–2005, 2004–2008, 2005–2009, 2006–2010, 2007–2011, 2008–2012, 2009–2013 a 2010–2014.

STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA ŽEN V OKRESECH ČR (2001–2014)

Střední délka života (ženy)

Tomáš KOLOMAZNIK
 Liberec 2016
 Technická univerzita v Liberci
 ESRI, 2010. ArcGIS [software].
 Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
 Zdroje:
 ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygon [digitální data ESRI Shapefile].
 [ArcČR 500 – AdministrativníCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
 Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/>
 Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
 Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

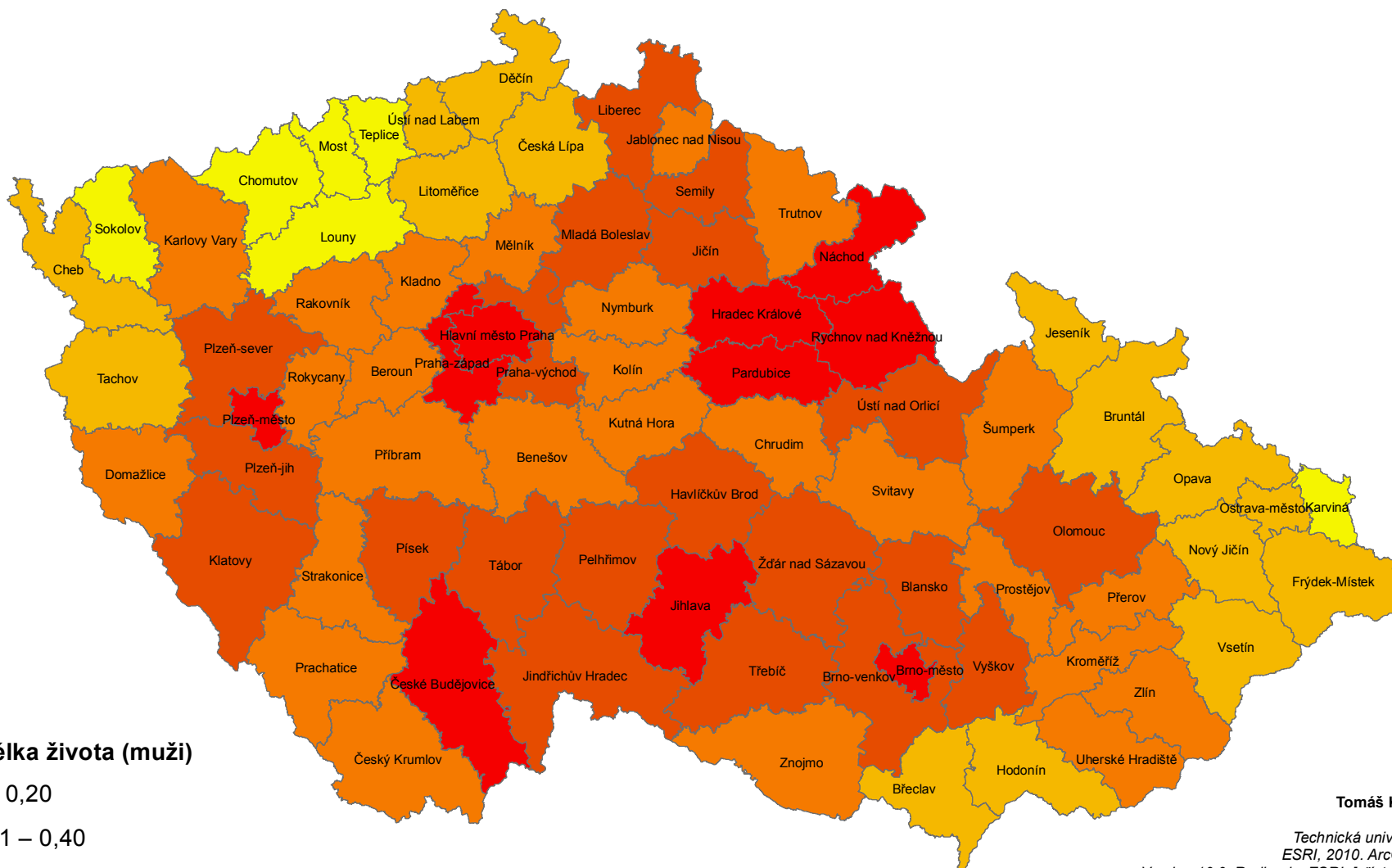
Příloha M: Střední délka života – muži

	OKRES	SDŽ [roky]	<0-1>
1.	Hlavní město Praha	75,9	1
2.	Hradec Králové	75,9	0,98
3.	Plzeň - město	75,3	0,87
4.	Brno - město	75,3	0,87
5.	Praha - západ	75,3	0,86
6.	Jihlava	75,2	0,84
7.	Rychnov n. Kněžnou	75,2	0,84
8.	Pardubice	75,2	0,83
9.	Náchod	75,1	0,83
10.	České Budějovice	75,0	0,81
11.	Semily	75,0	0,79
12.	Žďár n. Sázavou	74,8	0,77
13.	Brno - venkov	74,8	0,77
14.	Praha - východ	74,8	0,75
15.	Tábor	74,8	0,75
16.	Třebíč	74,6	0,72
17.	Pelhřimov	74,5	0,70
18.	Mladá Boleslav	74,5	0,70
19.	Havlíčkův Brod	74,5	0,69
20.	Písek	74,4	0,68
21.	Ústí n. Orlicí	74,4	0,68
22.	Jindřichův Hradec	74,4	0,67
23.	Jičín	74,4	0,67
24.	Plzeň - jih	74,4	0,67
25.	Klatovy	74,2	0,64
26.	Olomouc	74,2	0,63
27.	Liberec	74,2	0,63
28.	Plzeň - sever	74,1	0,62
29.	Blansko	74,1	0,62
30.	Vyškov	74,1	0,61
31.	Domažlice	73,9	0,57
32.	Zlín	73,8	0,56
33.	Kutná Hora	73,8	0,55
34.	Nymburk	73,8	0,55
35.	Trutnov	73,8	0,55
36.	Strakonice	73,8	0,54
37.	Beroun	73,8	0,54
38.	Rokycany	73,7	0,54
39.	Kolín	73,7	0,53

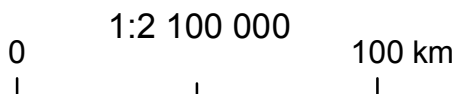
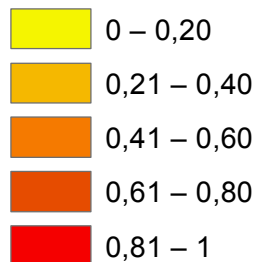
	OKRES	SDŽ [roky]	<0-1>
40.	Prostějov	73,7	0,53
41.	Chrudim	73,7	0,52
42.	Svitavy	73,7	0,52
43.	Příbram	73,6	0,52
44.	Jablonec n. Nisou	73,6	0,51
45.	Přerov	73,6	0,50
46.	Benešov	73,5	0,49
47.	Znojmo	73,4	0,46
48.	Mělník	73,4	0,46
49.	Kroměříž	73,3	0,45
50.	Kladno	73,3	0,44
51.	Uherské Hradiště	73,3	0,44
52.	Český Krumlov	73,3	0,44
53.	Šumperk	73,3	0,44
54.	Karlovy Vary	73,2	0,43
55.	Rakovník	73,2	0,43
56.	Prachatice	73,1	0,41
57.	Opava	73,0	0,38
58.	Hodonín	73,0	0,37
59.	Břeclav	73,0	0,37
60.	Vsetín	73,0	0,37
61.	Cheb	72,9	0,37
62.	Frýdek - Místek	72,9	0,36
63.	Nový Jičín	72,8	0,34
64.	Litoměřice	72,8	0,33
65.	Česká Lípa	72,6	0,30
66.	Ústí n. Labem	72,6	0,29
67.	Tachov	72,4	0,25
68.	Děčín	72,3	0,24
69.	Ostrava - město	72,3	0,24
70.	Bruntál	72,3	0,23
71.	Jeseník	72,2	0,22
72.	Sokolov	72,1	0,19
73.	Louny	71,8	0,14
74.	Most	71,7	0,11
75.	Karviná	71,7	0,10
76.	Teplice	71,2	0,01
77.	Chomutov	71,2	0

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA MUŽŮ V OKRESECH ČR (2001–2014)

Střední délka života (muži)

Tomáš KOLOMAZNÍK
Liberec 2016

Technická univerzita v Liberci
ESRI, 2010. ArcGIS [software].

Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
Zdroje:

ARC DATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygony [digitální data ESRI Shapefile].
[ArcČR 500 – Administrativní členění_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arc-cr-500/>
Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

Příloha O: Druhý demografický přechod v okresech ČR

	OKRES	<i>hmp</i>	<i>ms</i>	<i>hmro</i>	<i>vš</i>	<i>I_k</i>	SDŽ ženy	SDŽ muži	DDP
1.	Praha - západ	0,97	1	0,33	0,65	0,65	0,86	0,86	0,76
2.	Praha - východ	1	0,90	0,23	0,48	0,59	0,71	0,75	0,66
3.	Brno - venkov	0,55	0,46	0,66	0,31	0,92	0,93	0,77	0,66
4.	Žďár n. Sázavou	0,30	0,12	1	0,22	1	0,88	0,77	0,61
5.	Jihlava	0,41	0,18	0,74	0,20	0,90	1	0,84	0,61
6.	Praha	0,51	0,25	0,52	1	0	0,94	1	0,60
7.	Hradec Králové	0,28	0,17	0,47	0,37	0,88	0,98	0,98	0,59
8.	Brno - město	0,58	0,06	0,41	0,74	0,44	0,96	0,87	0,58
9.	Havlíčkův Brod	0,24	0,16	0,86	0,15	0,97	0,85	0,69	0,56
10.	Vyškov	0,34	0,29	0,66	0,23	0,99	0,81	0,61	0,56
11.	Blansko	0,35	0,27	0,66	0,25	1	0,76	0,62	0,56
12.	Pelhřimov	0,16	0,18	0,91	0,16	0,93	0,87	0,70	0,56
13.	Rychnov n. Kněžnou	0,33	0,17	0,59	0,16	0,97	0,80	0,84	0,55
14.	Třebíč	0,17	0,11	0,77	0,18	1	0,92	0,72	0,55
15.	Ústí n. Orlicí	0,41	0,12	0,76	0,15	0,98	0,72	0,68	0,54
16.	Pardubice	0,32	0,28	0,39	0,30	0,83	0,85	0,83	0,54
17.	Tábor	0,21	0,20	0,50	0,25	0,91	0,91	0,75	0,53
18.	Zlín	0,16	0,15	0,63	0,31	0,97	0,95	0,56	0,53
19.	Olomouc	0,47	0,19	0,41	0,38	0,77	0,84	0,63	0,53
20.	Plzeň - město	0,30	0,24	0,33	0,42	0,62	0,88	0,87	0,52
21.	České Budějovice	0,41	0,29	0,36	0,38	0,69	0,71	0,81	0,52
22.	Písek	0,10	0,24	0,60	0,21	0,85	0,92	0,68	0,52
23.	Semily	0,18	0,16	0,69	0,17	0,89	0,73	0,79	0,52
24.	Jičín	0,13	0,23	0,68	0,15	0,90	0,85	0,67	0,52
25.	Náchod	0,27	0,12	0,46	0,13	0,88	0,82	0,83	0,50
26.	Vsetín	0,19	0,13	0,85	0,23	0,93	0,80	0,37	0,50
27.	Uherské Hradiště	0,10	0,16	0,82	0,22	0,99	0,75	0,44	0,50
28.	Nymburk	0,48	0,44	0,35	0,20	0,79	0,66	0,55	0,50
29.	Jindřichův Hradec	0,19	0,13	0,66	0,14	0,91	0,76	0,67	0,49
30.	Chrudim	0,28	0,19	0,69	0,14	0,97	0,66	0,52	0,49
31.	Klatovy	0,16	0,19	0,69	0,17	0,88	0,71	0,64	0,49
32.	Beroun	0,47	0,52	0,36	0,22	0,68	0,61	0,54	0,49
33.	Plzeň - jih	0,21	0,29	0,52	0,09	0,98	0,62	0,67	0,48
34.	Svitavy	0,25	0,14	0,74	0,13	0,97	0,62	0,52	0,48
35.	Plzeň - sever	0,24	0,38	0,56	0,13	0,95	0,48	0,62	0,48
36.	Kutná Hora	0,16	0,28	0,64	0,16	0,84	0,74	0,55	0,48
37.	Mladá Boleslav	0,41	0,39	0,29	0,18	0,66	0,74	0,70	0,48
38.	Strakonice	0,25	0,21	0,73	0,16	0,85	0,61	0,54	0,48
39.	Benešov	0,38	0,32	0,60	0,19	0,79	0,58	0,49	0,48
40.	Prostějov	0,22	0,20	0,69	0,21	0,88	0,60	0,53	0,48

	OKRES	hmp	ms	hmro	vš	I_k	SDŽ ženy	SDŽ muži	DDP
41.	Břeclav	0,14	0,19	0,70	0,14	0,87	0,89	0,37	0,47
42.	Znojmo	0,19	0,21	0,67	0,11	0,89	0,76	0,46	0,47
43.	Kroměříž	0,10	0,17	0,55	0,22	0,96	0,79	0,45	0,46
44.	Hodonín	0,04	0,13	0,66	0,15	0,99	0,89	0,37	0,46
45.	Liberec	0,48	0,23	0,26	0,27	0,62	0,74	0,63	0,46
46.	Frýdek - Místek	0,22	0,25	0,58	0,28	0,87	0,67	0,36	0,46
47.	Šumperk	0,15	0,11	0,60	0,17	0,93	0,79	0,44	0,45
48.	Opava	0,24	0,17	0,67	0,22	0,88	0,60	0,38	0,45
49.	Domažlice	0,19	0,25	0,50	0,08	0,92	0,64	0,57	0,45
50.	Prachatice	0,40	0,12	0,63	0,14	0,87	0,53	0,41	0,44
51.	Kolín	0,43	0,33	0,33	0,16	0,65	0,66	0,53	0,44
52.	Nový Jičín	0,29	0,15	0,59	0,20	0,86	0,63	0,34	0,44
53.	Jablonec n. Nisou	0,33	0,20	0,35	0,19	0,70	0,77	0,51	0,44
54.	Přerov	0,11	0,13	0,59	0,22	0,86	0,64	0,50	0,44
55.	Trutnov	0,22	0,15	0,38	0,12	0,86	0,69	0,55	0,42
56.	Rokycany	0,19	0,32	0,44	0,14	0,89	0,42	0,54	0,42
57.	Rakovník	0,27	0,22	0,52	0,14	0,79	0,57	0,43	0,42
58.	Kladno	0,49	0,33	0,14	0,21	0,76	0,54	0,44	0,42
59.	Příbram	0,22	0,24	0,46	0,18	0,68	0,58	0,52	0,41
60.	Mělník	0,42	0,23	0,29	0,15	0,75	0,58	0,46	0,41
61.	Český Krumlov	0,44	0,11	0,34	0,11	0,79	0,49	0,44	0,39
62.	Cheb	0,31	0,15	0,45	0,07	0,77	0,46	0,37	0,37
63.	Tachov	0,36	0,08	0,40	0,03	0,81	0,49	0,25	0,35
64.	Litoměřice	0,37	0,14	0,36	0,13	0,68	0,42	0,33	0,35
65.	Ústí n. Labem	0,49	0,12	0,27	0,19	0,51	0,44	0,29	0,33
66.	Jeseník	0	0,07	0,49	0,11	0,80	0,59	0,22	0,33
67.	Karlovy Vary	0,11	0,13	0,19	0,14	0,70	0,52	0,43	0,32
68.	Louny	0,34	0,21	0,40	0,10	0,76	0,27	0,14	0,32
69.	Bruntál	0,12	0,05	0,50	0,10	0,80	0,41	0,23	0,31
70.	Děčín	0,35	0,15	0,21	0,04	0,66	0,31	0,24	0,28
71.	Ostrava - město	0,27	0,07	0,21	0,38	0,29	0,50	0,24	0,28
72.	Česká Lípa	0,36	0,12	0	0,08	0,58	0,48	0,30	0,27
73.	Sokolov	0,29	0,03	0,22	0	0,80	0,28	0,19	0,26
74.	Karviná	0,04	0	0,27	0,17	0,65	0,38	0,10	0,23
75.	Most	0,25	0,16	0,30	0,08	0,53	0,06	0,11	0,21
76.	Teplice	0,34	0,25	0,17	0,08	0,56	0	0,01	0,20
77.	Chomutov	0,27	0,12	0,11	0,05	0,54	0,23	0	0,19

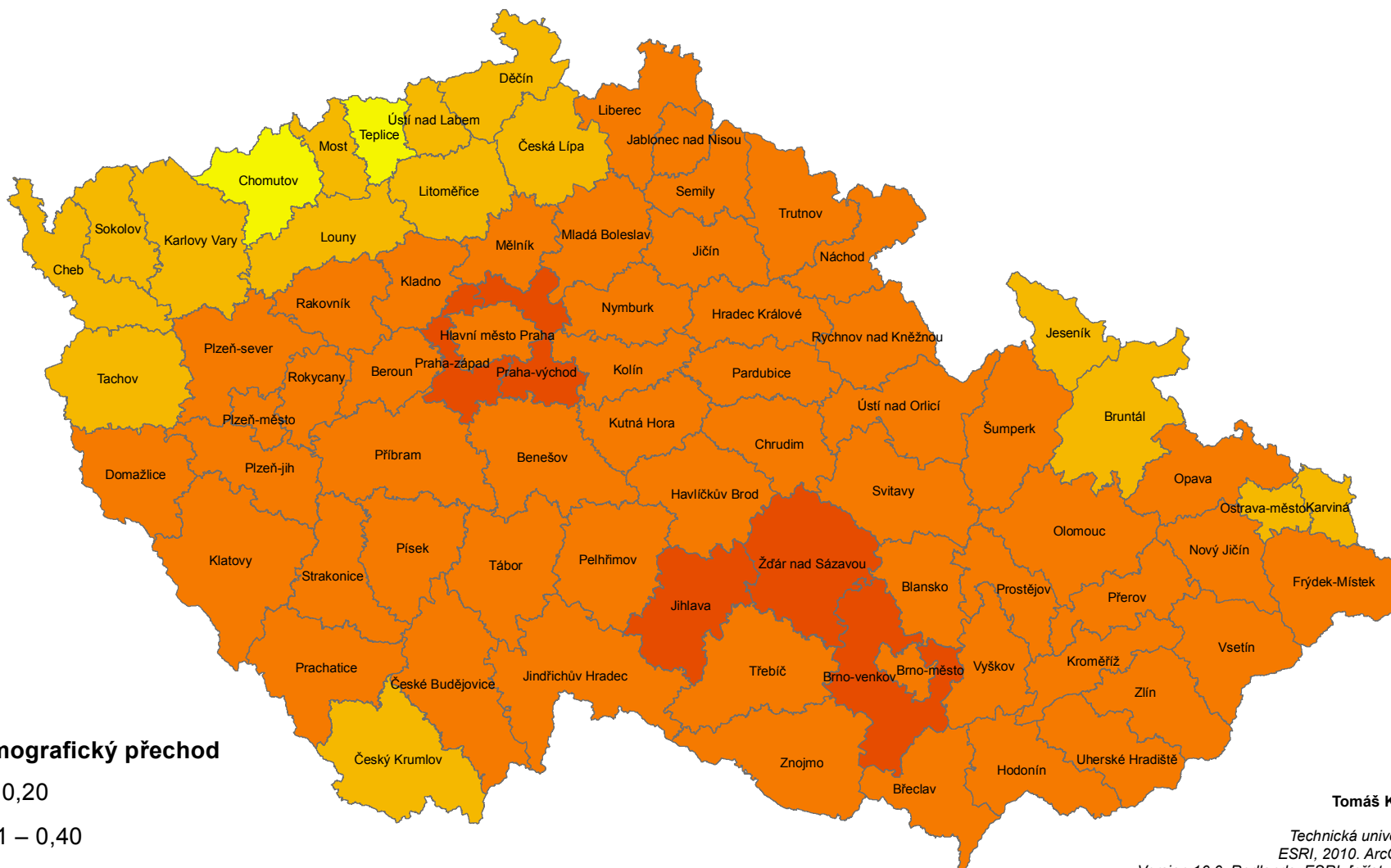
Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

Příloha P: Srovnání krajských měst

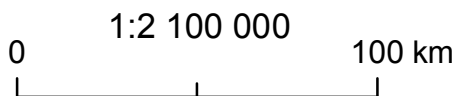
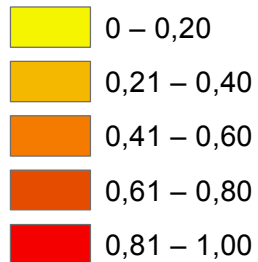
	OKRES	<i>hmp</i>	<i>ms</i>	<i>hmro</i>	<i>vš</i>	I_k	SDŽ ženy	SDŽ muži	DDP
5.	Jihlava	0,41	0,18	0,74	0,20	0,90	1	0,84	0,61
6.	Praha	0,51	0,25	0,52	1	0	0,94	1	0,60
7.	Hradec Králové	0,28	0,17	0,47	0,37	0,88	0,98	0,98	0,59
8.	Brno - město	0,58	0,06	0,41	0,74	0,44	0,96	0,87	0,58
16.	Pardubice	0,32	0,28	0,39	0,30	0,83	0,85	0,83	0,54
18.	Zlín	0,16	0,15	0,63	0,31	0,97	0,95	0,56	0,53
19.	Olomouc	0,47	0,19	0,41	0,38	0,77	0,84	0,63	0,53
20.	Plzeň - město	0,30	0,24	0,33	0,42	0,62	0,88	0,87	0,52
21.	České Budějovice	0,41	0,29	0,36	0,38	0,69	0,71	0,81	0,52
45.	Liberec	0,48	0,23	0,26	0,27	0,62	0,74	0,63	0,46
65.	Ústí n. Labem	0,49	0,12	0,27	0,19	0,51	0,44	0,29	0,33
67.	Karlovy Vary	0,11	0,13	0,19	0,14	0,70	0,52	0,43	0,32
71.	Ostrava - město	0,27	0,07	0,21	0,38	0,29	0,50	0,24	0,28

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Liberci 2016, vlastní výpočty

DRUHÝ DEMOGRAFICKÝ PŘECHOD V OKRESECH ČR (2001–2014)

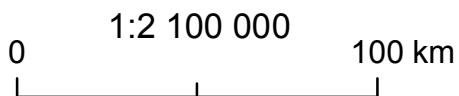
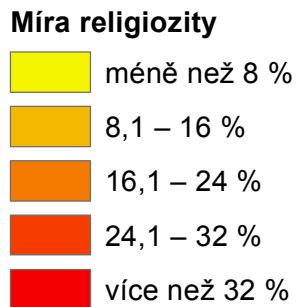

Druhý demografický přechod

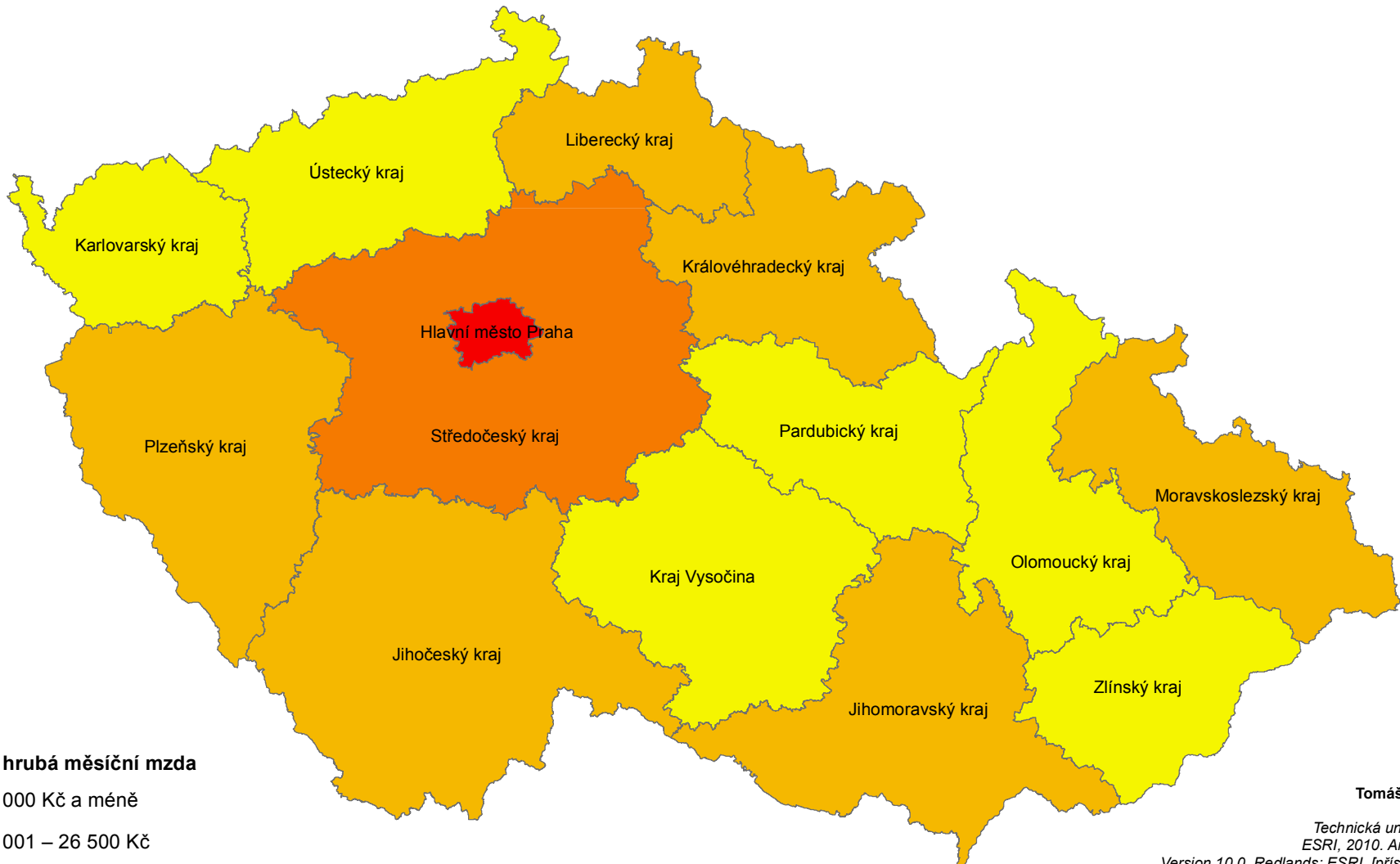
Tomáš KOLOMAZNÍK
 Liberec 2016
 Technická univerzita v Liberci
 ESRI, 2010. ArcGIS [software].
 Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
 Zdroje:
 ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygony [digitální data ESRI Shapefile].
 [ArcČR 500 – AdministrativníCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
 Dostupné z: <http://www.arcddata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/>
 Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
 Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

MÍRA RELIGIOZITY V OKRESECH ČR (2011)

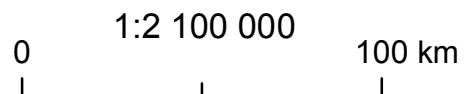
Tomáš KOLOMAZNIK
 Liberec 2016
 Technická univerzita v Liberci
 ESRI, 2010. ArcGIS [software].
 Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
 Zdroje:
 ARCDATA PRAHA, 2013b. OkresyPolygony [digitální data ESRI Shapefile].
 [ArcČR 500 – AdministrativníCleneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
 Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arccr-500/>
 Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
 Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

PRŮMĚRNÁ HRUBÁ MĚSÍČNÍ MZDA V KRAJÍCH ČR (2015)

Průměrná hrubá měsíční mzda

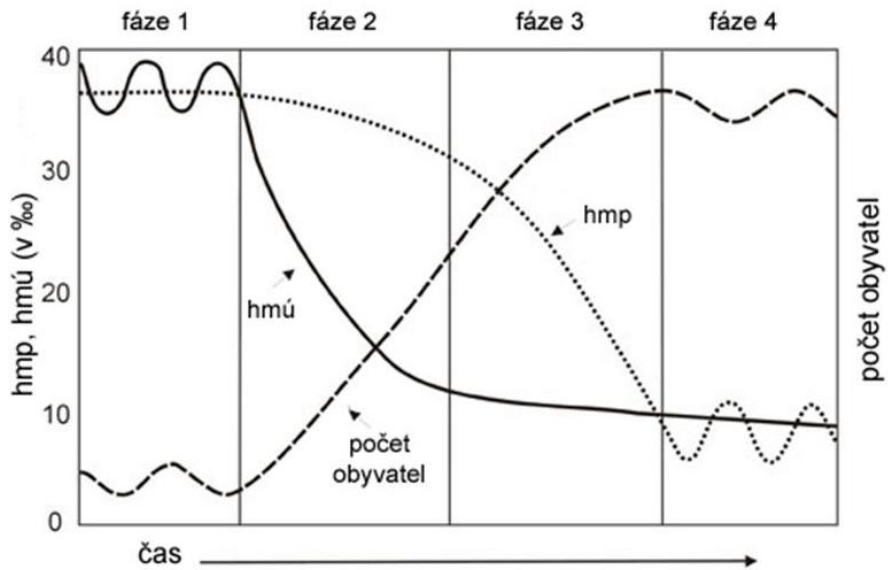
- 24 000 Kč a méně
- 24 001 – 26 500 Kč
- 26 501 – 29 000 Kč
- 29 001 – 31 500 Kč
- 31 501 Kč a více

Tomáš KOLOMAZNÍK
Liberec 2016
Technická univerzita v Liberci
ESRI, 2010. ArcGIS [software].
Version 10.0. Redlands: ESRI. [přístup 25. 4. 2016].
Zdroje:
ARCDATA PRAHA, 2013a. KrajePolygons [digitální data ESRI Shapefile].
[ArcČR 500 – AdministrativníCloneni_v11.gdb. 1:500 000]. [vid. 18. 2. 2016].
Dostupné z: <http://www.arcdata.cz/produkty-a-sluzby/geograficka-data/arc-cr-500/>
Krajská správa ČSÚ v Liberci, 2016
Souřadnicový systém S-JTSK Krovak Eastnorth

PROČ NĚKDE LIDÍ PŘIBÝVÁ A JINDE UBÝVÁ?

1) Jak se nazývá jev znázorněný tímto grafem?

hmp = hrubá míra porodnosti, hmú = hrubá míra úmrtnosti (Zdroj: Beránková 2016)

2) Zakroužkujte variantu odpovídající grafu.

V první fázi má porodnost i úmrtnost velmi *nízkou/vysokou* hodnotu. Ve druhé fázi dochází k prudkému poklesu *porodnosti/úmrtnosti*. Ve třetí fázi začne klesat i *porodnost/úmrtnost*. Pro druhou a třetí fázi je příznačný *přírůstek/úbytek* obyvatelstva. Ve čtvrté fázi se pohybuje porodnost i úmrtnost na *vysokých/nízkých* hodnotách, přičemž *porodnost/úmrtnost* kolísá.

3) Přiřadte výroky nejlépe se hodící k jednotlivým fázím (u jedné fáze budou dva).

- a) V důsledku průmyslové revoluce již není potřeba mít tolik dětí jako zemědělskou pracovní sílu.
- b) Lidé často umírají ve válkách a během epidemií.
- c) Úmrtnost začíná klesat díky zlepšení zdravotní péče a hygieny.
- d) Porodnost je velmi nízká v důsledku plánovaného rodičovství, občas i nižší než úmrtnost.
- e) Úmrtnost je trvale nízká díky moderní medicíně.

4) Doplňte země z nabídky k odpovídající fázi (první fáze se dnes vyskytuje jen zřídka):

Francie, Brazílie, Německo, Středoafriická republika, Chile, Indie.

2. FÁZE	3. FÁZE	4. FÁZE

DOMÁCÍ ÚKOL

Která významná událost se stala 17. listopadu 1989?

S pomocí internetu a učebnice dějepisu (moderních československých dějin) porovnejte, jak se u nás změnil život před rokem 1989 a po něm. Můžete se také zeptat svých rodičů/prarodičů.

	PŘED ROKEM 1989	PO ROCE 1989
STUDIUM		
CESTOVÁNÍ DO ZAHRANIČÍ		
SOCIÁLNÍ DÁVKY		
NEZAMĚSTNANOST		

Jaký vliv měly tyto změny na porodnost?

PROČ SE RODÍ TAK MÁLO DĚTÍ?

1) Vyberte správnou variantu:

Druhý demografický přechod se nejdříve projevil:

- a) v západní a severní Evropě b) v jižní Evropě c) v Sovětském svazu d) v Africe

Tento jev začal přibližně: *(všechny údaje z 20. století)*

- a) ve 20. letech b) ve 40. letech c) v 60. letech d) v 80. letech

Mezi jeho znaky **nepatří**:

- a) pokles plodnosti pod hranici 2,1 b) odkládání mateřství do pozdějšího věku
c) zvýšení počtu párů žijících neoddaně d) výrazný nárůst úmrtnosti

2) Požádejte vedení vaší školy o zapůjčení seznamu tříd a žáků. Zjistěte:

a) Ve kterém ročníku na 1. a na 2. stupni je nejvíce žáků?

.....

b) Ve kterém ročníku na 1. a na 2. stupni jich je nejméně?

.....

c) Bylo v některém ročníku otevřeno více tříd než obvykle (např. A–C)?

.....

d) Jaké jsou příčiny těchto rozdílů?

ŘEŠENÍ ÚLOH

Proč někde lidí přibývá a jinde ubývá?

- 1) demografický přechod
- 2) V první fázi má porodnost i úmrtnost velmi *vysokou* hodnotu. Ve druhé fázi dochází k prudkému poklesu *úmrtnosti*. Ve třetí fázi začne klesat i *porodnost*. Pro druhou a třetí fázi je příznačný *přírůstek* obyvatelstva. Ve čtvrté fázi se pohybuje porodnost i úmrtnost na *nízkých* hodnotách, přičemž *porodnost* kolísá.
- 3) a – třetí fáze, b – první fáze, c – druhá fáze, d – čtvrtá fáze, e – čtvrtá fáze
- 4)

2. FÁZE	3. FÁZE	4. FÁZE
Středoafriická republika, Indie	Brazílie, Chile	Francie, Německo

Domácí úkol

17. 11. 1989 – sametová revoluce

	PŘED ROKEM 1989	PO ROCE 1989
STUDIUM	omezené možnosti, politické problémy	rozvoj vysokých škol, přístup ke vzdělání pro všechny
CESTOVÁNÍ DO ZAHRANIČÍ	na Západ pouze s výjezdní doložkou	bez omezení
SOCIÁLNÍ DÁVKY	štědré, podpora rodin	snížené, jen pro sociálně slabé občany
NEZAMĚSTNANOST	nulová	zvýšená, zvláště v některých regionech

Jaký vliv měly tyto změny na porodnost?

Snížila se, protože se lidem naskytly po roce 1989 nové možnosti. Došlo také k omezení podpory rodin s dětmi a dalších sociálních výhod. Svou roli sehrálo i rozšíření účinných prostředků pro plánování rodiny.

Proč se rodí tak málo dětí?

- 1) a, c, d
- 2) Záleží na konkrétní škole, pravděpodobně bude více žáků na prvním stupni díky novodobému „baby boomu“.